

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԵՅԴԱՐՅԱՆ ՀՈՒՇԱՆԳ

ՆԱՎԹԱՄԹԵՐՔԻ ԳՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎՐԱ (ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Ը.00.03 - «Ֆինանսներ, հաշվապահական հաշվառում»

մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտական ղեկավար՝
տ.գ.դ., պրոֆեսոր Հայկ Մնացականյան

ԵՐԵՎԱՆ-2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՆԻ ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ	13
1.1. Նավթն ու տնտեսությունը	17
1.2. Իրանի մակրոտնտեսությունն ու նավթը	24
1.3. 2001-2016 թթ. նավթի արտադրությունը, սպառումն ու արտահանումն աշխարհում և Իրանում	29
ԳԼՈՒԽ 2. ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՀԱՍՈՒՅԹՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ՄԱՔՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ	
2.1. Նավթային հասույթների, բյուջեի և կառավարության դերակատարության միջև կապի վերլուծությունը	39
2.2. Նավթային հասույթների և ՀՆԱ-ի միջև կապի վերլուծությունը	58
2.3. Համախառն ազգային արտադրանքի (ՀԱԱ) փոփոխականների վերլուծությունը	73
ԳԼՈՒԽ 3. ՍՂԱՃԻ ՎՐԱ ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՀԱՍՈՒՅԹՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ	
3.1. Նավթային հասույթների ազդեցությունը հիմնական ցուցանիշների վրա	92
3.2. Նավթային ոլորտի զարգացման խնդիրներն ու հեռանկարները	94
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	126
ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	130
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	135

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Իրանի նավթի պատմության ուսումնասիրումն սկսած 1908 թվականից, երբ Մասջեդ Սոլեյմանում նավթի առաջին հորատումից նավթ բացահայտվեց, մինչև 2008 թ., ցույց է տալիս, որ Իրանի նավթահորերից 900 մլրդ ԱՄՆ դոլարին համարժեք 65 մլրդ բարել հում նավթ է արդյունահանվել և շուկա մատակարարվել, որից 700 մլրդ ԱՄՆ դոլարը վերագրվում է իսլամական հեղափոխությանը (1979 թ.) հաջորդող շրջանին, որը համարժեք է 39 մլրդ բարել արդյունահանված նավթին, այսինքն՝ արդյունահանված նավթի 60 տոկոսին¹:

Սույն հետազոտությամբ ուսումնասիրվում է նավթային եկամուտների ազդեցությունն Իրանի տնտեսության վրա՝ 2000-2016 թթ., որի համար օգտագործվել են ԻԻՀ Կենտրոնական Բանկի վիճակագրական տվյալները:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից մինչ այսօր նավթը կենսական նշանակություն ունի Իրանի տնտեսության մեջ: Կապիտալ ներդրումների բոլոր ծրագրերում նավթային եկամուտների դերը ծրագրերի ֆինանսավորման հարցում ամեն անգամ ավելի մեծ նշանակություն է ստացել, ինչն ակնհայտ է յուրաքանչյուր ծրագրում նավթի մասնաբաժնի ընդհանուր գումարի և եկամտի համեմատությունից (Հավելված, աղյուսակ Ա): Այդ համեմատությամբ պարզ է դառնում, որ զարգացման առաջին ծրագրի համար եկամուտների կանխատեսումներով 7.8 մլրդ դոլար (ընդհանուր եկամտի 37.1 տոկոսը) նավթից ստացվող մասնաբաժինն է:

1951 թ. սկզբին նավթի հարցով ճգնաժամը և համապատասխան եկամուտների հոսքի դադարելու հետևանքով, կառավարությունը ֆինանսական ծանր խնդրի առջև կանգնեց, և փաստորեն, դա ոչ միայն հանգեցրեց նախագծերի սառեցմանը և չիրականացմանը, այլև ծրագրի գումարների զգալի մասը հատկացվեց կառավարության շարունակական բյուջեին: Եվ այդ վիճակը շարունակվեց մինչև 1954 թ.:

Կապիտալ ներդրումների երկրորդ ծրագրով (1955-1962 թթ.) նախատեսվեց նավթի կանխատեսվող հասույթի 80 տոկոսը (ավելի քան հարյուր մլրդ դոլար) տրամադրել ծրագրի պատասխանատու կազմակերպությանը՝ կապիտալ ներդրումների

¹ Gholami S., Pathology economic development program of the country after the Islamic Revolution, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 222

նախագծերի իրագործման նպատակով: Իսկ երրորդ ծրագրով կրճատվեց գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացումը, և նավթի մասնաբաժնի արագ ավելացումը հանգեցրեց արտերկրից լայնամասշտաբ ներմուծումներին: Չորրորդ ծրագրում (1968-1972 թթ.) երկրի տնտեսության այլ ոլորտների համեմատ առավել կարևորվեց նավթի ոլորտը: Նավթի արդյունաբերությունը երեք ասպեկտով կենսական դերակատարություն ունեցավ այդ ժամանակաշրջանի տնտեսության մեջ.

- 1) արտարժույթի տեսանկյունից,
- 2) պետեկամտի տեսանկյունից,
- 3) ազգային համախառն արդյունքի տեսանկյունից:

Այս ժամանակահատվածում օտարերկրյա վճարումների շուրջ 65%-ը և կառավարության ընդհանուր եկամտի ավելի քան 50%-ն ապահովվել են նավթի հասույթներից, ինչպես նաև ազգային համախառն արդյունքի շուրջ 30%-ը նավթի մասնաբաժնից էր: Այսպիսով, Իրանի տնտեսության մեծ կախվածությունը նավթի հատվածից միանշանակ ակնհայտ է երկրի կապիտալ ներդրումների չորրորդ ծրագրից, որտեղ ծրագրի 610 մլրդ դիալ ընդհանուր եկամտից 385 մլրդ-ն ապահովվել է նավթային եկամուտներից: Այլ կերպ ասած, ծրագրի ընդհանուր եկամտից նավթի եկամտի մասնաբաժինը կազմել է 63%:

Կապիտալ ներդրումների հինգերորդ ծրագրով (1973-1977 թթ.) անհրաժեշտ համարվեց վերանայել ընթացքը՝ հիմք ընդունելով նավթի գնի և համաշխարհային տնտեսական զարգացումները: Վերանայված ծրագրի կարևորագույն նպատակն ազգային համախառն արդյունքի տարեկան 25.9% աճի ապահովումն էր, որը նախորդ ծրագրում 11.4% էր կազմում: Վերանայված ծրագրի կանխատեսումներով, պետեկամուտը նշված ծրագրի ընթացքում ավելի քան 8296.5 մլրդ դիալ էր, որի շուրջ 80 տոկոսը (6628.5 մլրդ դիալ) ապահովվեց նավթի և գազի հաշվին:

Հետազոտության թեման կարևորվում է մասնավորապես հետևյալ հանգամանքներով՝ 1) Իրանի պետեկամուտների 65 տոկոսն ապահովվում է նավթից, 2) կառավարության կողմից իրականացվող նախագծերի 60 տոկոսի ծախսերը կատարվում են նավթային ոլորտի հատկացումներով, 3) կառավարության հարկային անուղղակի եկամուտների 15 տոկոսն ապահովվում է նավթից, 4) ՀՆԱ-ի 30 տոկոսն ապահովվում է նավթից: Եվ այն կարևորվում է նրանով, որ երկրի տնտեսական աճը,

ՀՆԱ-ն, սղաճը, գործազրկությունը, կապիտալ ներդրումների նախագծերի իրագործումը և պետական ու մասնավոր ընկերությունների շահութաբերությունը կրում են նավթային եկամուտների ազդեցությունը: Իսկ առավել կարևոր հանգամանքներից է հետազոտության ժամանակային կտրվածքը՝ Իրանի նկատմամբ նավթային սանկցիաների ժամանակահատվածը (2012-2015 թթ.), որն առանձնացնում է աշխատանքը մինչ այս կատարված մյուս ուսումնասիրություններից: Նախորդ հետազոտությունների արդյունքները տարբերվում են ներկայիս ժամանակային կտրվածքի հանգամանքներից, այդ իսկ պատճառով, անհրաժեշտ էր ուսումնասիրել նշված ժամանակահատվածում ստեղծված պայմանները:

Նմանատիպ հետազոտության բացառումը կարող է կրկին հասարակությանը կանգնեցնել նավթային եկամուտների կրճատման պայմաններում, որից տուժելու են Իրանի կառավարությունը և քաղաքացիները: Թեմայի մշակվածության աստիճանի մասին վկայող մինչ օրս կատարված հետազոտություններն ու հրապարակված աշխատանքները՝ ժամանակային և տարածական տարբեր կտրվածքներով նմանատիպ հետազոտության իրականացման անհրաժեշտության վառ ապացույցն են: Հաշվի առնելով Միջին Արևելքում ստեղծված իրավիճակը, ցանկացած պահի սպասվում է, որ կրկին հնարավոր է նավթային եկամուտների հարցով խնդիրներ ծագեն:

Հետազոտության շրջանակներում ներկայացված առաջարկությունները կարող են կանխարգելել ճգնաժամի առաջացումը, քանի որ հետազոտվող ժամանակահատվածում գործադրվել են նավթային սանկցիաներ և շոկեր: Հետևաբար, այն առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում նավթի արտահանման հետ կապված խնդիրների լուծումների առումով: Եվ ավելին է կարևորվում այն՝ հաշվի առնելով, որ որևէ համաշխարհային երաշխիք չկա նավթային շոկերը չկրկնվելու տեսանկյունից, և դրանց կրկնությունը հնարավոր է՝ ինչպես համաշխարհային տնտեսական այլ ճգնաժամեր:

Հետազոտության արդիականության մասին նշված հանգամանքները կարևորում են տնտեսական գործոնների վրա նավթային եկամուտների ազդեցությունը և աշխատանքում առաջարկվում են լուծումներ նավթային եկամուտների կրճատման դեպքում ապահովելու կառավարության աշխատանքը՝ սղաճի և գործազրկության աճը, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի կրճատումը կանխարգելելու ուղղությամբ:

Նավթի հարցով սանկցիաներն ու գների անկումը պատճառ են դառնում, որպեսզի Իրանի նավթի վաճառքը համաշխարհային շուկաներում բարդությունների առջև կանգնի և երկրի տնտեսությունը լուրջ վնասների ու հարվածների ենթարկվի: Հետևաբար, պետք չէ ժամանակը վատնել, անհրաժեշտ է իրազեկ լինել նրա տնտեսական վնասների մասին և կառավարության կողմից ծրագրեր մշակել այդ բացասական ազդեցությունները կրճատելու ուղղությամբ:

Արժույթի միջազգային հիմնադրամի տվյալներով, ՀՆԱ-ի աճի հարցով ոչ նավթային հատվածի մասնաբաժինը 2000-2013 թթ. գրանցել է 5.1% աճ, որը 2014 թ. կրճատվել է մինչև 3.7%: Նույն աղբյուրի համաձայն, Իրանի ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժինը 2016 թ. կազմել է 52.2%:

Նավթային եկամուտների կրճատման արդյունքում կրճատվում են պետեկամուտները, հետևաբար նաև՝ կապիտալ ներդրումների գծով բյուջեն և ընթացիկ ծախսերը, որոնց դեֆիցիտի համար կառավարությունն ստիպված է լինում վարկեր ստանալ Կենտրոնական Բանկից, ինչն էլ հանգեցնում է սղաճի: Վերջին տարիներին նավթային սանկցիաների հետևանքները ցույց տվեցին, որ սույն հետազոտության արդյունքները կարող են նպաստել բնակչության բարեկեցության ապահովմանը և կանխելու են ռեսուրսների վատնումն ու սխալների կրկնությունը:

Ատենախոսության թեմայի շրջանակներում նախատեսվել է ուսումնասիրությունն իրականացնել ընդամենն Իրանի տարբերակով (հաշվի առնելով Իրանի տնտեսության նկատմամբ կիրառվող սանկցիաները) և առանց նավթ արտահանող այլ երկրների հետ համեմատության, քանի որ նմանատիպ իրադարձություն մինչ օրս չի նկատվել նավթ արտահանող որևէ այլ երկրի դեպքում: Այդ երկրները բազմաթիվ են, գտնվում են տարբեր աշխարհամասերում և իրենց բնորոշ տնտեսական առանձնահատուկ պայմաններն ունեն: Մյուս կողմից թեման ուսումնասիրում է երկրի արտադրանքներից մեկի արտահանման և ոչ թե նավթ արտահանող երկրի շրջանակը: Սովորաբար, այդ երկրները համարվում են միատեսակ արտադրանք ունեցող երկրներ և նրանց եզակի արտադրատեսակի արտահանումը մեծ դեր է խաղում նրանց տնտեսության մեջ: Միաժամանակ, թեմայի համար սահմանվել և հաստատվել է Իրանի աշխարհագրական տիրույթը:

Հիմնախնդրի ձևակերպումը: Նավթի համաշխարհային գները 1986, 1997 և 1998 թթ. զգալի անկում ապրեցին: 1986 թ. արտարժույթային ընդհանուր եկամուտը կազմեց 6 մլրդ ԱՄՆ դոլար, որը պետական բյուջեն կրճատեց 46 տոկոսով, ինչն էլ հանգեցրեց կանխիկ գումարի աճին և սղաճի, և այսպես, սղաճը 1985 թ. համեմատությամբ (7%) 1986 թ հասավ 7.23%-ի: 1988 թ. նավթի համաշխարհային գների անկման պատճառով, կառավարության բյուջեի դեֆիցիտը կազմեց 50%, իսկ սղաճը՝ 28.9%:

1997 և 1998 թթ. նավթի եկամուտների համաշխարհային անկման շարունակությամբ, փոփոխության ենթարկվեցին երկրի մակրոտնտեսության ցուցանիշները. 1999 թ. ՀՆԱ-ն 1997թ. համեմատությամբ 3.4%-ից հասավ 1.6%-ի:

2012-2016 թթ. նավթի հարցով սանկցիաները՝ որպես հավելյալ գործոն, կրճատեցին Իրանի նավթային եկամուտները, որի հետևանքները ևս արտացոլվել են աշխատանքի արդյունքներում:

2016 թ. Իրանի տնտեսական աճը կազմեց 11.6%՝ ընդգրկելով սանկցիաներին հաջորդող շրջանում ստացված նավթի եկամուտները, որից 1.9%-ը տնտեսական աճն էր առանց նավթային եկամուտների, իսկ 9.7%-ը՝ նավթային եկամուտների մասնաբաժինը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության գլխավոր նպատակն է ուսումնասիրել նավթամթերքի գների ազդեցությունն Իրանի Իսլամական Հանրապետության մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա, կանխատեսել մոտակա ժամանակահատվածում համապատասխան տվյալներն ու ռիսկերը և առաջարկել լուծումներ՝ նավթային շուկերը կրկնվելու դեպքում հետևանքները վերահսկելի դարձնելու ուղղությամբ: Նշված նպատակին հասնելու համար առաջադրվել և հետազոտության ընթացքում լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

1. Ուսումնասիրել տնտեսական պատժամիջոցներին նախորդող և հաջորդող շրջաններում նավթային հասույթներից Իրանի պետական բյուջեի կախվածությունը:
2. Ուսումնասիրել տնտեսական պատժամիջոցներին նախորդող և հաջորդող շրջաններում ՀՆԱ-ի վրա նավթային հասույթների ազդեցությունը:
3. Ուսումնասիրել տնտեսական պատժամիջոցներին նախորդող և հաջորդող շրջաններում Իրանում սղաճի վրա նավթային հասույթների ազդեցությունը:

4. Սահմանել նավթային եկամուտների և կառավարության ծախսումների միջև փոխկապակցվածությունը:

5. Սահմանել նավթային եկամուտների և ՀՆԱ-ի փոխկապակցվածությունը:

6. Սահմանել նավթային եկամուտների և սղաճի փոխկապակցվածությունը:

7. Մշակել և առաջադրել այնպիսի մոդել, որը կկրճատի տնտեսական պատժամիջոցներին նախորդող և հաջորդող շրջաններում նավթից կախվածությունն իրանում:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Սույն հետազոտության առարկան է նավթամթերքի գների ազդեցության ուսումնասիրումն իրանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա: Հետազոտության օբյեկտ են հանդիսացել 2000-2016 թթ. կտրվածքով (Արևմուտքի կողմից տնտեսական սանկցիաների կիրառմանը նախորդող և հաջորդող ժամանակահատվածներում) նավթային եկամուտների կրճատման հետևանքով իրանի մակրոտնտեսական ցուցանիշներում, այդ թվում՝ պետական բյուջեում, ՀՆԱ-ում և սղաճում, գրանցվող վնասների կանխարգելման նպատակով մշակվող ծրագրերն ու իրականացվող քայլերը:

Հետազոտության գիտական արդյունքները և նորույթը:

Սույն հետազոտության շրջանակներում բացահայտվել է ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում երկու խոշոր նավթային շուկերի ազդեցությունն իրանի տնտեսության, այդ թվում՝ պետական բյուջեի, ՀՆԱ-ի և սղաճի վրա: Նավթի գնի փոփոխությունների անակնկալ, ոչ օրինաչափ և անկանխատեսելի տատանումները, կարող են առանձնահատուկ ազդեցություն ունենալ երկրի տնտեսության վրա՝ ելնելով նավթային եկամուտներից պետական բյուջեի (55%), արտահանումների (80%) և ՀՆԱ-ի (25%) մեծ կախվածությունից:

Հետազոտության գիտական նորույթը ձևակերպվել է հետևյալ կերպ.

1. Ներկայացված հայեցակարգային մոդելով վերլուծվել և գնահատվել են երկու նավթային շուկերը (*համաշխարհային և իրանի մասշտաբով*), և այդ շուկերի պայմաններում նավթային եկամուտների ազդեցությունն իրանի մակրոտնտեսական բնութագրերի (պետական, ՀՆԱ-ի և սղաճի) վրա:

2. Բացահայտվել է նավթ արտահանող երկրների շարքում Իրանի առանձնահատուկ տեղն ու դերը՝ գնահատելով նավթային սանկցիաների ազդեցությունն Իրանի տնտեսության վրա:

3. Հետազոտության արդյունքների հիման վրա մշակվել է ոլորտի հետագա զարգացման ուղեցույց, հիմք ընդունելով վերլուծության հիման վրա կատարված կանխատեսումները:

Հետազոտության տեսական և կիրառական նշանակությունը:

Սույն հետազոտության արդյունքում պարզ են դառնում երկրի մակրոտնտեսական գործոնների թույլ կողմերը, որոնց ցանկացած փոփոխություն խիստ կարևոր է հասարակության և կառավարության համար: Աշխատանքը կարևորվում է նաև նավթային սանկցիաներով և ճգնաժամով պայմանավորվող վնասների կանխարգելման տեսանկյունից, իսկ ստացված արդյունքներն իրազեկում են իշխանությանը և նավթի, ինչպես նաև տնտեսության ու ֆինանսների գծով նախարարությունների պատասխանատուներին՝ նավթի արտահանման բացակայության դեպքում խնդիրների կրկնությունը բացառելու ուղղությամբ անհրաժեշտ քայլեր նախաձեռնելու նպատակով: Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտակար լինել բոլոր այն երկրների համար, որոնց հիմնական եկամուտն ապահովվում է նավթի արտահանումից կամ եզակի արտադրանքի հաշվին: Չափազանց կարևորվում է հետազոտության ժամանակային ու տարածքային ընդգրկվածությունը և համաշխարհային ներկա պայմանների հետ համահունչ լինելու հանգամանքը:

Թեման կարևոր է նաև ծրագրեր մշակողների համար, որպեսզի նավթային եկամուտների ընդհատման դեպքում, համապատասխան ճգնաժամերը դիմագրավելու նպատակով անհրաժեշտ քայլերի վերաբերյալ բազմաթիվ ծրագրեր մշակվեն:

Սույն հետազոտության արդյունքներով կարելի է նավթային եկամուտների կրճատմամբ պայմանավորված որոշակի խնդիրների ծագման դեպքում հարմար լուծումներ առաջադրել սղաճի, գործազրկության, տնտեսական աճի, ՀՆԱ-ի և պետական բյուջեի հետ առնչվող հարցերում:

Հետազոտության սահմանափակումները: Հաշվի առնելով առարկայի զգալունությունը և տարբեր աղբյուրներում վիճակագրական զանազան տվյալների միջև տարբերությունը, ինչպես նաև ցանկացած սխալ և բարդություն կանխելու նպատակով,

օգտագործվել են Կենտրոնական Բանկի վիճակագրական մամուլում հրապարակված տվյալներն ու տեղեկատվությունը, որոնք ներկայացվում և տպագրվում են մակրոտնտեսական ցուցանիշների վիճակի մասին տարեկան զեկույցի տեսքով:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը:² Աշխատանքում առաջնորդվել ենք հետևյալ մեթոդաբանությամբ. գրականության, վիճակագրական տվյալների և փորձառական (էմպիրիկ) հետազոտությունների արդյունքների ուսումնասիրում, նախկին տեղեկատվության և տվյալների համադրում, նախագծերի ուսումնասիրումը թեմայի տեսանկյունից, կազմակերպված հետազոտություն և առաջին ձեռքից ստացված տվյալների համադրում ու վերլուծություն, պարբերականների և կայքէջերի ուսումնասիրում:

Թեմայի ուսումնասիրման աստիճանը:

1. Դարդման Մասուդեն (2012 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթի գների ազդեցությունը սղաճի և Իրանի տնտեսության վրա (Թեհրանի Պետական Համալսարան): Արդյունքները վկայում են սղաճի բարձրացման մասին:

2. Սարլաք Ամիրհոսեյնն (2015 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է Իրանի նավթի հասույթների հետ առնչվող տնտեսական տարբեր ոլորտների աճը, և մատնանշվել է նավթային հասույթների ազդեցությունը գյուղատնտեսության ոլորտի վրա:

3. Բաբայի Մոհամմադռեզան (2015 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում անդրադարձել է Իրանի տնտեսության մեջ նավթի գնին, ըստ որի, երկրի տնտեսության 60 տոկոսը ֆինանսավորվել է նավթից ստացվող հասույթներով:

4. Ջերմգիր Աքրամն (2012 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթի գնի ազդեցությունը ՀՆԱ-ի վրա:

5. Ֆոթուհի Ալին (2013 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում նշել է, որ Իրանի նավթային հասույթներն ազդում են տնտեսական բոլոր ցուցանիշների վրա:

² Հաշվի առնելով, որ Իրանում բոլոր վիճակագրական տվյալները ներկայացվում են արեգակնային տոմարով, որն ամիսների քանակի 9/3 հարաբերակցությամբ է համընկնում մ.թ. մեկ տարվան, օրինակ՝ արեգակնային տոմարով 1396 թ. առաջին 9 ամիսները համընկնում են 2017 թ., իսկ վերջին 3 ամիսները՝ 2018 թ., ապա ատենախոսության տեքստերում թյուրիմացությունից խուսափելու նպատակով, տվյալ 2017/2018 թ. կտրվածքի փոխարեն պայմանավանդորեն նշվել է ավելի երկար ամիսներ ընդգրկող տարեթիվը (2017 թ.), սակայն աղյուսակներում պահպանվել են 9/3 հարաբերակցության պատկերով տարեթիվերը: Այդպիսով, երբ խոսվում է 1396 թ. մասին, նկատի ունենք 2017/2018 տասներկու ամիսների կտրվածքը, որը տեքստում պայմանականորեն կարճ նշվում է՝ 2017 թ.:

6. Աշքվարյան Լեյլան (2013 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է Իրանի տնտեսական աճի վրա նավթի տատանումների ազդեցությունը 1963-2010 թթ., ըստ որի, այն ազդում է սղաճի և ՀՆԱ-ի վրա:

7. Ջաֆարի Աքրամն (2009 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում վերլուծել է նավթային հասույթները՝ 1977-2007 թթ. կտրվածքով և ուսումնասիրել տնտեսական ազդեցությունը:

8. Ֆարահի Սաջադն (2013 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթային հասույթները և դրանց ազդեցությունը ՀՆԱ-ի և սղաճի վրա:

9. Սեյֆ Ալլահմորադն (1989 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթային հասույթները 1967-1986 թթ. կտրվածքով՝ գնողունակության վրա դրանց ազդեցությունը գնահատելու համար:

10. Աֆշար Հոսեյնն (2009 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ցույց է տվել նավթային հասույթների ազդեցությունը բորսային շուկայի վրա, ըստ որի, 1959-2006 թթ. տվյալները ցույց են տալիս Իրանի պետական հասույթներում անկառավարելի սղաճի գլխավոր պատճառը, և որ դրամի մատակարարման աճը հանգեցրել է ՀՆԱ աճին:

11. Դավուդի Մոհամմադռեզան (2014 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթի գնի տատանումների ազդեցությունը բորսային շուկայի ռեսուրսային ցուցանիշի վրա՝ 2004-2013 թթ. տվյալների հիման վրա, ըստ որի, նավթային հասույթներն ազդեցություն են ունեցել անշարժ գույքի ոլորտի վրա:

12. Թորաբի Մոհսենն (2015 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթային պաշարներով հարուստ երկրներում տնտեսական աճը, որի կապը կառավարության չափերի հետ՝ 1995-2012 թթ. կտրվածքով, վկայում է երկրում նավթային աճող հասույթների և կառավարության նվազող չափերի ու կրճատվող տնտեսական աճի մասին:

13. Ռաջաի Մոհամմադհադին (2011 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է էներգիայի գների ազդեցությունն՝ ելքային արդյունքների և սղաճի վրա, եզրակացնելով, որ էներգիայի գների հասույթները բարձրացնում են սղաճը և տնտեսության մեջ կրճատում արտադրությունն ու զբաղվածությունը, և այն, որ նավթի հասույթի և ՀՆԱ-ի յուրաքանչյուր մեկ տոկոսի դիմաց ավելի քան մեկ տոկոս ազդեցություն է գրանցվում սղաճի վրա:

14. Ռահաթի Սաջադն (2014 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթ արտահանող երկրներում մակրոտնտեսական փոփոխականների վրա նավթային հասույթի ազդեցությունը, նշելով, որ հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ 1980-1995 թթ. սղաճի մակարդակը՝ ըստ նավթային հասույթների և ՀՆԱ-ի, ներկայացվում է հետևյալ պատկերով. նավթի հասույթի և ՀՆԱ-ի յուրաքանչյուր մեկ տոկոսի դիմաց ավելի քան մեկ տոկոս ազդեցություն է գրանցվում սղաճի վրա:

15. Բալդերլու Սահարն (2014 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում անդրադարձել է Իրանի արդյունաբերության վրա հում նավթի գների տատանումների հետևանքներին և հանքարդյունաբերության ոլորտում դրա ազդեցությանը (1987-2010 թթ. կտրվածքով), որոնք կառավարության ծախսումների, սղաճի և արտարժույթի փոխարժեքի վրա նավթի գների տատանումների ազդեցության արդյունք են:

16. Մեհրաբյան Ազադեն (2015 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է նավթային հասույթների տատանումների հետևանքը՝ քաղաքային և գյուղական հատվածներում եկամտի բաշխման վրա, եզրակացնելով, որ եկամտի բաշխման վրա նավթային հասույթներում տեղի ունեցող տատանումներն ունեն բացասական ազդեցություն:

17. Մեհրփեյմա Հոսեյնն (2011 թ.) իր ատենախոսական աշխատանքում ուսումնասիրել է 1987-2008 թթ. կտրվածքով նավթի գների անկման ազդեցությունը գործազրկության վրա, եզրակացնելով, որ կարճաժամկետ ավելացումը՝ երկարաժամկետ գործազրկության վրա որևէ ազդեցություն չունի:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության արդյունքները քննարկվել են ԵՊՀ Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի Ֆինանսահաշվային ամբիոնի նիստում: Ատենախոսության թեմայով հրապարակվել են 5 գիտական հոդվածներ:

Հետազոտության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից (107 աղբյուր) և հավելվածից: Աշխատանքը շարադրված է 134 էջում (ներառելով գրականության ցանկը) և պարունակում է 9 գծապատկեր, 56 աղյուսակ և 1 սխեմա:

ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՆԻ ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ

- Իրանում նավթի արդյունահանման մասին պատմական ակնարկ

Ընդհանուր առմամբ, նավթային արդյունաբերությունն ունի շատ հին պատմություն և աշխարհում հատուկ ուշադրության է արժանացել նավթային արտադրանքների սպառման հարցը: Հնագիտական գտածոները ցույց են տալիս, որ Նեղոսի, Տիգրիսի, Եփրատի և Ինդոսի հովիտներում, ինչպես նաև Չինաստանի մայր ցամաքում ապրող բնակիչները շատ հին ժամանակներից ի վեր տեղյակ են եղել նավթի մասին և հաճախակի են այն օգտագործել: Մ.թ.ա. չորրորդ հազարամյակում (Բաբելոնը ծաղկուն քաղաք լինելուց շատ առաջ) Միջագետքի բնակիչները շինարարության մեջ բիտումն (կուպրն) օգտագործել են որպես ամրակցող նյութ: Բաբելոնի աշտարակի շինարարության ժամանակ աղյուսե սալիկներն ամրակցվել են բիտումով: Ինչպես նաև գոյություն ունեն բազմաթիվ ապացույցներ առ այն, որ բիտումն օգտագործվել է շենքերի, նավերի, բաղնիքների և դագաղների պատրաստման համար՝ որպես ջրամեկուսիչ նյութ: Հնագույն դարաշրջաններում բժիշկները բիտումն օգտագործել են որոշ հիվանդությունների, այդ թվում՝ մաշկային հիվանդությունների, աղային կուտակումների, արյունահոսության, հոդացավի և ասթմայի բուժման համար: Եվ նույնիսկ աշխարհի հնագույն կրոններից մեկն օգտագործելով նավթի հումքը, «հավերժական կրակն» ստացել է արտանետված գազի այրման շնորհիվ: Հնագիտական ուսումնասիրությունները բացահայտել են, որ Իրանի բնակիչները բիտումի մասին գիտեին դեռևս 5-6 հազար տարի առաջ, և այն օգտագործել են շինարարության ու նավերի երեսապատման աշխատանքներում³: Հերոդոտի պատմությունը, որը գրի է առնվել մ.թ.ա. 450 թ., նշում է, որ նավթային հումքի սպառման և օգտագործման ձևը հազարամյակների ընթացքում չի փոխվել: Հերոդոտն իր պատմության մեջ գրել է, որ Սուսայի մոտ «Էրուբկա» քաղաքում գոյություն ունի մի ջրհոր, որտեղից դուրս է բերվում երեք տարբեր նյութեր՝ նավթ, բիտում և աղ: Նա շարունակելով նշում է, որ խառնուրդը ջրհորից դուրս է բերվում դույլով և լցվում տարաների մեջ: Որոշ ժամանակ անց, աղն ու բիտումը պնդանում են,

³ Pirozmand M., History of oil, Berga, Tehran, 1390 (2011/12), p. 22

ապա հեռացվում է նավթը և այսպիսով առանձնացվում խառնուրդից: Պրոֆեսոր Գիրշմանի ղեկավարությամբ Մեդեսի տաճարի պեղումների ընթացքում հայտնաբերվել է ջրի օգտագործման համար նախատեսված բաք, որի աղյուսե հանգույցները լցոնած են եղել կուպրով⁴: Գոյություն ունեն պատմական բազմաթիվ տվյալներ առ այն, որ նավթը Եվրոպայում օգտագործվել է շուրջ երկու հազար տարի առաջ, հատկապես Սիցիլիայում⁵: Միացյալ Նահանգների բնիկները նույնպես անցյալում տեղյակ են եղել նավթի մասին և այն օգտագործել են բժշկության և այլ բնագավառներում: Առաջին նավթահորը, որը հորատվել է «Դրեյքի» կողմից 1859 թ. օգոստոսին, բնականաբար, առևտրային նպատակներ չի հետապնդել: Նա նավթը հայտնաբերեց գետնի մակերեսից շուրջ 23 մետր խորության վրա: Այս նավթահորն Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ժամանակակից նավթարդյունաբերության նախերգանքն է հանդիսանում և այն կարելի է համարել նավթի արդյունահանման պիոները⁶: Համաշխարհային երկրորդ պատերազմից ի վեր, նավթն Իրանի տնտեսության մեջ ունի կենսական կարևոր նշանակություն և 1979 թ. իրանական հեղափոխությունից հետո նավթային տնտեսությունից ազատվելու և երկրի տնտեսությունը դիվերսիֆիկացնելու ուղղությամբ ներդրված ջանքերը միանշանակ հաջողություն չունեցան: Ներկայումս երկրի արտարժույթի եկամտի զգալի հատվածը և կառավարության հանրային բյուջեի աղբյուրներն ապահովվում են նավթի արդյունաբերության և արտահանման շնորհիվ, իսկ ՀՆԱ-ում կարևորվում են նավթի ու բնական գազի մասնաբաժինները: Հանրային փորձը ցույց է տվել, որ նավթի ու բնական գազի արտադրության և արտահանման պատճառով եկամուտների տատանումներն ունեն նշանակալի ազդեցություն մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա: Նավթի և բնական գազի հասույթների տատանումների ազդեցությունն ու երկրի առաջնային էներգիայի պաշարների սպառվող բնույթն անհապաղ պահանջում են գիտական մոտեցմամբ քաղաքականության որդեգրում, որի նպատակն է օպտիմալ օգտագործել ազգային հարստություն համարվող այդ ռեսուրսները՝ ապահովելով մակրոտնտեսական ցուցանիշների երկարատև աճ, առանցքում հաշվի առնելով

⁴ Salehyar G., History of oil world, Ettelaat, Tehran, 1384 (2005/06), p. 45

⁵ Նույնը, էջ 75

⁶ Nazamabadee B, A century in oil, Ministry of Culture and Islamic Guidance, Tehran, 1385 (2006/07), p. 63

միջսերնդային արդարությունը: Ըստ երկու նշանավոր արևելագետներ պրոֆ. Հերցֆելդի և պրոֆ. Փոլի, «նավթ» բառը գոյացել է պարսկերեն «նափ»-ից, որ նշանակում է խոնավամեկուսիչ: Ավեստերենում «նաֆթա» բառը նշանակում է նավթ, որը քաղդեացիները, հրեաներն ու արաբները վերցրել են իրանցիներից և անվանել՝ «նավթ»⁷:

- Ժամանակակից նավթարդյունաբերության ձևավորումը

Ինչպես նշվեց, նավթարդյունաբերության ժամանակակից կոնցեպցիան ստեղծվեց 1859 թ.: Գնդապետ «Դրեյքը» հաջողությամբ հորատեց առաջին նավթահորը Փենսելվանիայում: Այդ պարզ միջոցառումը պետք է համարել կարևոր քայլ ժամանակակից նավթարդյունաբերության զարգացման գործում, քանի որ այն որոշ ժամանակ անց կարևորվեց լուսավորության հարցում նրա նշանակությունը: Այդ օրվանից, նոր մեթոդ է մշակվել մեքենաների յուղման համար, և վերջապես այն իր նշանակալի մասնաբաժինն ունեցավ ժամանակակից արդյունաբերության առաջընթացի և զարգացման դարաշրջանում: Սակայն, նավթը՝ որպես հումքային նյութ, չկարողացավ, ինչպես հարկն է, մինչև քսաներորդ դարի սկիզբն իր ճանապարհը հարթել համաշխարհային տնտեսությունում: 1859-ից մինչև 1900 թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածը պետք է համարել նավթարդյունաբերության փորձարարական ժամանակաշրջան, քանի որ այդ ժամանակահատվածում նշված արդյունաբերական ոլորտի ճարտարագետներն ու փորձագետները բախվեցին դժվարությունների և փորձեցին դրանք հարթել այնպես, որ այս թանկարժեք նյութի օգտագործումը դառնա հնարավոր: Ներքին այրման և դիզելային շարժիչներով ավտոմեքենաների ի հայտ գալը, ինչպես նաև այն մեքենաները, որոնք աշխատում են սև վառելիքով և բենզինով, մարդկային պատմության մեջ ձևավորեցին նոր փուլ, որը պետք է անվանել շարժման և արագության ժամանակաշրջան⁸: Այս ընթացքում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Կովկասում, Ինդոնեզիայում և Բիրմայում նավթային հանքեր բացահայտողների համար կարևոր առաջընթաց է արձանագրվել, մինչդեռ Իրանում այդ ուղղությամբ որևէ քայլ չի ձեռնարկվել: Միայն նավթային չորս

⁷ Salehyar G., History of oil world, Ettelaat, Tehran, 1384 (2005/06), p. 32

⁸ Mosavee V., Oil and blood, Second ed., Saghee, Tehran, 1390 (2011/12), p. 124

արտոնություններ են շնորհվել 19-րդ դարի վերջին քառորդում⁹: Դրանք են՝ 1) Բարոն Ջուլիուս Ռոյթերին, 2) Հոցին, 3) Ռոյթերին, 4) Դարսիին:

Նպատակահարմար է, որպեսզի վերոնշյալ արտոնությունների մասին հակիրճ հիշատակենք մի քանի անուններ¹⁰:

Ռոյթերի արտոնությունը: 1872 թ. Նասերեդդին Շահ Ղաջարը, Բարոն Ջուլիուս Ռոյթերին շնորհեց արտոնություն, որը 15 ամիսներ անց չեղարկվեց ռուսական կառավարության կողմից ցուցաբերված հզոր դիմակայության և երևելի մարդկանց ու կրոնական իշխանությունների բողոքի պատճառով:

Հոցի արտոնությունը: 1884 թ. արտահանման և ներմուծման առևտրային ոլորտներում ներգրավված անգլիական-բուլղարյան Հոց (Hotz) ընկերությանն իրանական կառավարությունն արտոնություն շնորհեց՝ Բուլղերի մոտ գտնվող Դալաքիից նավթ արդյունահանելու կապակցությամբ: Խորը հորատումներից հետո այդ ընկերությանը չհաջողվեց նավթ գտնել, և ընկերությունը որոշեց կասեցնել իր գործունեությունը:

Ռոյթերի երկրորդ արտոնությունը: Նախկինում ստորագրված արտոնությունից հետո, Բարոն Ջուլիուս Ռոյթերսը հեշտությամբ չիրաժարվեց իր նպատակներից և հետամուտ եղավ մինչև երկրորդ արտոնության ամրագրումը՝ 1889 թ. հունվարին: Տվյալ արտոնության շրջանակներում Դալաքիի մոտակայքում երկու անհաջող հորատումներ իրականացվեցին, իսկ արտոնությունը չեղարկվեց 1889 թ.:

Դարսիի արտոնությունը: Այս արտոնությամբ առաջին անգամ Իրանում նավթի հորատումը հաջողությամբ իրականացվեց 1908 թ. Մասջեդ Սուլեյմանում, որն էլ իր որոշակի ազդեցությունն ունեցավ Իրանի մակրոտնտեսության վրա, և որի համար պարտական ենք կովկասահայ գեներալ Անտուան Կատանչի-Խանի ջանքերին, ով Իրանի քաղաքացի էր և միաժամանակ Իրանի մաքսային ծառայությունների պետը: Նա էությամբ պրպտող անձնավորություն էր, ով տեղյակ էր Իրանի տարածքում նավթի և այլ ռեսուրսների առկայության մասին: Կատանչի-Խանը տեղեկացված է եղել մի խումբ ֆրանսիացի երկրաբանների գիտական զեկույցի և հետազոտության մասին, ովքեր հետազոտել են Իրանի մորֆոլոգիան: Աշխատությունը հրատարակվել էր Ֆրանսիայում երկրաբանության նյութերի պարբերականում (Journal of Geology): Նա

⁹ Ebtehee A., Oil of Bekhteyareeha, Tareekh moaser, Tehran, 1384 (2005/06), p. 94

¹⁰ Teloe M., Oil war in the Middle East, Secound ed., Sina, Tehran, 1371 (1992/93), pp. 73-85

Ղաջարական կառավարության կողմից նշանակվեց ներդրողներ գտնելու գծով պատասխանատու: Այդ ներդրողները կարող էին Իրանի տարածքում ուսումնասիրություններ կատարել և նավթ արդյունահանել: Մեծ Բրիտանիայի ԱԳՆ-ն Կատանչի-Խանին ներկայացրեց հանրահայտ ներդրող Վիլյամ Կնոքս Դարսին, երբ վերջինս Լոնդոնում էր գտնվում և Իրանի ցուցահանդեսի պատասխանատուն էր: Դարսին ծնվել էր Անգլիայում և մինչ իր ընտանիքի անդամների հետ 17 տարի անց Ավստրալիայում հաստատվելն ակտիվորեն ներգրավված էր արհեստների, նավաշինության և հանքերից ոսկու արդյունահանման ոլորտներում: Երբ Դարսին ոսկու հանքարդյունաբերության գծով Ավստրալիայում դարձավ մեծահարուստ, ցանկացավ իր գումարը ներդնել նավթարդյունաբերության ոլորտում: Անտուան Կատանչի-Խանի հետ ծանոթանալուց հետո, նա ճարտարագետների օգնությամբ սկսեց իր ուսումնասիրությունները: Նա 1901 թ. Ղաջարական պետության հետ ստորագրում է նավթային պայմանագիր 60 տարի ժամկետով: Սա նոր զարգացման սկիզբն էր Իրանի և նույնիսկ աշխարհի մակրոտնտեսության ասպարեզում և վերջին հարյուրամյակի ընթացքում իր ազդեցությունն ունեցավ Իրանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա: Այս հարյուրամյա ժամանակահատվածում, նավթի վաճառքից գոյացած հասույթները կարևոր ազդեցություն են ունեցել նշված մակրոտնտեսական ցուցանիշների, այդ թվում՝ ազգային եկամտի, զբաղվածության և ներդրումների վրա: Իրանի մակրոտնտեսությունը հիմնված է նավթային արտադրանքի վաճառքից գոյացած հասույթի վրա, իսկ դրա զարգացումն ունի իր ազդեցությունը մակրոտնտեսության ցուցանիշների վրա:

Սույն հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել 2000-2016 թթ. ընթացքում նավթի գների ազդեցությունն Իրանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա: Այդ նպատակով, նախատեսված է դրանք վերանայել՝ փաստերի վկայակոչմամբ:

1.1. Նավթը և Իրանի զարգացման ծրագրերը

Նավթի հեռանկարի և համաշխարհային տեխնոլոգիաների վերաբերյալ մոտեցումները ցույց են տալիս, թե ինչպես նավթն աշխարհում երկրների զարգացման պատճառ դարձավ: Նավթը հանդիսանում է անհրաժեշտ կապիտալի տրամադրման կարևորագույն գործոններից մեկը Իրանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների բարձրացման գործում:

- Նավթն ու զարգացման ծրագրերը

1937 թ. ստեղծվեց, այսպես կոչված, Տնտեսական Խորհուրդը, նպատակ ունենալով ծրագրավորել և համադրել զարգացման գործողությունները¹¹: Զարգացման ծրագրերի ֆինանսավորման գործում նավթի հասույթներն ամեն անգամ ավելի նշանակալի են դառնում: Աղյուսակ 2-ում այդ դերակատարությունը ներկայացնելու նպատակով, ընդհանուր գումարը համեմատվել է յուրաքանչյուր ծրագրում նավթի մասնաբաժնի տոկոսային պատկերով¹²:

Աղյուսակ 1.1.

Զարգացման ծրագրեր

Ծրագրեր	Տևողությունը՝ տարիներով	Տարեթիվ
Առաջին	7	1948-1955
Երկրորդ	7	1955-1962
Երրորդ	5	1962-1967
Չորրորդ	5	1968-1972
Հինգերորդ	5	1973-1977

Աղյուսակ 1.2.

Զարգացման ծրագրերի տվյալների համեմատությունը և նավթի մասնաբաժինը յուրաքանչյուր ծրագրում (մլրդ ռիալ)

Ծրագրեր	Կառավարության հասույթները	Նավթի մասնաբաժինը	%
Առաջին ծրագիրը	21	8	37
Երկրորդ ծրագիրը	94	61	65
Երրորդ ծրագիրը	232	153	66
Չորրորդ ծրագիրը	610	385	63
Հինգերորդ ծրագիրը	829	662	79

- Կառավարության չափը

Հիմք ընդունելով զարգացման չորրորդ ծրագիրը, կառավարությունը շեշտը դրեց փոքր չափերի և գործունեության առավել փոքր շրջանակների վրա: Փոփոխությունների տեսանկյունից առումով, համեմատաբար առավել ցանկալի միջոցառում է ավելացված բյուջեի համեմատությունն արտադրության և եկամտի տվյալների հետ: Տարբեր ցուցիչներ են օգտագործվում ընդհանուր բյուջեի

¹¹ Fateh M., Fifty years oil, Kavosh, Tehran, 1389 (2010/11), p. 39

¹² Աղյուսակները կազմվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ հետևյալ աղբյուրում ամփոփված տվյալների. Oree K., The Economics of mine, Ferdoosee university, Meshhad, 1381 (2002/03), 190 p.

գնահատման համար, այդ թվում՝ համախառն ներքին արդյունքը, բոլոր ծախսերն ու ծախսումները, հաստատուն ներդրումները, և այլն: Նկատվում է, որ պետական տնտեսությունն ու կառավարության կառուցվածքն ազդում են որոշակի ցուցիչների հետ կապված քայլերի վրա, մինչդեռ ընդհանուր բյուջեի հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ի նկատմամբ կառավարության չափերը գնահատում է ավելի փոքր քան նրա իրական չափերը, և համախառն ներքին արդյունքի հարաբերակցությունը՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ կառավարության չափերը գնահատում է ավելի մեծ քան իրական պատկերը:

Աղյուսակ 1.3.

Կառավարության չափերի գնահատման ցուցիչները (մլրդ դրամ)¹³

Տարեթիվ	ՀՆԱ	Կառավարության ընդհանուր բյուջեն	Ընդհանուր բյուջեն	Կառավարության ընդհանուր բյուջեի հարաբերակցությունը՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ (%)	Ընդհանուր բյուջեի հարաբերակցությունը՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ	Կառավարության ծախսումների հարաբերակցությունը՝ հաստատուն համախառն ներքին կապիտալի նկատմամբ (%)	Կառավարության ծախսումների հարաբերակցությունը՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ (%)
2001	664620	164267	455978	24.7	68.6	152601.6	22.96
2002	917035	309388	729462	33.7	79.5	217542	23.72
2003	1095303	346448	878686	31.63	80.2	253908	23.18
2004	1384819	432349	1097841	31.2	79.3	294833	21.29
2005	1691814	**633436	**1653588	37.4	97.7	673699	39.82

* Պետության ընդհանուր բյուջեն և համընդհանուր բյուջեն, այդ թվում՝ բյուջեի լրացումն առանց հստակորեն հաշվարկված էներգակիրների:

** Հարկավոր է նշել, որ 2005 թ. բյուջետային լրացումներն ամբողջապես ձեռք չեն բերվել, մինչդեռ 2 մլրդ դրամ կամ 18 հազար մլրդ դրամ պետական ընդհանուր բյուջեն և համընդհանուր բյուջեն կրճատվել են:

¹³ Iran's management and budgeting organization, long-term planning of Islamic republic of Iran, 2007, report No 16, p. 28

Ըստ ցուցանիշների աղյուսակի, ընդհանուր բյուջեն, կառավարության ընդհանուր բյուջեն և ընդհանուր ծախսումներն ավելացել են այնպես, որ 2005 թ. համախառն ներքին արդյունքը մոտեցել է 97.7% աննախադեպ տվյալին: ՀՆԱ-ում 2004 թ. կառավարության ընդհանուր բյուջեն, որը կազմում էր 31.2%, 2005-ին ավելացել է մինչև 37.4%: 2004 թ. կառավարության ընդհանուր ծախսումները (21.29%) 2005-ին բարձրացել և հասել են 39.82%-ի: Համախառն ներքին արդյունքի 2005-ի տվյալները դեռևս հրատարակված չեն 2005 թ. կառավարության չափերը հաշվարկելու համար, սակայն գնահատականները ցույց են տալիս, որ կառավարության չափերը կրճատված չեն. հետևաբար 44-րդ հոդվածի ընդհանուր քաղաքականությունները, այդ թվում՝ կոոպերատիվ և մասնավոր հատվածի զարգացումը, կիրառելի չեն, բացառությամբ այն դեպքում, երբ կառավարության գործառույթի ձևը փոփոխության ենթարկվի: Հարկավոր է նշել, որ կառավարության ընդհանուր բյուջեն՝ ի դեմս համախառն ներքին արդյունքի հարաբերակցության, օգտագործվում է կառավարության չափերը գնահատելու համար:

- Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ (ՕՈՒՆ)¹⁴

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներն ու դրանց աճի մակարդակը կարևոր բաղադրիչ են համարվում հովանավորչության կրճատման հարցում: Համաշխարհային փորձն ընդգծում է, որ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների աճն օգտակար է և համապատասխանում է մասնավորեցման գործընթացին: Նախորդ երկու տարիների համեմատ, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները համաչափորեն ավելացել են և այս գործընթացը շարունակվել է մինչև 2004 թ. վերջը. Այն հասել է մինչև 4310 մլն ԱՄՆ դոլարի, սակայն 2005 թ. առաջին կիսամյակի վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ հակառակ հոդված 44-ում ընդհանուր սահմանված քաղաքականությունների և հանրային ընկերությունների վաճառքի մասնաբաժինների, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների մակարդակն զգալիորեն կրճատվել է:

2005 թ. ՀՆԱ-ի 26.5%-ն ստացվել է նավթի վաճառքից: 2002-2006 թթ. արտահանումներից 80-83.6%-ը վերագրվում է նավթին: Ըստ ԻԻՀ Կենտրոնական Բանկի զեկույցների, կառավարության ընդհանուր բյուջեն մեծապես կախման մեջ է նավթից: Երրորդ և չորրորդ ծրագրերի ժամանակահատվածում նավթի և բնական գազի համաշխարհային գների բարձրացումը դրական ազդեցություն ունեցավ Իրանի

¹⁴ Iran's management and budgeting organization, long-term planning of Islamic republic of Iran, 2007, report No 16, p. 28

տնտեսության վրա: Կառավարության ընդհանուր բյուջեի նշանակալի մասը կախված էր նավթի վաճառքից և պետական իշխանությունների ֆինանսական ռեսուրսներն առավելապես ապահովվում էին նավթի վաճառքից, քան՝ հարկերի հավաքագրումից: Իշխանությունները նավթի եկամտի 130.3 մլրդ դոլարից 85.8 մլրդ-ը հատկացրեցին ընդհանուր բյուջեին, մինչդեռ նավթի եկամտի 65.8%-ը ծախսվել է պետության կողմից: Հարկ է նշել, որ իրանական նավթային ընկերության ծախսերն ու ծախսումները ներառված չեն¹⁵:

Աղյուսակ 1.4.

Ակնարկ՝ ապագա մակրոտնտեսական ցուցանիշների վերաբերյալ – շարունակական բնույթի (մլրդ դոլար)¹⁶

	1992 թ. հաստատուն գներով		Տարեկան միջին դինամիկ Տ	2002 թ. հաստատուն գներով		Տարեկան նվազագույն աճը՝ 2004-2014 թթ.	
	1991	2001		2001	2004	2014	%
Անվանում							
Ներդրում, աճի և արտադրության կառուցվածք							
ՀՆԱ	13264.1	19470.6	3.9	893132.8	1105303.5	1620455.2	3.9
ՀՆԱ՝ 1 շնչի հաշվով	237.6	301.5	2.4	13632.7	16162.9	20728.8	2.5
Գյուղատնտեսություն	312.2	4215.9	3.1	52291.2	60717.3	82394.7	3.1
Նավթ	2516.7	2320.9	-0.8	166153.8	188146.1	173624.9	-0.8
Արդյունաբերություն և հանքարդյունաբերություն	2802	4876.7	5.7	173057.3	227409.6	395875.5	5.7
Արդյունաբերություն	1940.0	3167.6	5	112407.2	147711.1	240605.8	5
Ծառայություն	4825.2	8057.1	5.3	467245.6	629030.5	968560.1	4.4
Ներդրում	1942.9	2969.5	4.3	239031.6	331591.1	486136.6	3.9
Բնակչություն և մարդուժ							
Բնակչություն (1000-ի մեջ)	55837	64584	1.5	65514	68385.2	78174	1.3
Ավելի քան 10 տարեկան բնակչություն (1000-ի մեջ)	38655	52413	3.1	53479	56120	65009	1.5
Աշխատուժի տրամադրում (1000-ի մեջ)	14736.7	19139	2.6	19819	21314	26790.1	2.3
Մասնակցության հարաբերակցությունը(%)	38.1	36.5	-0.4	37.1	38	41.2	0.8

¹⁵ Yazdy R., The trend of outsourcing of Government, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 321

¹⁶ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2014/15 (1393), p. 176

Շարունակություն աղյուսակ 1.4-ի							
Աշխատուժի օգտագործումը (1000 դիալի հաշվով)	1012.8	1220.2	1.9	54145.7	62772.8	74034	1.7
Գործազուրկ բնակչություն (1000 անձի հաշվով)	1640.1	3182	6.9	3324	3706	4902.1	2.8
Ներգրավվածության հարաբերակցությունը (%)	11.1	16.6	4.1	16.8	17.4	18.3	
Արտաքին կապերի վարչություն							
Նավթի արտահանում (մլն. ԱՄՆ դոլար)	18661	23904	2.5	28186	22251	29200	2.8
Ոչ-նավթային արտահանում (մլն. ԱՄՆ դոլար)	2649	4565	5.6	5379	7251	14200	7
Արդյունաբերական արտահանում (մլն. ԱՄՆ դոլար)	660	2282.6	13.2	2619.7	3531.2	6915	7
Ներմուծում (մլն. ԱՄՆ դոլար)	25190	18129	-3.2	23786	22251	29200	2.8
Առևտրի հաշվեկշիռ (մլն. ԱՄՆ դոլար)	-6529	5775	-	4400	0	0	-
Օտարերկրյա ներդրում (մլն. ԱՄՆ դոլար)	0	620.9	-	620.9	768.4	1126.5	3.9
Կանխիկացում և սղաճ							
Կանխիկացում	28628.4	320957.3	27.3	417524	830053.1	7444617.7	24.5
Սղաճի հարաբերակցությունը (%)	20.7	11.4	-	15.8	15.1	14.7	

Աղյուսակ 1.5.

2000-2004 թթ. Պետբյուջեի ծրագրերի համար հատկացված նավթային դոլարները (մլն ԱՄՆ դոլար)¹⁷

	Անվանում	2000-2004 թթ.
1	Համապատասխան պաշարներ՝ ըստ ծրագրային ակտի	56674
2	Ավելացված արժույթային պաշարներ՝ ըստ տարեկան բյուջեների	12027
3	Արժույթի պահուստային հաշվից կրճատում պետական ծախսերի համար (դիալ)	9422
4	Արժույթային վարկերի փոխհատուցումն ու արժույթի երաշխավորման սահմանագիծը	7638
5	Կառավարության կողմից օգտագործված արժույթի ընդհանուր պաշարները	85761
6	Արտահանված նավթի և բնական գազի արժեքը	130255
7	Պետության էներգիայի պաշարները՝ նավթի և բնական գազի եկամուտների համեմատությամբ	65084

¹⁷ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2005/06 (1384), p. 233

Ըստ Իրանի Իսլամական Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական և մշակութային ռեսուրսների չորրորդ ծրագրի, պայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել առ այն, որ նավթի եկամուտներից 81.6 մլրդ դոլարի չափով հատկացում կատարվի, սակայն հաստատումն իրականացվեց առաջին երկու տարիների ծրագրերի և բյուջետավորման համար, իսկ 2008 թ. բյուջեի նախագիծը ցույց է տալիս, որ պետությունը պետք է նավթային եկամուտներից 163.7 մլրդ դոլար ներարկի պետության տնտեսության մեջ: Հետևաբար ծրագրային առաջին չորս տարիների համար կծախսվի նախատեսված չափից կրկնակի անգամ ավելի¹⁸:

- Տնտեսական աճը

Ըստ Կենտրոնական Բանկի կողմից հրապարակված՝ 2009 թ. երկրորդ եռամսյակի տնտեսական ցուցանիշների¹⁹, Իրանի ՀՆԱ-ն 2007 թ. համեմատ կրճատվել է ավելի քան 65 տոկոսով, սա նշանակում է, որ տնտեսական աճը 2007 թ. կազմել է 6.7%, սակայն Կենտրոնական Բանկի հաղորդագրությունն այդ մասին հրապարակվեց 10 ամիս անց, և մինչ այդ Համաշխարհային Բանկը զեկուցեց, որ Իրանի տնտեսական աճը կազմել է 1%, որն էլ բավականին տարբեր ցուցանիշ է Կենտրոնական Բանկի կողմից կատարված 2.3% տնտեսական աճի մասին հայտարարությունից:

2007 թ. Կենտրոնական Բանկը կանխատեսել էր 8.4% տնտեսական աճ, որն ընդգրկում էր նավթային եկամուտները²⁰, սակայն այն կրճատվեց 2.3%-ի՝ նավթի եկամտի 72% անկման հետևանքով: Միևնույն ժամանակ, բացառելով նավթի վաճառքը, կանխատեսվում էր, որ Իրանի տնտեսական աճը հասնելու է մինչև 9.6%-ի, սակայն 72% անկման պատճառով, այն կազմեց 2.7%: Համապատասխանաբար, 2008 թ. Կենտրոնական Բանկը զեկուցեց բացասական նավթարդյունաբերության և ներմուծման մասին²¹: Թեև սա աննշան էր համարվում, բայց միաժամանակ վկայում էր այն մասին, որ Իրանի տնտեսական իրավիճակն անհամապատասխան էր, ներդրումները նավթի ոլորտում անարդյունավետ էին, և եթե այս միտումը լիներ շարունակական, ապա հաջորդ տարիների համար այն կարող էր լինել վտանգավոր: Նրանք պայմանավորվեցին պետության տնտեսական աճը զարգացնել մինչև 8.4%-ի և

¹⁸ Yazdy R., The trend of outsourcing of Government, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 341

¹⁹ Central bank of Iran, Annual Review 2010/11(1389), p. 53

²⁰ Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387), p. 46

²¹ Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388), pp. 42-46

ընդամենը 2.3% աճը երկրի տնտեսության աճի վտանգավոր վիճակի մասին վկայող ցուցանիշն էր:

1.2. Նավթի գնի ազդեցությունն Իրանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա

Փաստ է, որ նավթն Իրանի մակրոտնտեսության մեջ ունի ազդեցիկ դերակատարություն, և թվում է, թե դրա գործառույթը բավականին ազդեցիկ է մակրոտնտեսության զարգացման գործում: Միջին հաշվով, անցյալ 20 տարիների ընթացքում, ՀՆԱ-ի 16%-ը կախված էր նավթի եկամտից, որի հետևանքով կրճատվեցին հանրային նախաձեռնությունները: Նավթի ամենակարևոր գործառույթը կայանում է նրանում, որ պետության արժույթի 85%-ն անխուսափելիորեն ստացվում է նավթի վաճառքից, հետևաբար այլ տնտեսական ոլորտներն իրենց ներմուծման պահանջարկը բավարարելու համար, մատակարարվող 98% էներգիային զուգահեռ, կախման մեջ են նաև նավթի վաճառքից: Նավթի արտահանման ոլորտում թերացումները կամ ներքին շուկայում թերի օգտագործումն իր ազդեցությունն է թողնում ընդհանուր բյուջեի վրա, հետևաբար պետության տնտեսական ճգնաժամը կամ զարգացումը մեծապես կախված է նավթից: Վերջին 20 տարիներին նավթի գործառույթն ակնհայտորեն հավասարակշռում է ընդհանուր բյուջեն: Ընդհանուր բյուջեի 54%-ը կախման մեջ է նավթից, թեև այն կարող է անուղղակիորեն ազդել հարկերից առաջացած եկամուտների և այլ ոլորտների վրա²²: Ընդհանուր առմամբ, նավթի արտահանումից ստացվող եկամուտների կրճատումը կարող է հանգեցնել պետության արտարժույթի դեֆիցիտի, արտադրության և ներմուծման կրճատման, իսկ ներդրումների կրճատումը հանգեցնում է գործազրկության, կրճատում է ապրանքների և ծառայությունների մատակարարումն ու առաքման գործընթացը, որը կարող է իր բացասական ազդեցությունը թողնել սոցիալական ապահովության վրա: Նավթի եկամտի կրճատումը հանգեցնում է ընդհանուր բյուջեի եկամուտների կրճատմանը, անհամամասնություն է ստեղծում պետության բյուջեում, այն կարող է բարձրացնել սղաճն ու կրճատել փողի մատչելիությունը: Հետևաբար, արտադրության աճը, զբաղվածության նպատակով կատարվող ներդրումները, սղաճն ու հանրային

²² Yazdy Tabataee R., Iran's economic in 2007, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 59

ապահովությունը վերջին չորս տասնամյակների ընթացքում ուղղակիորեն կախման մեջ են նավթարդյունաբերությունից և արտահանումից: Իրանի արտադրության և արտահանման ոլորտների վերանայումը ցույց է տալիս, որ երկրի տնտեսությունը կախված է նավթից, իսկ նավթի արտահանումից ստացված արժույթի աստիճանական կրճատումը բացահայտում է այն փաստը, որ պետության ընդհանուր բյուջեն և ծախսերը չպետք է գոյանան բացառապես նավթի արտահանումից ստացվող եկամուտների միջոցով: Նավթից կախվածությունը պարտադիր հանգամանք է ծախսերը հոգալու համար:

Իրանին հարկավոր է նավթարդյունաբերության մեջ կատարել ներդրումներ, որպեսզի համաշխարհային շուկայում և ՕՊԵԿ-ում երկիրը հնարավորություն ունենա պահպանելու իր դիրքը: Նավթարդյունաբերության նախկին նախարար Ղոլամհոսեյն Նոզարին ասել է, որ մինչև 2025 թ. հարկավոր է իրականացնել 400-500 մլրդ դոլարի օտարերկրյա և տեղական ներդրումներ նավթարդյունաբերության մեջ: Սակայն Իրանը կարողացել է հատկացնել սահմանափակ բյուջե²³:

2008 թ. պետության ընդհանուր բյուջեի մասին կատարված ակնարկն ու 2009 թ. բյուջեի ծրագրով նախատեսված նավթի գնանկումն ստիպեց իշխանություններին 2009 թ. համար հատկացված 70 մլրդ դոլարը կրճատել 30 մլրդ դոլարի: Կառավարությունն ակնկալում էր 2008 թ. օգտագործել 36 մլրդ դոլար պահուստային արժույթից, իսկ 2009 թ.՝ 7 մլրդ դոլար: 2008 թ. առաջին 9 ամիսների համար Իրանի նավթային եկամուտը կազմել է 64 մլրդ դոլար, որովհետև առաջին կիսամյակում նավթի գինը բարձր էր, սակայն 2009 թ. ակնկալվում է, որ այն կազմելու է 30 կամ 40 մլրդ դոլար: Իշխանությունները 2005-ից մինչև 2007 թ. մեծ քանակությամբ գումարներ են օգտագործել արտարժույթային հաշվից. Ենթադրվում էր, որ 2009 թ. այն կկրճատվի 7 մլրդ դոլար: Թեև նրանց համար անկարելի էր 2008 թ. արժույթային հաշվից կանխիկացում կատարել, երբ նավթի գներն անկում ապրեցին²⁴:

1961 թ.-ից մինչև 1971 թ. նավթի արտահանված ու տեղական սպառման ծավալներից ստացված եկամուտը, վերջին տարիներին արտահանված նավթը և ապագայում նավթի կանխատեսված արտահանումը, բյուջեի ամենամյա

²³ <http://irpetro.com/newsdetail-4512-fa.html> (15/05/2009)

²⁴ Central bank of Iran, Annual Review 2009/10(1388), p. 43

կախվածությունը նավթից, պահուստային արժույթն ու ներմուծումը, նավթի կարգավիճակը 1960 թ.-ից մինչև օրս, այդ բոլորը ցուցակագրված են և տվյալները ցույց են տալիս, որ պետության կախվածությունը նավթի եկամտից, պետության խնայողական քաղաքականությունը, պահուստային արժույթն ու փողը, նավթի վաճառքից ստացված դոլարների օգտագործումը, ուղղակիորեն կապված են նավթի եկամտի հետ: Նավթի գնի բարձրացումը հանգեցրեց ներմուծման ծավալի մեծացման և նավթից առավել մեծ կախվածության, սակայն նավթի գնանկումը հանգեցրեց տնտեսության աճի, ներմուծման, բյուջեի և այլ ոլորտների կրճատման²⁵: Բյուջեի, ներմուծման, ինչպես նաև նավթի եկամտի բարձրացումը հարկավոր է իրականացնել աստիճանաբար, կախված պատմական պայմաններից, ծավալային հզորություններից, ընձեռնված հնարավորություններից, տնտեսության և արդյունաբերության հզորությունից: Նավթի եկամուտները չպետք է մեծ տատանումների ենթարկվեն, հակառակ դեպքում 2008 և 2009 թթ. շոկային տնտեսության ականատեսը կլինենք: Հետևաբար կկրճատվեն եկամուտներն ու կբարձրանան հանրային ապրանքների գները:

Նավթի յուրաքանչյուր բարելի գինը կարող է նվազել երկու պատճառով²⁶: Առաջինը՝ համաշխարհային սղաճի պատճառով, հատկապես երբ պահանջարկը բարձր է և դոլարի գինը այլ արժույթների համեմատ տատանվող է, քանի որ Ամերիկյան առևտրային պատժամիջոցներ սահմանեց Իրանի նկատմամբ և երկիրը պարտավոր էր այն փոխարինել եվրոյով և յենով: 1980 թ. հնարավոր էր մեկ բարել նավթը գնել 100 ԱՄՆ դոլարով, մինչդեռ 2008 և նույնիսկ 2007 թ. կեսերին այն հնարավոր չէր գնել նույն գնով: Սա նշանակում է, որ թեև մեկ բարել նավթի արժեքը 1980 թ. հավասար էր 40 ԱՄՆ դոլարի, սակայն այն 2008 թ. 100 դոլարին էր համարժեք: Եվ երկրորդը՝ ներքին ճակատում գոյություն ունեն բազմաթիվ խնդիրներ հումքերի արտահանման պատճառով, հատկապես նավթային ցնցումները 1973 և 1979 թթ., որոնք այսօր հիշատակվում են որպես՝ անիծյալ պաշարներ:

²⁵ Yazdy Tabataee R., Iran's economic in 2007, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 1932

²⁶ Yazdy Tabataee R., Iran and economic challenges of globalization, Strategic research in Iran's economic development (7), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 3420

Կայուն տնտեսությունն ու ֆինանսական կարգապահությունը բոլոր երկրներում մեծապես կորելացված են, հետևաբար անկանոն ֆինանսական կարգավիճակն իր ազդեցությունն է թողնում տնտեսության վրա: Այսպիսով, նավթի եկամուտներից կախվածության մեջ գտնվող երկիրն անարդյունավետ է, հատկապես երբ նավթի գները բարձրանում են: Նավթային եկամուտները թաքցնում են ոչ նորմալ և անարդյունավետ համակարգը, և պետության բնակչությունն անտեղյակ է պաշարների վերաբաշխման գործընթացից: Անարդյունավետ պետությունն անտարբեր է գտնվում արդյունաբերության միջոցով առաջացած եկամուտների նկատմամբ: Ինչպես Բեբլաուին է անդրադարձել 1987 թ., այն կառավարությունները, որոնք իրենց եկամտի ավելի քան 42%-ն ապահովում են վարձավճարներից, դրանք կոչվում են վարձառուներ²⁷: Նրանցից որոշներն այն ստեղծում ու վերաբաշխում են, իսկ մյուսները՝ գանձում: Իրականում այն հակադրվում է արտադրությանը, զբաղվածությանն ու զարգացմանը: Հետևաբար կառավարության չափերը մեծանում են և նավթի գները կարող են փոփոխվել որոշակի ժամանակահատվածում: Պետական մարմինների պատասխանատվության նվազումն ու մասնավոր հատվածի լիազորությունների մեծացումը հանգեցնում են տնտեսական հզորության նվազեցման: Հետևաբար նավթից կախման մեջ գտնվող տնտեսությունը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ պետության և ժողովրդի փոխադարձ կապի վրա, որն անդրադառնում է հզորության և հարստության կորելացիային: Զարգացած երկրներում հզորությունը կախված է հարստությունից, սակայն նավթային տնտեսությունների համար այն տարբերվում է: Վերջին չորս տասնամյակներում Իրանի տնտեսությունն առնչվել է վերոնշյալ իրավիճակի հետ. նավթի վաճառքից ստացած հարստությամբ շարունակվել է իրականացնել հաջորդող թերի ծրագրերը, ազգային կապիտալը վատնվել և հարստությունը վերացվել է, և այժմ ականատեսն ենք լինում տնտեսական հետընթացի՝ սղաճի պատճառով: Զարգացման երրորդ ծրագիրը սահմանեց տարեկան բյուջեներ, այնպես, որ դրանց եկամուտներն առաջանան ոչ-նավթային ոլորտներից: Նավթային եկամտի մասնաբաժինը ոչ միայն չնվազեց, այլև նշանակալի բարձրացում արձանագրեց: 2009 թ. պետական եկամտի 46.71%-ն ստացվել է նավթի վաճառքից, նշված եկամուտը բարձրացել է համապատասխանաբար՝ 54.88, 58.68, 73.05 և

²⁷ Central Bank of Islamic Republic of Iran, Government size in Iranian Economics, Economic Analysis and Policy Dept, 2006, 34 p.

70.07%²⁸: Հակառակ այն հանգամանքին, որ ըստ 2004 թ. վերջի ծրագրի, նախատեսված էր նավթի վաճառքի մասնաբաժնի կրճատում, սակայն այն բարձրացել է և հասել՝ 89.44 %-ի: 2004 թ. նավթի մասնաբաժինը հարաբերականորեն նվազել է ընդհանուր պաշարների համեմատ, նշված պաշարները կրճատվեցին 9.2%, քանի որ իշխանությունները որոշեցին արտահանման օրական ծավալը բարձրացնել 400000 բարելի, յուրաքանչյուր բարել ավելացավ 10 դոլարով, իսկ արտարժույթը բարձրացավ և կազմեց՝ 4.7%: Հետևաբար ամենամյա բյուջեներն անհամատեղելի էին ծրագրի նպատակների հետ: Մյուս կողմից, նավթի արտահանման 80% մասնաբաժինը չկրճատվեց: 2000 թ. արտահանված նավթի արժեքը կազմել է 17.89 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Այն 2003 թ. բարձրացավ 48.823 մլրդ ԱՄՆ դոլարի²⁹: Զարգացման չորրորդ ծրագիրը կենտրոնացավ բյուջետավորման վրա՝ նավթի արտահանումից ստացված եկամուտներից կախյալությունը կրճատելու միջոցով, փոխարենն՝ այլ բնական պաշարների օգտագործմամբ: Զարգացման չորրորդ ծրագրում սահմանված «A» պարբերությունը և 2-րդ հոդվածը կառավարությանը պարտավորեցնում են բարձրացնել նավթի եկամուտների արժեքի հաշվեգրումն այնպես, որ հաշվեգրված արժեքը հավաքագրվում է ոչ-նավթային եկամուտների միջոցով: Սակայն իշխանություններն զգալիորեն շեղվեցին զարգացման չորրորդ ծրագրում նշված քաղաքականությունից: Հետևաբար 2005 և 2006 թթ. համար հատկացված բյուջեները հիմնված են լրացումների երեք նախապայմանների վրա, ըստ որոնց, 79.4% և 62.1% նավթի եկամուտները նավթային արտադրանքի վաճառքի միջոցով հատկացվելու են բյուջետավորման ծրագրին՝ ըստ Խորհրդարանի ուսումնասիրությունների կենտրոնի: Զարգացման չորրորդ ծրագրի առաջին երկու տարիների համար, պետության բյուջեն 80%-ով կախման մեջ էր նավթային հասույթներից: 2005 թ. պետության արժույթային եկամուտների հաստատումը կազմել է 15 մլրդ 235 մլն ԱՄՆ դոլար, գործնականում այն ունեցավ 192% աճ և 30 մլրդ դոլար արժույթային եկամուտը ավելացավ մինչև 49 մլրդ 619 մլն դոլարի: 2006 թ. նավթի արտահանումից առաջացած արժույթային եկամտի օգտագործումը պահուստային արժույթի դուրսբերման հետ մեկտեղ, ավելացրին պետության բյուջեի կախվածությունը նավթից այնպես, որ նավթից կախվածությունն

²⁸ Central bank of Iran, Annual review 2010/11(1389), p. 80

²⁹ Sameti Morteza, Khanzadi Azad and Yazdani Mehdi, Effects of oil revenues and its injection into the economics on revenue distribution: Case study: Iran, Quarterly Journal of Quantitative Economics, Vol 6, No 4, 2009, pp. 51-72

ավելացավ ավելի քան 45 մլրդ դոլարով, մինչդեռ արժութային եկամուտներից ակնկալվող հեռանկարը կազմում էր 15 մլրդ 597 մլն ԱՄՆ դոլար: Ուրեմն, արժութային եկամտի ակնկալվող 204%-ը չիրականացավ: 2006 թ. հում նավթի վաճառքից 129,426 մլրդ դիալ եկամուտը, ինչպես նաև պահուստային 142,817 արժույթի օգտագործումն ամենաազդեցիկ գործոնները հանդիսացան չծրագրավորված աճի համար³⁰:

1.3. 2001-2016 թթ. նավթի արտադրությունը, սպառումն ու արտահանումն աշխարհում և Իրանում

Սույն ենթաբաժնում քննարկվել և համեմատվել են արեգակնային տոմարով 1380-1395 (մ.թ. 2001/02-2016/17) թթ. նավթի արտադրությունը, սպառումն ու արտահանումն աշխարհում և Իրանում:

Հիմք ընդունելով աղյուսակ 1.6-ի տվյալները, 2001 թ. Իրանի նավթի արտադրությունը 0.1 տոկոս անկումով, 2000 թ. օրական 3.8 մլն բարելից հասել է 3.7 մլն-ի: Իրանի մասնաբաժինը նավթի համաշխարհային արտադրանքից (օրական 74.3 մլն բարել) կազմեց 5, իսկ ՕՊԵԿ-ից՝ 40.5%: Տվյալ ժամանակահատվածում ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրներն օրական 30 մլն բարել նավթ էին արտադրում³¹:

2002 թ. Իրանի նավթի արտադրության ոլորտում գրանցվեց 8.5% անկում՝ կազմելով օրական 3.4 մլն բարել, որը համաշխարհային արտադրանքի (74 մլն բարել) 4.2 տոկոսն էր կազմում, նախորդ տարվա համեմատ՝ 0.4 տոկոսով պակաս մասնաբաժնով, իսկ նույն տարվա տվյալներով ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրների օրական արտադրանքը կազմում էր 28 մլն բարել, այսինքն՝ համաշխարհային արտադրության 38 տոկոսը³²:

Ըստ առկա տվյալների, 2003 թ. նավթի համաշխարհային արտադրության ոլորտում նախորդ տարվա համեմատ գրանցվել է 3.7% աճ, կազմելով օրական 76 մլն բարել, ինչն ՕՊԵԿ-ի երկրների դեպքում 30 մլն է կազմել, որը նախորդ տարվա համեմատ ավելացել է 6.2 տոկոսով: Իրանը 2003 թ. տվյալներով, նախորդ տարվա համեմատ 12.6 տոկոս աճ է գրանցել, արտադրանքի ծավալը հասցնելով՝ օրական 3.9 մլն բարելի³³, ինչը 2004 թ. 2003-ի նկատմամբ աճել է 2.1 տոկոսով, կազմելով օրական

³⁰ Summary of State Economic Developments within 1383-1388, Publications of Central Bank of Islamic Republic of Iran, 2010, p. 47.

³¹ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2002/03 (1381), pp. 30 & 223.

³² Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2003/04 (1382), p. 223.

³³ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2004/05 (1383), p. 189.

4 մլն բարել, որն էլ համաշխարհային արտադրանքի 5.1, իսկ ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրների 41 տոկոսն է կազմել³⁴:

Աղյուսակ 1.6.

Իրանում նավթի արտադրության, սպառման, արտահանման, նավթային եկամուտների և մեկ բարել նավթի գնի տվյալները՝ 2000 թ. ապրիլ-2017 թ. մարտ ժամանակահատվածում (արեգ. տոմարով՝ 1379-1395 թթ.)³⁵

Արեգ. տոմարով	Մ.թ.	Արտադրություն, մլն. բարել/օր	Սպառում, մլն. բարել/օր	Արտահանում, մլն. բարել/օր	Նավթային եկամուտներ, մլրդ ԱՄՆ դոլար	Մեկ բարելի գինը, ԱՄՆ դոլար	Նավթի շուկայի համաշխարհային զարգացումները	Իրանի քաղաքական զարգացումները
1379	2000/01	3.8	1	2.34	24.3	26.7		
1380	2001/02	3.7	1.1	2.2	19.34	23		
1381	2002/03	3.4	1.1	2	23	23.5		
1382	2003/04	3.8	1.3	2.4	27	27		
1383	2004/05	4.1	1.55	2.5	36	34.6		
1384	2005/06	4.27	1.66	2.6	53	50		
1385	2006/07	4.34	1.7	2.4	62	60	Նավթի գնի համաշխարհային աճ, ԱՄՆ 2007-09 թթ. ճգնաժամ	
1386	2007/08	4.4	1.9	2.48	81.6	69		
1387	2008/09	4.4	2.2	2.4	86.6	95		
1388	2009/10	4.2	2.2	2.4	69.8	61	Նավթի գնի համաշխարհային անկում	
1389	2010/11	4.3	1.8	2	90	76	Նավթի գնի համաշխարհային աճ	Իրանի նկատմամբ նավթի հարցում համաշխարհային սանկցիաների սկիզբ՝ ըստ ՄԱԿ-ի 2010 թ. հունիսի 9-ի թիվ 1929 բանաձևի
1390	2011/12	4.3	1.8	2	119	110		
1391	2012/13	3.7	1.8	1.9	68	50		
1392	2013/14	3.6	2	1.6	64	104	Նավթի գնի համաշխարհային աճ	
1393	2014/15	3.74	2	1.4	55.4	43	Նավթի գնի համաշխարհային անկում	
1394	2015/16	3.92	1.9	1.6	33.6	56		Իրանի նկատմամբ նավթի հարցում սանկցիաների ավարտ՝ 17.01.2016 թ.
1395	2016/17	3.76	2	2.22	55.8	40		Համաշխարհային շուկայում Իրանի նավթի վաճառք

³⁴ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2005/06 (1384), p. 229.

³⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ամփոփելով աշխատանքում հղում արված աղբյուրների համապատասխան տվյալները [Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2002-2017 (1381-1396)]:

2005 թ. վերը նշված թվային պատկերն Իրանի դեպքում հետևյալն է՝ օրական 4 մլն բարելի արտադրություն՝ համաշխարհային արտադրության 5 և ՕՊԵԿ-ի 41.7 տոկոս մասնաբաժնով³⁶: 2005 թ. նավթի գներն սկսեցին բարձրանալ:

Նշված տվյալներն Իրանի դեպքում, 2006 թ. տարբերակով, հետևյալն է՝ օրական 4.34 մլն բարել նավթի արտադրություն (նախորդ տարվա համեմատ 1.8% աճ), որի մասնաբաժինը համաշխարհային արտադրությունից կազմել է 5.3, իսկ ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրների մասնաբաժինը՝ 41.9 տոկոս³⁷: 2007 թ. Իրանի նավթի արտադրությունը կազմել է օրական 4.32 մլն բարել, որի հիման վրա Իրանի մասնաբաժինը համաշխարհային արտադրությունից 5.3% է կազմել, միևնույն ժամանակ ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրներն արտադրել են համաշխարհային արտադրանքի 43.9 տոկոսը³⁸:

2008 թ. Իրանի վերը նշված տվյալները նույն թվերի սահմանում են՝ օրական 4.3 մլն բարել, երբ համաշխարհային արտադրության ծավալը կազմել է օրական 81 մլն բարել, որից Իրանի մասնաբաժինը կազմել է 5.3%, իսկ ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրների մասնաբաժինը՝ 44.9%³⁹:

Պատկերը փոխվեց 2009 թ., երբ Իրանի նավթի արտադրության ծավալը նախորդ տարվա համեմատ 2.6% կրճատումով հասավ օրական 4.2 մլն բարելի: Համաշխարհային արտադրության ծավալները ևս կրճատվեցին 2009 թ. (2.5% կրճատում), հասնելով՝ օրական 79.9 բարելի, որից Իրանի մասնաբաժինը նշված տարում կազմել է 5.3%⁴⁰:

2010 թ., երբ նախորդ տարվա համեմատ նավթի համաշխարհային գինը բարձրացավ, Իրանում նավթի արտադրության ոլորտում 2009 թ. համեմատ գրանցվեց 1.1% աճ, հասնելով օրական 4.3 մլն բարելի, որը համաշխարհային արտադրության 5.2 տոկոսն էր կազմում⁴¹: Իսկ 2011 թ. տվյալներով, Իրանն օրական 4.3 մլն բարել նավթ է արտադրել⁴²:

³⁶ Central bank of Iran, Annual Review 2006/07 (1385), p. 31.

³⁷ Central bank of Iran, Annual Review 2007/08 (1386), p. 31.

³⁸ Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387), p. 34.

³⁹ Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388), p. 46.

⁴⁰ Central bank of Iran, Annual Review 2010/11 (1389), p. 42.

⁴¹ Central bank of Iran, Annual Review 2011/12 (1390), p. 52.

⁴² Central bank of Iran, Annual Review 2012/13 (1391), p. 54.

2012 թ., որն Իրանի նկատմամբ նավթային պատժամիջոցների կիրառման առաջին տարին էր, նավթի արտադրության հարցով գրանցվեց 15.6% անկում, նախորդ տարվա 4.3 մլն-ից հասնելով օրական 3.7 մլն բարելի: Մինչդեռ համաշխարհային շուկայում նավթի արտադրության ոլորտում նկատվեց 2.3% աճ: ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրների տարբերակով ևս 2012 թ. գրանցվել է նավթի արտադրության աճ: Փաստորեն, 2012 թ. պատժամիջոցների առաջին ազդեցությունը բացահայտ դարձավ նավթի օրական արտադրության ծավալներում⁴³:

2013 թ. (Իրանի նավթային պատժամիջոցների երկրորդ տարում) նավթի օրական արտադրության գծով նախորդ տարվա համեմատ գրանցվել է 5.1% անկում, հասնելով 3.5 մլն բարելի, մինչդեռ միաժամանակ համաշխարհային արտադրությունը աճ էր գրանցում⁴⁴:

2014 թ. Իրանի նավթի արտադրությունն ավելացել է 2.5 տոկոսով (օրական 3.5-ից հասնելով 3.6 մլն բարելի), որը հավասար էր 2001 թ. Իրանի նավթի արտադրությանը⁴⁵:

Ընդհանուր առմամբ, 2004 և 2005 թթ., երբ նավթի գինն սկսեց բարձրանալ, Իրանի նավթի արտադրությունն օրական 4 մլն բարել էր կազմում, որը 2012-2014 թթ. պատժամիջոցների տարիներին կրճատվելով, հասավ օրական 4 մլն բարելից պակաս ծավալների:

Նավթի սպառման հարցով հետևյալ պատկերն է գրանցվել հետազոտվող ժամանակահատվածում:

2001 թ. Իրանի նավթի սպառումը կազմել է օրական 1.1 մլն բարել, որը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 0.1 տոկոսով, և ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրների 23.8, իսկ համաշխարհային ընդհանուր սպառման՝ 1.5 տոկոսն է կազմում⁴⁶:

2002 թ. Իրանի նավթի սպառումն օրական 1.1 մլն բարել էր, որն ՕՊԵԿ-ի ընդհանուր սպառման 23.3, իսկ համաշխարհային սպառման՝ 1.5 տոկոսն էր կազմում⁴⁷:

⁴³ Central bank of Iran, Annual Review 2013/14 (1392), p. 52.

⁴⁴ Central bank of Iran, Annual Review 2014/15 (1393), p. 54.

⁴⁵ Central bank of Iran, Annual Review 2015/16 (1394), p. 56.

⁴⁶ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2002/03 (1381), pp. 224 & 231.

⁴⁷ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2003/04 (1382), p. 224.

Նավթի համաշխարհային սպառումը 2003 թ. ավելացել է 1.2 տոկոսով, հասնելով օրական 78 մլն բարելի, որից Իրանի մասնաբաժինը (օրական 1.4 մլն բարել) կազմել է 1.4%⁴⁸:

Վերը նշված ցուցանիշներով, Իրանի նավթի օրական սպառումը 2004 թ. գրանցել է 5.4 տոկոս աճ՝ նախորդ տարվա համեմատ, կազմելով 1.5 մլն բարել, որը նույն տարվա համաշխարհային սպառման 1.9 տոկոսն է⁴⁹:

2005 թ. Իրանի նավթի սպառման ծավալները հասնելով օրական 1.65 մլն բարելի, կազմել են համաշխարհային սպառման (օրական 82 մլն բարելի) 1.9 տոկոսը⁵⁰:

2006 թ. նշված ցուցանիշն Իրանի դեպքում կազմել է օրական 1.7 մլն բարել, որը համաշխարհային ընդհանուր սպառման 2 տոկոսն էր⁵¹:

2007-2009 թթ. Իրանի նավթի օրական սպառումը կազմել է 1.7 մլն բարել, այսինքն՝ համաշխարհային ընդհանուր սպառման 2 տոկոսը⁵²: Նույն տվյալները 2010 և 2011 թթ. համապատասխանաբար հետևյալն էին՝ օրական 1.8 մլն բարել, համաշխարհային ընդհանուր սպառման 2.1 տոկոսը⁵³:

Ինչպես նաև 2012, 2013 և 2014 թթ. նավթի օրական սպառումն Իրանում կազմել է 2 մլն բարել, որը համաշխարհային ընդհանուր սպառման 2.2 տոկոսն է կազմել⁵⁴:

Նավթի ներքին սպառման աճը ևս արտահանման և նավթային եկամուտների կրճատման գործոններից մեկն է: Նավթի ներքին սպառումն 1981 թ. օրական 500 հազար բարելից աճել է, 2014 թ. հասնելով 2 մլն բարելի, մինչդեռ տարեկան կտրվածքով սպառվում է նաև 500 մլն մ³ բնական գազ, որը կրճատում է նավթի ներքին սպառումը:

Երկրի բնակչությունը 1981 թ. կազմել է 37 մլն անձ, իսկ մինչև 2014 թ.-ն այն կրկնապատկվելով, հասել է 70 մլն-ի, մինչդեռ նավթի սպառումն աճել է 4, իսկ գազի

⁴⁸ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2004/05 (1383), p. 190.

⁴⁹ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2005/06 (1384), p. 230.

⁵⁰ Central bank of Iran, Annual Review 2006/07 (1385), p. 32.

⁵¹ Central bank of Iran, Annual Review 2007/08 (1386), p. 35.

⁵² Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387), p. 42; Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388), p. 43; Central bank of Iran, Annual Review 2010/11 (1389), p. 43.

⁵³ Central bank of Iran, Annual Review 2011/12 (1390), p. 53; Central bank of Iran, Annual Review 2012/13 (1391), p. 55.

⁵⁴ Central bank of Iran, Annual Review 2013/14 (1392), p. 53; Central bank of Iran, Annual Review 2014/15 (1393), p. 55; Central bank of Iran, Annual Review 2015/16 (1394), p. 57.

սպառումը ևս հաշվի առնելով՝ 6 անգամ: Եվ այս ամենի հիմնական պատճառը երկրում էներգակիրների ցածր գներն են:

Իրանի Նավթի արտահանման հարցով հետևյալ պատկերն է գրանցվել հետազոտվող ժամանակահատվածում:

2001 թ. Իրանի արտահանվող նավթի ծավալը կազմել է օրական 2.4 մլն բարել՝ 19.339 մլն ԱՄՆ դոլար արժողությամբ, որը երկրի ընդհանուր արտահանումների 81 տոկոսն է կազմել: Նշված ցուցանիշը 2002 թ. հասել է օրական 2 մլն բարելի՝ 22807 մլն ԱՄՆ դոլար արտահանման արժողությամբ, կրկին կազմելով 2002 թ. երկրի ընդհանուր արտահանումների 81 տոկոսը⁵⁵:

2003 թ. Իրանի նավթային արտահանումների ծավալն օրական 2.4 մլն բարել էր, տարեկան 27033 մլն ԱՄՆ դոլարին համարժեք, կազմելով երկրի ընդհանուր արտահանումների 80 տոկոսը⁵⁶: 2004 թ. Իրանի նավթի արտահանումները կազմել են 36315 մլն ԱՄՆ դոլար՝ օրական 2.5 մլն բարել նավթի վաճառքի դիմաց: 2004 թ. նավթային արտահանումների մասնաբաժինը երկրի ընդհանուր արտահանումներից կազմել է 83%: Այս տարում բարձրացավ նավթի համաշխարհային գինը⁵⁷:

2005 թ. Իրանի նավթի օրական արտադրությունը հասավ 2.5 մլն բարելի, որի տարեկան եկամուտը կազմում էր 53820 մլն ԱՄՆ դոլար (երկրի ընդհանուր արտահանումների 84 տոկոսը): Այդ տարի ևս նավթի համաշխարհային գինը շարունակեց բարձրանալ⁵⁸:

2006 թ., հաշվի առնելով նավթի մեկ բարելի համաշխարհային գնի բարձրացումը, Իրանի նավթի օրական արտադրությունը հասավ 2.6 մլն բարելի, որի արտահանման տարեկան արժեքը հավասար էր 62458 մլն ԱՄՆ դոլարի՝ երկրի ընդհանուր արտահանումների 82 տոկոսը⁵⁹:

2007 թ. Իրանի արտահանումները կազմել են 97667 մլն ԱՄՆ դոլար, որից 81567 մլն-ը (երկրի ընդհանուր արտահանումների 84 տոկոսը) կապված էր օրական 2.7 մլն

⁵⁵ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2002/03 (1381), p. 233; Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2003/04 (1382), pp. 273 & 281.

⁵⁶ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2004/05 (1383), p. 239.

⁵⁷ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2005/06 (1384), p. 238.

⁵⁸ Central bank of Iran, Annual Review 2006/07 (1385), p. 34.

⁵⁹ Central bank of Iran, Annual Review 2007/08 (1386), p. 35.

բարել նավթի արտադրության հետ: 2007 թ. ևս աճի միտում է գրանցվել նավթի համաշխարհային գնի կապակցությամբ⁶⁰:

2008 թ. Իրանի նավթի օրական արտադրությունը կազմել է 2.4 մլն բարել, որի արտահանման արժեքը կազմել է 81855 մլն ԱՄՆ դոլար՝ երկրի ընդհանուր արտահանումների 81 տոկոսը: 2008 թ. ևս շարունակել է նավթի համաշխարհային գնի աճը⁶¹:

Իրանի արտահանվող ապրանքի արժեքը 2009 թ. կազմել է 87500 մլն ԱՄՆ դոլար, որից 69800 մլն-ը կապված էր օրական 2.1 մլն բարել նավթի արտահանումների հետ, կամ՝ երկրի ընդհանուր արտահանումների 80 տոկոսը: Նախորդ տարվա համեմատ արտադրության ծավալի և նավթի վաճառքից գոյացած եկամտի կրճատման պատճառը նավթի համաշխարհային գնի նվազումն է եղել⁶²:

2010 թ. կրկին աճել է համաշխարհային շուկայում նավթի մեկ բարելի գինը, և ի հեճուկս նախորդ տարվա համեմատ արտահանվող նավթի ծավալի կրճատման (օրական 2 մլն բարել), սակայն նախորդ տարվա համեմատ նավթի վաճառքի դիմաց գոյացած եկամուտն աճել է, հասնելով 90191 մլն ԱՄՆ դոլարի, որը երկրի ընդհանուր արտահանումների արժեքի 79 տոկոսն է կազմում⁶³:

2011 թ. կրկին բարձրացավ նավթի գինը և Իրանն օրական 2.1 մլն բարել նավթի արտադրությամբ 118232 մլն ԱՄՆ դոլար եկամուտ ապահովեց, որն Իրանի նավթի արտահանումների պատմության մեջ նավթային ամենամեծ եկամուտն է համարվում և աննախադեպ էր երկրում նավթի հայտնաբերման հարյուրամյա անցյալում, իսկ վերջին քառասուն տարիներին գրանցված երկրորդ դրական շուկն էր: Այն կազմել է երկրի ընդհանուր արտահանումների 82 տոկոսը⁶⁴:

2012 թվականից ի վեր սկիզբ դրվեցին Իրանի նկատմամբ նավթային պատժամիջոցներին, և երկրի նավթային արտահանումները նախորդ տարվա օրական 1.8 մլն բարելից հասնում է 2.1 մլն-ի, իսկ վաճառքից ստացած եկամուտը՝ 68135 մլն ԱՄՆ դոլարի, որը նախորդ տարվա եկամտի 58 տոկոսն էր կազմում և երկրի ընդհանուր արտահանումների 70 տոկոսը: Տվյալ ցուցանիշը նախորդ տարվա

⁶⁰ Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387), p. 42.

⁶¹ Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388), p. 50.

⁶² Central bank of Iran, Annual Review 2010/11 (1389), pp. 46 & 70.

⁶³ Central bank of Iran, Annual Review 2011/12 (1390), pp. 56 & 80.

⁶⁴ Central bank of Iran, Annual Review 2012/13 (1391), pp. 58 & 82.

արտահանումների համեմատ գրանցել է 42 տոկոս անկում: Սա Իրանի նավթային պատժամիջոցների առաջին ազդեցությունն էր⁶⁵:

2013 թ. կրկին նվազեցին նավթի արտահանումները, հասնելով՝ օրական 1.6 մլն բարելի, որի արտահանման արժեքը 64789 մլն ԱՄՆ դոլար էր (պակաս քան՝ նախորդ տարվա ցուցանիշը), կազմելով երկրի ընդհանուր արտահանումների 71 տոկոսը⁶⁶:

2014 թ. երկրի նավթի արտահանումները նախորդ 40 տարիների կտրվածքով նվազագույն ցուցանիշն են գրանցել՝ օրական 1.3 մլն բարել, որից ստացել է 55352 մլն ԱՄՆ դոլար եկամուտ, որը գրեթե հավասար էր 2005 թ., այսինքն՝ տասը տարի առաջվա եկամտին: Նավթի արտահանման արժեքը կազմել է երկրի ընդհանուր արտահանումների 64 տոկոսը, որը 2000-2014 թթ. ժամանակահատվածի նվազագույն ցուցանիշն է⁶⁷:

Նավթի համաշխարհային արտադրությունը 2015 թ. (92 մլն. բարել/օր) գրանցել է 3.2% աճ նախորդ տարվա նկատմամբ (89 մլն բարել/օր): Իրանի նավթի արտադրությունը նույն համեմատության շրջանակներում գրանցել է 4.9% աճ (3.736-ից հասնելով՝ 3.92 մլն բարել/օր ծավալների):

Նույն ժամանակահատվածի համեմատության շրջանակներում նկատվում է նավթի համաշխարհային սպառման 2% աճ, երբ 84-ից այն հասել է 86 մլն բարել/օր ծավալների, որն Իրանի դեպքում առանձնացել է 3.3% կրճատմամբ՝ 2-ից հասնելով 1.9 մլն բարել/օր ծավալների:

Արեգակնային տոմարով 1394 թ. (2015-16 թթ.) Իրանի նավթի արտահանումների (1.6 մլն բարել/օր) կապակցությամբ գրանցվել է 10% աճ նախորդ տարվա համեմատ (1.46 մլն բարել/օր)⁶⁸:

Նավթային եկամուտներն արեգակնային տոմարով 1393 թ. (2014/15) կազմել են 55.4 մլրդ ԱՄՆ դոլար, իսկ 1394 թ. (2015/16) գրանցելով 39.4% անկում հասել է 33.6 մլրդ ԱՄՆ դոլարի⁶⁹:

⁶⁵ Central bank of Iran, Annual Review 2013/14 (1392), pp. 53 & 55.

⁶⁶ Central bank of Iran, Annual Review 2014/15 (1393), pp. 57 & 80.

⁶⁷ Central bank of Iran, Annual Review 2015/16 (1394), pp. 59 & 82.

⁶⁸ Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, pp. 54-57.

⁶⁹ Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, p. 78.

2016 թ. նավթի համաշխարհային միջին արտադրությունը կազմում էր 92.15 մլն բարել/օր, մինչդեռ Իրանում նույն ժամանակահատվածում նավթի արտադրությունը կազմել է 3.762, իսկ արտահանումը՝ 2.224 մլն բարել/օր⁷⁰, որի իրացումից ստացված եկամուտը կազմել է 55.752 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Մինչ արեգակնային տոմարով 1396 թ. շահրիվար ամսվա վերջը (2017 թ. սեպտեմբերի վերջերը) Իրանի նավթի արտադրությունը և արտահանումը կազմել է օրական համապատասխանաբար՝ 3.867 և 2.367 մլն բարել, իսկ նավթից ստացված եկամուտը՝ 30 մլրդ ԱՄՆ դոլար⁷¹:

Աղյուսակ 1.6-ի վերլուծություններից պարզ է դառնում, որ արեգ. տոմարով 1379 (2000/01) թ.-ից ի վեր նավթի արտադրությունն (3.8 մլն բարել/օր) աճի միտում է գրանցել, մինչև 19.03.1389 թ. (2010 թ. հունիսի 9-ին) ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի կողմից թիվ 1929 բանաձևի շրջանակներում, միջուկային գործունեության պատճառով, իրանական մի շարք բանկերի և Իրանի նավթի արտահանման նկատմամբ սանկցիաների կիրառումը, որը հանգեցրեց ազգային արժույթի արժեզրկմանը, ոսկու և արտարժույթի շուկայում տատանումներին, նավթային եկամուտների նվազման հետևանքով որոշակի հնարավորությունների կրճատմանը, շինարարական նախագծերի դադարեցմանը և այլն: Իսկ 1391 (2012/13) թ. Իրանը ենթարկվեց երկու նավթային շուկերի՝ 1) նավթի գնի նվազում, 2) նավթի արտահանման և իրացման հնարավորությունից Իրանի զրկվելը: Իրանի նավթի արտադրությունը, որը մինչ այդ կազմում էր 4.3 մլն բարել/օր, նվազեց մինչև օրական 3.7 մլն բարելի, և այդ կրճատումը շարունակվել է նույնիսկ մինչև 2017 թ. սեպտեմբեր ամիսը:

Տասնամյա կտրվածքով նավթի սպառումը մնացել է գրեթե անփոփոխ, որի պատճառը նավթամթերքները գազով փոխարինվելն էր, սակայն նավթի արտահանումը մինչև 1388 (2009/10) թ. շարունակվել է 2.4 մլն բարել/օր ծավալով, և 1389 (2010/11) թ., երբ Իրանի նավթի նկատմամբ սանկցիաների օրենքն ընդունվեց, հորատման տեխնիկաների և նավթային ոլորտի սարքավորումների հայթայթման խնդիրը դժվարությունների բախվեց և 1389 (2010/11) թ. արտահանումները կրճատվեցին օրական 2, իսկ 1393 (2014/15) թ. նույնիսկ՝ 1.4 մլն բարելի: 2016 թվականից սկսած, երբ հանվեցին սանկցիաները, նավթի արտահանումների ծավալն

⁷⁰ Central bank of Iran, Economic indexes, No. 87, Tehran, July, 2017, p. 3

⁷¹ Նույնը, էջ 13

ավելանալով հասավ՝ օրական 1.6, 1395-ին (2016/17)՝ 2.2, իսկ 2017 թ. սեպտեմբերին՝ 2.7 մլն. բարելի, որը հավասար էր 17 տարի առաջ՝ 1379 (2000) թ. ծավալներին:

Իրանի նավթի արտահանման եկամուտների տիրույթը 1379 (2000/01) թվականից մինչև 1384 թ. եղել է տարեկան 24-ից 53 մլրդ ԱՄՆ դոլար, որը 1385 (2006/07) թ. նավթի գնի աճով պայմանավորված, 1383 թվականից մինչև 1386 (2007/08) թ. մեկ բարելի դիմաց 34 ԱՄՆ դոլարից հասել է 60-ի, որի պատճառներից մեկն Օբամայի նախագահության շրջանում 2007-2009 թթ. ԱՄՆ տնտեսական ճգնաժամն էր, որի արդյունքում բարձրացավ նավթի գինը: 2009 թ. նավթի համաշխարհային գինը կրկին նվազեց, սակայն հաջորդ տարում (2010 թ.) բարձրանալով, արդեն իսկ 2011 թ. հասավ 110 ԱՄՆ դոլարի՝ մեկ բարելի հաշվով: Նավթի գնի բարձրացման շուրջ հանգեցրեց արտահանող երկրների եկամուտների աճին: Միաժամանակ նաև սկիզբ առան Իրանի նավթի իրացման նկատմամբ համաշխարհային սանկցիաները և նավթի գնի կրճատումը: 1391 (2012/13) թ. այն նվազեց 50 տոկոսով, հասնելով մեկ բարելի դիմաց 50 ԱՄՆ դոլարի:

Իրանը նավթի համաշխարհային գնի նվազման հետ մեկտեղ նաև բախվեց նավթի իրացման հարցում սանկցիաների շուկին և երկրի նավթային եկամուտները 1390 (2011/12) թ. 119 մլրդ ԱՄՆ դոլարից հանկարծակի կրճատվեց 68-ի, ապա 55 և 33-ի՝ 1391-1394 թթ., որն Իրանի նավթի նկատմամբ սանկցիաների շրջանն էր, իսկ 1395 (2016/17) թ., երբ հանվեցին սանկցիաները, Իրանի եկամուտը կազմեց 55.8, և մինչև 2017 թ. սեպտեմբերը՝ 30 մլրդ ԱՄՆ դոլար:

Եվ քանի որ սանկցիաների կիրառման ժամանակաշրջանում անհնար էին նավթային ոլորտի սարքավորումների գնումները, հետևաբար, արտադրությունը տեխնիկապես խնդիրների հետ առնչվեց, և ներկա դրությամբ, կառավարությունը փորձում է, որպեսզի 2018 թ. նավթի արտադրությունը հասցնել օրական ավելի քան 4, իսկ արտահանումներն՝ ավելի քան 3 մլն բարելի:

ԳԼՈՒԽ 2. ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՀԱՍՈՒՅԹՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ՄԱՔՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ

2.1. Նավթային հասույթների, բյուջեի և կառավարության դերակատարության միջև կապի վերլուծությունը

Սույն ուսումնասիրության նպատակն է վերլուծել նավթի հասույթի, բյուջեի և կառավարության դերակատարության միջև կապը՝ արեգակնային տոմարով 1382-1395 (մ.թ. 2003/04-2016/17) թթ. կտրվածքով: Հետազոտության փոփոխականներն են՝ կառավարության հասույթին համարժեք ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումը, կառավարության վճարները, գործող հաշվեկշիռը, ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերումը, ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումն ու բացարձակ օտարումը, գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշիռը, ֆինանսական միջոցների օտարումն ու բացարձակ օտարումը, որոնց տվյալները հավաքագրվել են Իրանի Կենտրոնական Բանկից: Փոփոխականների միջև առկա կապերը վերլուծելու նպատակով օգտագործվել են՝ Պիրսոնի կորելացիոն գործակիցը, ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման ազդեցության կանխատեսումն այլ ուսումնասիրվող փոփոխականների վրա և գծային ռեգրեսիոն մեթոդը: Սույն ուսումնասիրության ամփոփումը մատնանշում է, որ ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումը նշանակալիորեն կապված է կառավարության հասույթի, կառավարության վճարների, գործող հաշվեկշիռի, ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերման և ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման հետ: Ինչպես կանխատեսվել է, նշանակալի է ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարումը, սակայն վիճակագրական տեսանկյունից նշանակալի չէ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարումը: Կառավարության բյուջեի դեֆիցիտի ավելացող միտումը պատճառ է հանդիսանում, որպեսզի ոչ ֆինանսական և ֆինանսական միջոցների օտարումից ստացված հասույթը սահմանված նպատակների շրջանակներում հատուցի կառավարության ծախսերը: Այն կարող է նվազեցնել քաղաքացիական բյուջեն և ավելացնել կառավարության կողմից բանկերին ունեցած պարտքը, ինչպես նաև բարձրացնում է գործազրկությունն ու սղաճի մակարդակը: Հետևաբար, որպես երկրին ուղղված զգուշացում, պահանջվում է նվազեցնել կառավարության առկա ծախսումների աճող միտումը և անհապաղ կիրառել

սահմանադրական օրենքի 44-րդ և չորրորդ բյուջետային ծրագրի ակտի 7, 138, 139 143 և 145-րդ հոդվածները, և որպես լրացում, անհրաժեշտ է փոքրացնել կառավարության չափերը, որպեսզի հնարավոր դառնա օգտագործել կառավարության աուսորսինգն (outsourcing) այն գործողությունների կապակցությամբ, որոնք վերաբերում են ենթակառուցվածքային գործունեության շրջանակներում ոչ ֆինանսական և ֆինանսական միջոցների օտարմանը՝ հաջորդ սերունդների կողմից օգտագործելու հեռանկարով: Պաշարների վերաբաշխման, տնտեսական տատանումների կայունացման, ընդհանուր ապրանքատեսակների արտադրության, հանրության մեջ հասույթի և հարստության վերաբաշխման գործում անհերքելի է կառավարությունների դերակատարությունը, որն ակնհայտ է հանրության մեջ մարդկանց կողմից: Կարելի է պնդել, որ այս համատեքստում կառավարությունների ներկայությունն անխուսափելի է: Զարգացող երկրներում վերը նշված պատճառները, ինչպես նաև ազգային փոքր խնայողություններն ու կապիտալը, ենթակառուցվածքային ռեսուրսների և կառույցների դեֆիցիտը ընդգծել են կառավարության դերը տնտեսության մեջ, քանի որ, մի կողմից կառավարությունների տնտեսական գործունեությունն ունի հանրային թիրախներ և ազդեցություններ, իսկ մյուս կողմից այն ազդում է մասնավոր հատվածի վրա: Կասկածից վեր է, որ տնտեսության մեջ կառավարության դերի բարձրացումը սահմանափակելու է ոչ պետական հատվածի ներկայությունը և նրանց համար ռեսուրսների հասանելիությունը⁷²: Ըստ 20-ամյա հեռանկարային փաստաթղթի, սահմանադրական օրենքի 44-րդ հոդվածի ընդհանուր քաղաքականություններն ու զարգացման չորրորդ ծրագիրը կենտրոնանում են կառավարության չափերի փոքրացման և սեփականաշնորհման վրա: Ըստ չորրորդ ծրագրի ակտի համար 7, 138, 139, 143 և 145 հոդվածների, կառավարությունը պետք է փոքրացվի և կառավարության գործառույթները պետք է հանձնարարվեն մասնավոր հատվածին, սակայն դժբախտաբար կառավարության ծախսումներն օրավուր ավելանում են: Կառավարության գործունեության ընդլայնումը հաճախակի ստացվող արդյունքների և հետևանքների կողքին, կառավարությանը ներքաշել է ֆինանսավորման պահանջների

⁷² Mousavi Jahromi Yeganeh and Zayer Ayat, Analysis of the effect of governmental budget deficit on consumption and investment of private sector in Iran, Quarterly Journal of Economic Researches, Vol 8, No 3, 2008, pp. 1-19

և պարտավորությունների կատարման խնդիրների մեջ: Երկրի բյուջեն ցույց է տալիս տնտեսության մեջ կառավարության դիրքը: Այսինքն, կառավարության միջամտությունը հանրության գործում և կառավարության գործունեության հստակ վարչարարությունը նշանակալի ազդեցություն ունեն տնտեսական բարելավման և վարչական համակարգի կամ հանրային ոլորտի կառավարման գործում: Կառավարության որդեգրած քաղաքականությունները՝ կապված հանրության զարգացման հետ, իրականացվում են գործողությունների ձևակերպված ընթացակարգերով: Ռեսուրսների հատկացումն ու դիվերսիֆիկացումը, որ իրականացվում են արտահանումներից, արտադրությունից և տեխնիկական ծառայությունների վաճառքից ստացվող հասույթների հիման վրա, մոտեցումներից մեկն է, իսկ հումքային ապրանքների արտահանումը, մասնավորապես որպես առանձնակի արտադրանքներ, մեկ այլ մոտեցում: Նավթը՝ որպես բյուջետային եկամտի գլխավոր մատակարար, ստեղծել է մի շարք երևակայական երևույթներ, որոնց միջոցով ազդում է տնտեսության բյուջեի և աճի վրա: Կառավարությունն իր ֆինանսական բոլոր գործողություններն, այդ թվում՝ եկամուտների ստացումն ու ծախսերի վճարումը զանազան և բազմազան ծրագրերի կատարման դիմաց, իրականացնում է՝ դրանք համապատասխանեցնելով բյուջեի ակտի հետ: Հետևաբար, բյուջեն հանդիսանում է կառավարության ծրագրերի և գործողությունների դրսևորումը և ազգային տնտեսության զարգացման գործում ունի նշանակալի ու կենսական դերակատարություն: Մինչդեռ Իրանն օգուտներ է ստանում նավթի հսկայական պաշարներից, և այս պաշարներից ստացվող հասույթները համարվում են կառավարության պաշարների ստացման ամենակարևոր հասույթի աղբյուրը⁷³: Իրանական տնտեսությունը չափազանց մեծ կախվածության մեջ է նավթի արտահանումից և նավթի հասույթներից, և բարձր է նրա խոցելիության մակարդակը⁷⁴:

1973 թ. նավթային առաջին ցնցումից հետո, ավելացել է իրանական տնտեսության մեջ եկամուտների ստացման կախվածությունը նավթի և բնական գազի

⁷³ Abbasian Ezzatollah and Khatami Tayebbeh, Determination of the optimum path of taxes for reduction of governmental budget dependence to oil revenues, Quarterly Journal of Quantitative Economics, Vol 9, No 1, 2012, pp. 87-111

⁷⁴ Oil and development, Report on important activities of Ministry of Oil (1997-2000), Public Relation Depth of Ministry of Oil, June 2001, 63 p.

պաշարներից: Ընդհանուր առմամբ, կառավարության ծախսերն արտադրության և ազգային ծախսերի 15-25% էին կազմում՝ տարբեր տարիների կտրվածքով⁷⁵: Կառավարության բյուջեի եկամտին ուղղված վերջին տասնամյակների հետադարձ հայացքը ցույց է տալիս, որ այս եկամուտները միջին հաշվով կազմում են հանրային ծախսերի համար կառավարության բյուջեի 54%-ը⁷⁶: Վիճակագրական փաստերը վկայում են այն մասին, որ իրանական տնտեսության մեջ նավթային հասույթները, որոնք ունեցել են հաճախակի տատանումներ, համարվել են դեռևս ամենակարևոր դերակատարությունն ունեցող ազդող գործոնը կառավարության ծախսերի վրա, հետևաբար կառավարության բյուջեն և դրա ծախսերն ընդհանուր պահանջարկի վրա ազդող նավթային ամենանշանակալի ցնցումների ուղեւորներից են համարվում: Այն դեպքերում, երբ չեն նախագծվել կառավարության բյուջեի կայունացման մեխանիզմները, նավթային ցնցումները չափազանց մեծ ազդեցություն են թողնելու կառավարության բյուջեի վրա: Իրականում, զարգացման որոշակի ժամանակահատվածում կառավարության բյուջեի չափավոր ավելացման դեպքում նավթի հասույթները կարող են ապահովել ցանկալի տնտեսությունը, հզորությունն ու լրացուցիչ եկամուտներ ներգրավելու հնարավորությունը, հանգեցնելով ազգային արտադրության ավելացմանը⁷⁷: Ըստ սույն ուսումնասիրության որոշ տվյալների, երկու երկրների դեպքում ֆինանսական քաղաքականությունները կայուն չեն եղել: Ավելին, Իրանի ֆինանսական քաղաքականությունը՝ նավթի և բնական գազի եկամուտներից կախվածության առումով, արդյունավետ չի եղել: Նիգերիային վերաբերող ուսումնասիրության մեջ⁷⁸, Սալա-ի-Մարտինն ու Սուբրամանյանը ընդգծել են տնտեսության մեջ նավթի բացասական ազդեցության կայունությունն ու նշանակալիությունը՝ ինստիտուցիոնալ որակի վրա վնասակար ազդեցության տարբերակով: Հիմք ընդունելով ուսումնասիրության արդյունքները, հասույթների

⁷⁵ Central Bank of Islamic Republic of Iran, Government size in Iranian Economics, Economic Analysis and Policy Dept, 2006, p. 17

⁷⁶ Neely M., Effects on macroeconomic variables 2006 budget, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 506

⁷⁷ Mehrara Mohsen and Nikioskouei Kamran, Oil price shocks and its dynamic effects on macroeconomic variables, Journal of commercial research, Vol 9, No 40, 2006, pp. 1-32

⁷⁸ Sala-i-Martin X. & Subramanian A., Addressing the Natural Resource Curse: An Illustration from Nigeria, NBER Working Paper Series, Journal of African Economies, Centre for the Study of African Economies (CSAE), 22(4), August, 2003, pp. 570-615

բարձրացման դեպքում, կառավարության ներդրումներն ավելացել են համամասնորեն, և տվյալ երկրի ՀՆԱ-ում զգալի մասնաբաժին են կազմել: Ըստ Բարնետի և Օսսովսկու կատարած հետազոտության⁷⁹, նավթարդյունաբերող երկրները գործ ունեն նավթի սպառման և նավթից կախվածության մեջ չլինելու մարտահրավերի հետ: Ըստ որոշ արդյունքների, ոչ նավթային հաշվեկշիռը մեծ նշանակություն է ունեցել հայտարարված ֆինանսական քաղաքականության մեջ: Նավթարդյունաբերության տարիներին համարժեք հիմնական միջոցների կուտակումը անհրաժեշտ է ֆինանսական քաղաքականության պաշտպանության համար՝ նավթարդյունաբերությանը հաջորդող որոշակի ժամանակահատվածի կտրվածքով: Աբասյանն ու Խաթամին սահմանել են հարկերի օպտիմալ ուղի՝ նավթի հասույթներից կառավարության բյուջեի կախվածության կրճատման շնորհիվ⁸⁰: Սույն հետազոտության մեջ, օգտվելով Բելլմանի հավասարումներից, օպտիմալ ուղի է սահմանվել նավթի հասույթներից կառավարության բյուջեի կախվածության կրճատման համար: Հաշվի առնելով անցյալում հարկերից ստացվող եկամուտների աճը, և դրանց համեմատությունը տվյալ եկամուտների աճի մակարդակի օպտիմալ ուղու հետ, վկայում են օպտիմալ ուղու մատչելիության մասին: Այս ուղու աճող միտումը կարող է բյուջեի դեֆիցիտի հետևանք լինել, ինչը հանգեցնում է կառավարության ծախսերի և հարկերից ստացվող եկամուտների հարաբերակցության մեկից ավելի մեծ արժեքի ապահովմանը և խթանում է հարկերից ստացվող եկամուտների աճը: Մինչդեռ, նավթային հասույթներն ուղղակիորեն ազդում են ազգային տնտեսության համար կարևոր փոփոխականների վրա: Պետական բյուջեի մատակարարման վրա այս եկամուտների ազդեցության վերլուծությունը, կունենա մեծ գրավչություն, քանի որ այն կբացահայտի, թե ինչ քանակի նավթի հասույթներ (որոնց ստացման համար որևէ ջանք չի գործադրվել) են ազդում կառավարության դերակատարության վրա: Նկատի ունենալով վերոնշյալը, սույն աշխատանքի նպատակն է վերլուծել նավթի հասույթների և բյուջեի, և կառավարության դերակատարության միջև հարաբերությունները վերջին տասնամյակում:

⁷⁹ Barnett S. & R. Ossowski R., Operational Aspects of Fiscal In Oil-Producing Countries, IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department, 2002, 34 p.

⁸⁰ Abbasian Ezzatollah and Khatami Tayebbeh, Determination of the optimum path of taxes for reduction of governmental budget dependence to oil revenues, Quarterly Journal of Quantitative Economics, Vol 9, No 1, 2012, pp. 87-111

Կառավարության բյուջեն ու ֆինանսական վիճակը

1382 (2003) թ. բյուջեն հիմնված էր զարգացման երրորդ ծրագրի վրա և կենտրոնացած էր ավարտին հասցնելու կիսավարտ ծրագրերը, սկսել դեռևս չշահագործված նոր նախագծերը, լուծել զբաղվածության խնդիրը և կառավարությանը բերելու տրամաբանական չափերի մեջ, և ներառում էր 100622.4 մլրդ դրամի համարժեք հասույթներ, 126815.8 մլրդ դրամի չափով ոչ ֆինանսական միջոցների օտարում և 71349.2 մլրդ դրամի չափով ֆինանսական միջոցների օտարում: Կառավարության աղբյուրների (հասույթների) ընդհանուր գումարը կազմել է 289823.4 մլրդ դրամ և ծախսերի վճարները (առկա) հավասար են 81350.1 մլրդ դրամի, ոչ ֆինանսական միջոցներից ստացվել է (քաղաքացիական վճարներ) 81919.7 մլրդ դրամ, որ հավասար էր բյուջեով նախատեսված և հաստատված հասույթներին: Սակայն գործնականում կառավարության ընդհանուր հասույթը հավասար էր 78836.6 մլրդ դրամի: Կառավարության հարկերի եկամուտը կազմել է նախորդ տարվա ընթացքում 29.9%, իսկ նախորդ տարվա 80.7% ընդհանուր եկամուտների համեմատ ընթացիկ տարում այն հասել է 82.6%-ի: Ի թիվս հարկային եկամուտները կազմող ընդհանուր բաղկացուցիչների, բացառությամբ կորպորատիվ հարկերի (6%), բյուջեն չի կատարվել: Ժառանգության հետ կապված հարկերն իրականացվել են (29%) ավելի քիչ, իսկ ապրանքների և ծառայությունների հարկը (52%) ավելի քան բյուջեով հաստատվածը: Ուսումնասիրվող տարվա ընդհանուր եկամուտներից 65099 մլրդ դրամը (82.6%) ստացվել է հարկերի եկամուտներից, և 13737.6 մլրդ դրամը (17.4%) կառավարության այլ եկամուտներից: Նախորդ տարվա համար տոկոսային հարաբերակցությունները համապատասխանաբար կազմել են 80.7% և 19.3%:⁸¹

Հանրային բյուջեի կախվածությունը նավթից: Նավթից առաջացած պաշարները մուտք են գործել կառավարության հանրային բյուջեում տարբեր պարբերականությամբ⁸²: Այն պաշարները որոնք առաջանում են նավթի հումքից 2110101 պարբերությամբ, 1382-1392 բյուջեում վերնագրված են նշել ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման անվան տակ: Ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումից

⁸¹ Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2004/05(1383), p. 229-230

⁸² Pilehforoush Meysam, Oil Trace in Budget, Quarterly Journal of Economic New Topics, No 136, 2012. pp. 48-50

եկամուտները նախորդ տարվա համեմատ աճել են 25.1%, (103101.6 մլրդ դիալ) հասնելով 12903.9 մլրդ դիալի, իսկ նավթի հումքի վաճառքը անկախ դրա հետ կապված դրույթներից կազմել է (126653.9 մլրդ դիալ) 98.2%, այսինքն՝ այն ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման առավելագույն մասնաբաժինն է և հանրային շենքերի ու կառուցվածքների վաճառքը կազմել է 23.6 մլրդ դիալ, որն այս խմբում ունի նվազագույն մասնաբաժինը: Ավելին, ուսումնասիրված տարում, 54.6% կրճատվել է վերջին տարվա համեմատությամբ, մինչ վերջին տարում գումարը որ կազմել է 52.1 մլրդ դիալ, նախորդ տարվա համեմատ ավելացել է 144.6%: Արտարժույթի պահուստային հաշվից կանխիկացման միջոցով ստացված պաշարները ընդգրկվել են բյուջեում, որպես ֆինանսական միջոցների օտարում, այն ամբողջությամբ ունի նավթային բնույթ, և այն մնացածի հետ մեկտեղ պետք է կիրառվի որպես նավթից ստացված պաշարներ: Հետևաբար, 1382-1392 թթ. հերթականությամբ ընդգրկված 310309 պաշարները ավելացել են բյուջեում նավթի ընդհանուր պաշարների վրա: 1382 թ. բյուջեում հայտարարված 71349.2 մլրդ դիալը հաստատվեց որպես բյուջե, սակայն ընդամենը 77.8%-ն է իրականացվել, որը կազմել է 55507.5 մլրդ դիալ, իսկ 15841.7 մլրդ դիալը (հաստատված բյուջեի 22.2%-ը) չկատարվեց: Այս երկու բաղկացուցիչ գործոններից առաջինն օտարերկրյա պաշարներից է, որը կազմում է (0.1%) 76.7 մլրդ դիալ և նախորդ տարվա համեմատ կրճատվել է 73.3%-ով ավելի պակաս, և հաստատված բյուջեի 5.3%-ն է իրականացվել: Մյուս գործոնը տեղական պաշարների օգտագործումն է, որը ֆինանսական միջոցների օտարման 99.9%-ն է կազմում և նախորդ տարվա համեմատ բարձրացվել է 16.3% (55430.8 մլրդ դիալ), մինչդեռ ըստ հաստատված բյուջեի դրա արժեքը նախատեսված էր 699081 մլրդ դիալ: Այնուհետև գործնականում 79.3%-ն (55430.8 մլրդ դիալ) իրականացվեց: Հատկանշական է, որ այս հատվածում հաստատված բյուջեի համեմատությամբ հավելյալ կատարողական է իրականացվել, որը նախորդ տարիների մերժված վճարների համեմատ կազմել է 68.4%: Ավելին, կառավարությունն ստանալով օտարերկրյա հիմնական վարկեր (3%) և տեղական հիմնական վարկեր (25.8%), օգտագործելով արտարժույթային պահուստային հաշիվը (0.8%) և երրորդ բյուջետային ծրագրի ակտի 60-րդ հոդվածի ուղղումը (5%), կատարումներն իրականացվել են հաստատված բյուջեի հավելյալից:

Հաշվի առնելով 1382 (2003) թ. հասույթների և ծախսումների դերակատարությունը և ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումն ու ստացումը, գործող հաշվեկշիռն ու ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքը, գրանցվեց բյուջետային դեֆիցիտ՝ 31370.6 մլրդ դրամ, որը նախորդ տարվա համապատասխան արժեքի համեմատությամբ աճել է 54.2%-ով: Նշված արժեքն իրականացվեց 12.4%-ով ավելի պակաս քան հաստատված բյուջեի արժեքը: Այս արժեքը, որը կարելի է համարել կառավարության բյուջեի դեֆիցիտ, ամբողջապես մատակարարվեց ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարումից: Ուսումնասիրված տարում, ֆինանսական միջոցների օտարումը կազմել է 55507.5 մլրդ դրամ, և ֆինանսական միջոցների ստացումը կազմել է 24136.9 մլրդ դրամ: 1382 (2003) թ., արտարժույթային պարտավորությունների պահուստային հաշվի պարտապանական հաշվեկշիռը բարձրացվել է 3652.7 մլրդ դրամով: Արտարժույթային պարտավորությունների պահուստային հաշվի նվազող աճի մի մասն առաջանում է 1372 (1993) թվականից առաջ պարտքերի հասունացումից, իսկ մյուս մասը՝ պետական ընկերությունների ազատման ոչ ենթակա պարտքերի ներումից, և ոչ կառավարական հատվածից, որի համար կառավարությունն ընդունել է վճարել, իսկ Կենտրոնական Բանկը ներկայացվել է՝ որպես կառավարության ներկայացուցիչ և վճարել դրանք: Կառավարության բյուջեով ֆինանսական պաշարների համար նախատեսված և հաստատված վերոնշյալ 298823.4 մլրդ դրամից 64.4%-ը (192422 մլրդ դրամ) կատարվել է, իսկ հաստատված բյուջեի 35.6%-ը (10640.4 մլրդ դրամ)՝ ոչ: Պետության կարիքների համար հաստատված գումարը կազմում է 2998823.4 մլրդ դրամ, որի 88% -ն է կատարվել և որպես արդյունք ծախսվել է 263375 մլրդ դրամ: Բյուջեով հաստատվել է 35553.7 մլրդ դրամ՝ ֆինանսական միջոցներ ձեռքբերելու դիմաց վճարներ կատարելու նպատակով, սակայն վերոնշյալից 67.9%-ի կատարման դեպքում, այն կազմել է 24136.9 մլրդ դրամ, որը վկայում է նախորդ տարվա համեմատությամբ 12.7% կրճատման մասին: Սա ցույց է տալիս, որ կառավարության պարտքը ապահովագրական և կենսաթոշակային ֆոնդին չի վճարվել՝ գումարը չհավաքագրվելու հետևանքով, ինչը կապված է պետական ընկերությունների օտարման հետ, որը նախորդ տարվա համեմատ կրճատվել է 97.2%-ով և նախորդ տարվա 7306.7 մլրդ դրամից այն հասել է 204.3 մլրդ

դիպի: Հաստատված բյուջեում այն կազմել է 11000 մլրդ դրամ, որից 204.3 մլրդ դրամը կատարված բյուջեի 1.9%-ն է կազմում: Կառավարության հանրային հասույթները մինչև 1383 (2004) թվականը ներառել է նավթային հասույթների 60-70%-ը: 1383 (2004) թ. կառավարական հասույթները պետք է ավելանային մոտավորապես 45 աստիճան թեքությամբ, որը ցույց է տալիս 30-40%-ով աճ նախորդ տարիների համեմատ: Դրա կարևորագույն պատճառներից է հանդիսացել ֆինանսական միջոցների օտարումն ընթացիկ տարում⁸³:

2005 թ. ոչ նավթային հասույթները ավելի քան կրկնապատկվեցին նախորդ տարվա համեմատությամբ, մինչդեռ նավթի հասույթները նախորդ տարվա համեմատությամբ արձանագրեցին աճ՝ ավելի քան 23%-ով: Դրանք կարող են կառավարության այլ հասույթների հետևանք լինել, որոնք արդյունքն են կառավարության հավաքագրման քայլերի, ինչպես նաև հանրային ընկերությունների շահույթի զգալի աճի (նախորդ տարվա համեմատ շուրջ ավելի քան 7.2 անգամ)⁸⁴: Յուրաքանչյուր տարի նավթի հասույթները նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելի շատ են կրճատվում, մինչդեռ ոչ նավթային հասույթներն ավելանում են: 1388 (2009) թ. նավթի հասույթները կրճատվել են ավելի քան 27% նախորդ տարվա համեմատությամբ, իսկ ոչ նավթային հասույթներն ավելացել են 22%-ով, որը հետևանք է հարկերից ստացվող հասույթների, որն աճել է ավելի քան 25.1%-ով նախորդ տարվա համեմատ, իսկ ուղղակի հարկերը հավաքագրվել են հավելյալ 1.6% արժեքով և այլ եկամուտները նախորդ տարվա համեմատ ավելացել են ավելի քան 15%-ով⁸⁵: Ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումը կրճատվել է ավելի պակաս քան 24%-ով նախորդ տարվա համեմատ, որը 1387 (2008) թ. արժեքում էներգակիրների և նավթային ներուժումների հստակեցման քայլերի կիրառման հետևանք է: Նավթից ստացվող պաշարների մասնաբաժինը բյուջեով նախատեսված հանրային ընդհանուր ռեսուրսի 49.3%-ն է կազմում⁸⁶: 1389 (2010) թ. կառավարական հասույթները նախորդ տարվա համեմատ նվազել են ավելի պակաս քան 189%-ով, մինչդեռ նավթի հասույթներն ավելացել են 17.4%-ով, որը կարող է նախորդ տարվա համեմատ նավթից կամ

⁸³ Summary of State Economic Developments within 1383-1388, Publications of Central Bank of Islamic Republic of Iran, 2010, p. 68

⁸⁴ Նույնը, էջ 72

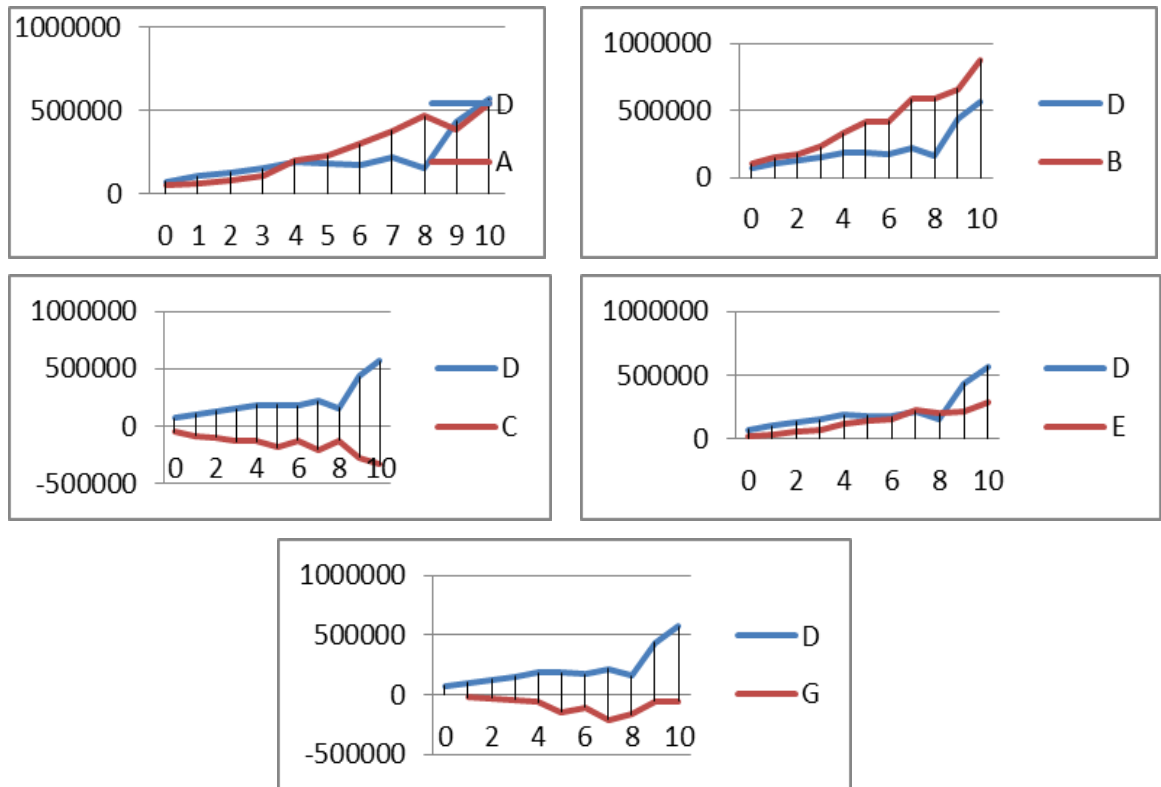
⁸⁵ Նույնը, էջ 76

⁸⁶ Նույնը, էջ 79

նավթային արտադրանքից ստացված ռեսուրսների (այդ թվում՝ 1389 թ. գանձապետարանին նվիրաբերված ֆոնդերի համակենտրոնացման շրջանակներում նավթի հումքի արտահանումից ստացված հասույթների) ստացման հետևանք լինել: Նույն տարում, հարկերից ստացվող հասույթները կրճատվել են, որի պատճառը կարող են հանդիսանալ Իրանի Նավթի Ազգային Ընկերության վերաբերյալ կառավարության նոր մոտեցումը, ինչպես նաև այն հասույթները, որոնք բաց են թողնվել նշված տարում կառավարական հասույթներից: Այլ հասույթները կրճատվել են 40%-ով, ինչը 1388 (2009-10) թ. արտադրված նավթի հումքից ստացվող շահույթը կառավարության կողմից կանխավ կիրառելու հետևանք է: Նավթի պաշարների մասնաբաժինն ընդհանուր հանրային բյուջեի ռեսուրսների մոտավորապես 49%-ն է կազմել⁸⁷: 1385-1386 (2006-2007) թթ. կառավարության ծախսումները կրճատվել են և 1387 (2008) թ. ավելացել, իսկ 1389 (2010) թ. դրանք կրկնապատկվել են: 1388 (2009) թ. կառավարության ծախսումների 27%-ը հայթայթվել են նավթի հասույթներից, մինչդեռ 1382 (2003) թ. այս ծախսումները կազմել են 72%: Անկախ նավթահին հասույթներից, կառավարության ծախսումները ավելացել են, այսինքն՝ կառավարությունը ոչ միայն խիստ միջոցառումներ ձեռնարկեց նավթի հասույթներին ծախսումների կրճատումը համահունչ դարձնելու ուղղությամբ, այլ նույնիսկ ավելացրեց այն: Կառավարության գործող բացասական հաշվեկշիռը յուրաքանչյուր տարի ավելացել է ավելին, քան՝ նախորդ տարվա ավելացումը: Միայն 1386 (2007) թ. այն կրճատվեց նախորդ տարվա համեմատությամբ 34%-ից պակաս: Հասույթների և ծախսումների միջև նվազագույն բացը 1380 (2001) թ. կազմել է 123150 մլրդ դիալ, իսկ առավելագույն բացը 1390 թ.՝ 903140 մլրդ դիալ, որն ավելացել է ավելի քան 7.4 անգամ 1980 (2001) թ.: Մշտապես, առկա ծախսումներն ավելին են եղել քան՝ ընդհանուր հասույթները, հակառակ դեպքը գրանցվել է միայն 1385 (2006) թ.: Կառավարության հասույթները մշտապես ծածկել են կառավարության ծախսումների 57%-ը, այնպես որ դրա տատանումների միջակայքը կազմել է 40-70%: 1389 (2010) թ. կառավարության հասույթները ծայրահեղորեն կրճատվեցին, ոչ միայն կառավարության ծախսումների մեջ փոփոխություններ տեղի ունեցան, այլ նաև ծախսումներն ավելացան: Ըստ համաձայնության, ոչ ֆինանսական միջոցներն ապահովվեցին ոչ ֆինանսական միջոցներից, այսինքն՝ նավթի

⁸⁷ Summary of State Economic Developments within 1383-1388, Publications of Central Bank of Islamic Republic of Iran, 2010, p. 81

հասույթները ծախսվեցին նավթի հասույթների համար, մինչդեռ նավթի հասույթներից մոտավորապես 50%-ը հատկացվել են քաղաքացիական բյուջեներին, որպեսզի ինչ որ կերպ հատուցվի կառավարության բյուջեի դեֆիցիտը:

Գծապատկեր 2.1. Ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման և այլ փոփոխականների միջև կապը⁸⁸

Սահմանված նպատակի վրա հիմնված սույն հետազոտությունն իր բնույթով նկարագրական և կորելյատիվ ուսումնասիրություն է: Տվյալները վերցված են Իրանի Կենտրոնական Բանկից 1382-1392 (2003-2013) թթ. ժամանակահատվածի համար, որոնք օգտագործվել են ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման և կառավարության հասույթի, կառավարության վճարների, գործող հաշվեկշռի, ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերման, ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքի, գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշռի, ֆինանսական միջոցների օտարման և ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքի միջև գոյություն ունեցող կապի վերլուծության նպատակով: Ի վերջո, տվյալների վերլուծության համար օգտագործվել են Պիրսոնի կորելացիոն թեստն ու գծային ռեգրեսիոն մեթոդը:

⁸⁸ Summary of State Economic Developments within 1383-1388, Publications of Central Bank of Islamic Republic of Iran, 2010, p. 83

Արդյունքները: Ըստ աղյուսակ 2.1-ում տեղադրված տվյալների, ոչ ֆինանսական միջոցների և կառավարության հասույթների, կառավարության վճարների, գործող հաշվեկշռի, ոչ ֆինանսական միջոցների ստացման և ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման բացարձակ արժեքի միջև կորելացիան նշանակալի է: Սակայն ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման և գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշռի, ֆինանսական միջոցների օտարման, ֆինանսական միջոցների ձեռքբերման և ֆինանսական միջոցների օտարման բացարձակ արժեքի միջև կորելացիան նշանակալի չէ: Ավելին, ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման և կառավարության հասույթի, կառավարության վճարների, ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերման և ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման բացարձակ արժեքի միջև կապը դրական է, սակայն գործող հաշվեկշռի հետ համակցումը բացասական է և ոչ նշանակալի:

Աղյուսակ 2.1.

Փոփոխականների և ոչ ֆինանսական միջոցների միջև կորելացիան⁸⁹

Փոփոխականներ	Կորելացիոն գործակից	Նշանակալիություն
Կառավարության հասույթը	0.75**	0.007
Կառավարության վճարները	0.86**	0.001
Գործող հաշվեկշիռը	-0.95**	0.00
Ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերումը	0.81**	0.002
Ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման բացարձակ արժեքը	0.84**	0.001
Գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշիռը	0.12	0.722
Ֆինանսական միջոցների օտարումը	-0.21	0.546
Ֆինանսական միջոցների ձեռքբերումը	-0.46	0.181
Ֆինանսական միջոցների օտարման բացարձակ արժեքը	-0.12	0.722

⁸⁹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հետազոտության արդյունքների հիման վրա:

Աղյուսակ 2.2-ում ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ կառավարության ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման ազդեցությունը նշանակալիորեն որոշիչ է կառավարության հասույթների կանխատեսման գործում,

$$(p>0.05t=3.43 \text{ Beta}=0.75)$$

$$Y=67324.14x1+0.75$$

$$\text{Pirating հաշվեկշռի կանխատեսումը } (p>0.05t=5.09 \text{ Beta}=0.86)$$

$$Y=109174.85x2+0.86$$

$$\text{Ոչ ֆինանսական միջոցների ստացման կանխատեսումը}$$

$$(p>0.05t=4.16 \text{ Beta}=0.46)$$

$$Y=-41850.721x3+-0.95$$

$$\text{Ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքի կանխատեսումը } (p>0.05t=4.75 \text{ Beta}=0.53)$$

$$Y=38042.17x5+0.84.$$

Ավելին, ըստ աղյուսակ 2.2-ի, կառավարության ոչ ֆինանսական միջոցների օտարումը նշանակալիորեն որոշիչ չէ գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշիռը կանխատեսելու համար:

$$(p>0.05t=0.36, \text{Beta}=0.12)$$

$$Y=101690.14x6+0.12$$

$$\text{Ֆինանսական միջոցների օտարման կանխատեսումը}$$

$$(p>0.05t=-0.63 \text{ Beta}=0.21)$$

$$Y=143417.67x7+0.21$$

$$\text{Ֆինանսական միջոցների ձեռքբերման կանխատեսումը}$$

$$(p>0.05t=-1.46 \text{ Beta}=-0.46)$$

$$Y=41727.570x8+-0.46$$

$$\text{Ֆինանսական միջոցների օտարման կանխատեսումը}$$

$$(p>0.05t=-0.36 \text{ Beta}=-0.12)$$

$$Y=101690.10x9+-0.12$$

Աղյուսակ 2.2.

Ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման փոփոխականի կանխատեսման ռեգրեսիոն վերլուծություն՝ այլ փոփոխականներ կանխատեսելու նպատակով⁹⁰

Կանխատեսող փոփոխականներ	Ոչ ստանդարտ գործակից	Ստանդարտ շեղում	Ստանդարտ գործակից	T արժեք	Նշանակալիության մակարդակ
Կառավարության հասույթը	0.86	0.25	0.75	3.43	0.007
Կառավարության վճարները	1.40	0.27	0.86	5.09	0.001
Գործող հաշվեկշիռ	-0.53	0.05	-0.95	-10.12	0.000
Ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերում	0.46	0.11	0.81	4.16	0.002
Ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքը	0.53	0.11	0.84	4.75	0.001
Գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշիռը	0.05	0.15	0.12	0.36	0.722
Ֆինանսական միջոցների օտարումը	-0.10	0.16	0.21	-0.63	0.54
Ֆինանսական միջոցների ձեռքբերումը	-0.05	0.03	-0.46	-1.46	0.181
Ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքը	-0.05	0.15	-0.12	-0.36	0.722

Շարունակելով կառավարության ֆինանսական վիճակի նկարագրումը, նկատվում է, որ 1393 (2014/15) թ. կառավարության գործունեության շրջանակներում ոչ նավթային եկամուտները նախորդ տարվա համեմատ ավելացել են 36.5 տոկոսով, 1392 թ. 717,384 մլրդ ԻԻՀ ռիալից հասնելով 977963.1 մլրդ-ի, որից առավել մեծ ազդեցություն են գրանցել հարկային եկամուտները՝ նախորդ տարվա համեմատ 43.6% ավելացումով: Վերջինս պայմանավորված էր նավթի վաճառքի կրճատմամբ, քանի որ 1392 (2013/14) թ. նախորդ տարվա համեմատ նավթի վաճառքում նկատվել էր 43.2%, իսկ 1393-ին՝ ընդամենը 3.2% աճ: Մյուս կողմից կառավարության ծախսերը շարունակ

⁹⁰ Աղբյուրը՝ հետազոտության արդյունքները

ավելանում են նախորդ տարվա համեմատ, այնպես, որ չբավարարելով կառավարության ծախսերը, կառավարությունն առնչվում է բյուջեի դեֆիցիտով:

Նշված տարում կապիտալ ներդրումները նախորդ տարվա համեմատ ավելացել են 36 տոկոսով, իսկ կառավարության ընթացիկ ծախսերը, որոնք հիմնականում ներառում են պետության աշխատակազմի և աշխատակիցների աշխատավարձերը, 1392 թ. 1,197,646 մլրդ. ԻԻՀ ռիալից հասել է 1,438,316 մլրդ-ի, գրանցելով 18.7% աճ: Մինչդեռ նախորդ տարվա համեմատ ոչ նավթային և նավթային եկամուտները համապատասխանաբար՝ 36.3 և 3.2, իսկ հարկերը՝ 43.6 տոկոսով են ավելացել, և թվում է, թե կառավարությունը նավթային ոլորտի դեֆիցիտը հատուցել է հարկերի միջոցով⁹¹:

1394 (2150/16) թ. ոչ նավթային եկամուտները նախորդ տարվա (1123745 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ) համեմատ ավելացել են 15, իսկ նավթային եկամուտների դեպքում՝ 6.5 տոկոսով, կազմելով 670354 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ: Մյուս կողմից կառավարության ծախսերը կազմում էին 1,983,875 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ, ինչը կառավարության ընդհանուր եկամտի (1,797,324,5 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ) համեմատ, բյուջեի դեֆիցիտը կազմել է 186551.3, ինչի նախորդ տարվա համեմատ ավելացել է 53 տոկոսով⁹²:

1395 (2016/17) թ. պետեկամուտը նախորդ տարվա համեմատ ավելացել է 22.6 տոկոսով՝ հասնելով 2,202,700 մլրդ. ԻԻՀ ռիալի, իսկ կառավարության ծախսերը կազմել են 2,491,200 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ, որը նախորդ տարվա համեմատ գրանցել է 25.6% աճ: Նկատելի է, որ ծախսերի ավելացման տոկոսային պատկերը եկամուտների համեմատ ավելի մեծ է, ինչն էլ հանգեցրել է 288500 մլրդ. ԻԻՀ ռիալի չափով բյուջեի դեֆիցիտի. այն նախորդ տարվա տվյալներից ավելին է 53 տոկոսով: Հաշվի առնելով նշված պատկերը, ներկայացնում ենք համապատասխան աղյուսակներն ու վերլուծությունները (աղյուսակ՝ 2.3, 2.4)⁹³:

Մինչ 2017 թ. սեպտեմբեր ամիսը պետեկամուտները (առանց նավթի) կազմել են 331400, նավթի վաճառքը՝ 259200 և ծախսերը՝ 596,100 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ, որը հանելով նավթային և ոչ նավթային եկամուտների հանրագումարից (590600 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ) կստանանք՝ 5500 մլրդ. ԻԻՀ ռիալ, որը 2017 թ. սեպտեմբերի վերջի դրությամբ կառավարության օպերատիվ և կապիտալ հաշվեկշռի դեֆիցիտն է:

⁹¹ Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, p. 24.

⁹² Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, p. 23.

⁹³ Central bank of Iran, Economic indexes, No. 87, Tehran, July, 2017, p. 1.

Աղյուսակ 2.3.

Կառավարության եկամուտներն ու ծախսերը, և նախորդ տարվա համեմատ փոփոխությունները, մյուս հիշ ռիսկի*

Նավթի համաշխարհային գինը	Նավթի գնի բարձրացման շուկ	Նավթի գնի կրճատման շուկ	Նավթի գնի բարձրացման շուկ	Նավթի գնի կրճատման շուկ								
	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների	Նավթային սանկցիաների		
Համաշխարհային սանկցիաներ	(2008/09) 1387	(2009/10) 1388	(2010/11) 1389	(2011/12) 1390	(2012/13) 1391	(2013/14) 1392	(2014/15) 1393	(2015/16) 1394	(2016/17) 1395			
Տարի	379,338.4	466,546.1	544,470.4	568,203.2	717,384.0	977,593.7	1,123,745.5	1,459,900.0				
	27.2	21.5	41.7	4.4	26.3	36.3	15.0	29.9				
	216,636.7	158,613.3	569,908.7	428,521.4	612,066.6	631,907.2	673,579.0	742,800.0				
Եկամուտների հանրագումարը	595,975.1	625,159.4	1,114,379.1	996,724.6	1,329,450.6	1,609,500.9	1,797,324.5	2,202,700.0				
	582,723.4	593,783.9	877,701.9	889,993.2	1,197,646.9	1,438,316.0	1,706,885.4	2,070,200.0				
	223,018.7	198,173.1	289,001.0	152,277.4	220,157.2	299,500.1	276,990.4	421,000.0				
Ծախսերի հանրագումարը	805,742.1	791,957.0	1,166,702.9	1,042,270.6	1,417,804.1	1,737,816.1	1,983,875.8	2,491,200.0				
	209,767.0	166,797.6	52,323.8	45,546.0	88,353.5	128,315.2	186,551.3	288,500.0				
	215,650.3	157,817.5	568,277.1	425,526.5	609,400.0	629,206.3	670,354.3	738,800.0				
Նավթի վաճառքը	5.1	8.3	94.0	15.1	43.2	3.2	6.5	10.2				

* Փակագծերում նշված թվերը նախորդ ժամանակահատվածի համեմատ փոփոխությունների աստիճանն է՝ %-ով:

Աղյուսակ 2.4.

Ցուրաքանչյուր տարվա կտրվածքով կառավարության եկամուտների ու ծախսերի կախվածությունը նավթից, և ընդհանուրի նկատմամբ յուրաքանչյուր գործնի մասնաբաժինը, միլիոն ՀՀ դրամով*

Նավթի համաշխարհային գինը	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա										Նավթային սանկցիաների 2010 թ. հունիսի 9-ից 2016 թ. հունվարի 17	Նավթային սանկցիաների 2016/17 թ.
Համաշխարհային սանկցիաներ	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա	Նավթի գնի կրճատման շուկա	Նավթի գնի բարձրագույն շուկա
Տարի	(2008/09)	(2009/10)	(2010/11)	(2011/12)	(2012/13)	(2013/14)	(2014/15)	(2015/16)	(2016/17)	(2017/18)	(2018/19)	(2019/20)	(2020/21)	(2021/22)	(2022/23)
Ոչ նավթային եկամուտները	379,338.4	466,546.1	384,288.0	544,470.4	568,203.2	717,384.0	977,593.7	1,123,745.5	1,459,900.0	1,459,900.0	1,459,900.0	1,459,900.0	1,459,900.0	1,459,900.0	1,459,900.0
	63.7	74.6	46.9	48.9	57.0	54.0	60.7	62.5	66.3	66.3	66.3	66.3	66.3	66.3	66.3
Կապիտալ ակտիվների օտարում	216,636.7	158,613.3	435,780.2	569,908.7	428,521.4	612,066.6	631,907.2	673,579.0	742,800.0	742,800.0	742,800.0	742,800.0	742,800.0	742,800.0	742,800.0
	36.3	25.4	53.1	51.1	43.0	46.0	39.3	37.5	33.7	33.7	33.7	33.7	33.7	33.7	33.7
Եկամուտների հանրագումարը	595,975.1	625,159.4	820,068.2	1,114,379.1	996,724.6	1,329,450.6	1,609,500.9	1,797,324.5	2,202,700.0	2,202,700.0	2,202,700.0	2,202,700.0	2,202,700.0	2,202,700.0	2,202,700.0
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Ծախսային վճարներ	582,723.4	593,783.9	659,341.5	877,701.9	889,993.2	1,197,646.9	1,438,316.0	1,706,885.4	2,070,200.0	2,070,200.0	2,070,200.0	2,070,200.0	2,070,200.0	2,070,200.0	2,070,200.0
	72.3	75.0	75.6	75.2	85.4	84.5	82.8	86.0	83.1	83.1	83.1	83.1	83.1	83.1	83.1
Կապիտալ ակտիվների սեփականություն	223,018.7	198,173.1	212,845.0	289,001.0	152,277.4	220,157.2	299,500.1	276,990.4	421,000.0	421,000.0	421,000.0	421,000.0	421,000.0	421,000.0	421,000.0
	27.7	25.0	24.4	24.8	14.6	15.5	17.2	14.0	16.9	16.9	16.9	16.9	16.9	16.9	16.9
Ծախսերի հանրագումարը	805,742.1	791,957.0	872,186.5	1,166,702.9	1,042,270.6	1,417,804.1	1,737,816.1	1,983,875.8	2,491,200.0	2,491,200.0	2,491,200.0	2,491,200.0	2,491,200.0	2,491,200.0	2,491,200.0
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Օպերատիվ ու կապիտալ հաշվեկշիռի մասնահատումները	(209,767.0)	(166,797.6)	(52,118.3)	(52,323.8)	(45,546.0)	(88,353.5)	(128,315.2)	(186,551.3)	(288,500.0)	(288,500.0)	(288,500.0)	(288,500.0)	(288,500.0)	(288,500.0)	(288,500.0)
	(35.2)	(26.7)	(6.4)	(4.7)	(4.6)	(6.6)	(8.0)	(10.4)	(13.1)	(13.1)	(13.1)	(13.1)	(13.1)	(13.1)	(13.1)
Նավթի վաճառք	215,650.3	157,817.5	434,485.5	568,277.1	425,526.5	609,400.0	629,206.3	670,354.3	738,800.0	738,800.0	738,800.0	738,800.0	738,800.0	738,800.0	738,800.0
	36.2	25.2	53.0	51.0	42.7	45.8	39.1	37.3	33.5	33.5	33.5	33.5	33.5	33.5	33.5

* Փակագծերում նշված թվերը նախորդ ժամանակահատվածի համեմատ փոփոխությունների աստիճանն է՝ %-ով:

Պետեկամտի և պետական ծախսերի վերաբերյալ ներկայացված երկու աղյուսակների վերլուծությամբ պարզ է դառնում, որ 1387 (2008/09)-1395 (2016/17) թթ. առավելագույն կախվածությունը՝ 53%, պատկանում է 1389 (2010/11) թ., իսկ նվազագույնը՝ 1388 (2009/10) թ.՝ 25.2%:

Սանկցիաների ժամանակաշրջանում նավթային եկամուտների կրճատումը միաժամանակ հետևյալ երեք գործոնների հետ էր զուգորդվում.

1. Իրանի նավթի վաճառքի նկատմամբ սանկցիաներն՝ ըստ 2010 թ. հունիսի 9-ի ՄԱԿ ԱԽ թիվ 1929 բանաձևի,

2. սանկցիաներով պայմանավորված նավթի արտահանման կրճատումը, որը սանկցիաներին նախորդող շրջանի օրական 2.4 մլն բարելից հասավ՝ 1.4 մլն-ի,

3. նավթի համաշխարհային գնի նվազում, ըստ որի, 1390 (2011) թ. 140 ԱՄՆ դոլար/բարելից 1395 (2017) թ. հասել է 40 ԱՄՆ դոլարի:

Հետևաբար, կառավարության առջև ծառանում է եկամուտների կրճատման խնդիրը, և ճարահատյալ, ավելացնում է հարկային եկամուտները և կրճատում կապիտալ ներդրումները:

Ոչ նավթային (հարկային) եկամուտները 1391 (2012/13) թ. (որը սանկցիաների և նավթի գնի նվազման գագաթնակետն էր) ընդհանուր եկամտի համեմատ կազմել են կառավարության ընդհանուր եկամուտների 57 տոկոսը, և լճացման պայմաններում հայտնվեցին կապիտալ ներդրումների նախագծերը, կառավարության ընդհանուր ծախսերից նրանց մասնաբաժինը հասնելով 14.6%-ի, ինչը սովորական տարիներին առհասարակ կազմել է կառավարության ընդհանուր ծախսերի 25%-ը:

Մյուս կողմից կառավարության ընթացիկ ծախսերը 1387 (2008/09) թ. ընդհանուր ծախսերի 72%-ից 1394 (2015/16) թ. (սանկցիաների վերջին տարում) հասնում է 86%-ի:

1389 (2010) թ. սանկցիաների շուկի սկզբնավորման շրջանում կապիտալ ակտիվների տրամադրումը, որի հիմնական տարբերակը նավթի վաճառքն էր, կառավարության ընդհանուր եկամտից 53% մասնաբաժին էր ընդգրկում, իսկ ոչ նավթային եկամուտները, որոնք ներառում են հարկերն ու տուրքերը՝ 46.9%-ը:

1391 (2012/13) թ. Իրանը հայտնվում է նավթի գնի մինչև 50 ԱՄՆ դոլար/բարել կրճատման և նավթի արտահանման սահմանափակման (օրական 1.9 մլն բարելի

չափով) պայմաններում, և հետևաբար, նշված տարում ընդհանուր եկամտից նավթային եկամտի մասնաբաժինը կազմում է 43%, ինչը 1395 (2016/17) թ. հասնում է 33.7%-ի: Մյուս կողմից նույն ժամանակահատվածում ոչ նավթային եկամուտները երկրի ընդհանուր եկամտից 57% մասնաբաժնից հասնում է 66.3%-ի:

Նախորդ տարվա համեմատ յուրաքանչյուր տարվա փոփոխությունների աղյուսակում նկատելի է, որ եկամուտների փոփոխությունները եղել են կանոնավոր կերպով նվազող, այնքանով, որ պետեկամուտը 1391 (2012/13) թ., երբ միաժամանակ զուգորդվեցին նաև նավթի գնի նվազման շուկը (50 ԱՄՆ դոլար/բարել) և ՄԱԿ-ի սանկցիաներն ու արտահանման կրճատումը (օրական 1.9 մլն բարել), նախորդ տարվա համեմատ ավելի փոքր էր 10.6 տոկոսով, իսկ փոփոխման ընթացքը՝ 1392 (2013/14)-1395 (2016/17) թթ. համապատասխանաբար կազմել է՝ 33.4%, 21.1% , 11.7% և 22.6%, և դա նավթային եկամուտների հետ կապված փոփոխությունների արդյունք էր:

Կառավարության ընդհանուր ծախսերի փոփոխություններն աճի միտում ունի: Ծախսերի հետ կապված վճարումները (կառավարության ընթացիկ բյուջեն) դրականորեն շարունակվել է, սակայն կապիտալ ակտիվների սեփականության մասով, որը վերաբերվում է կապիտալ ներդրումներին, նախորդ տարվա համեմատ 1388 (2009/10) կազմել է -11.1, 1391 (2012/13) թ.՝ -47.3 և 1394 (2015/16) թ.՝ -7.5: Այդ տարիներին նավթի մեկ բարելի գինը կազմել է 50-60 ԱՄՆ դոլար:

1387 (2008/09), 1390 (2011/12) և 1392 (2013/14) թթ., երբ նավթի գինը գերազանցում էր 100 ԱՄՆ դոլար/բարելը, տվյալ տարում կառավարության ընդհանուր ծախսերից կապիտալ ներդրումների բյուջեի մասնաբաժինը կազմել է համապատասխանաբար՝ 50.9%, 35.8% և 44.6%: Ինչը վկայում է նավթից կապիտալ ներդրումների ոլորտի բյուջեի կախվածության մասին:

Կառավարության ֆինանսական վիճակի ուսումնասիրությամբ պարզ է դառնում, որ եկամուտներն ավելի փոքր են ընթացիկ ծախսերից, և հետևաբար, օպերատիվ հաշվեկշիռը շարունակ բացասական է: Մյուս կողմից առանձին ակտիվների, այդ թվում՝ նավթի, շարժական և անշարժ գույքի (որոնց շարքում հիմնականը նավթն է), վաճառքից ստացած եկամուտները ևս կարող են հատուցել օպերատիվ հաշվեկշիռի ընդամենը մի մասը, և արդյունքում, կառավարություններն ամեն տարի առնչվում են

օպերատիվ ու կապիտալ բնույթի բացասական հաշվեկշռի հետ, որի հատուցման համար քայլեր են ձեռնարկում Կենտրոնական Բանկից փոխառություններ ստանալու ուղղությամբ, ինչն էլ երկրում ավելացնում է սղաճը: Եվ կառավարության միակ ելքը՝ ընթացիկ ծախսերի կրճատումն է և ոչ նավթային եկամուտների ավելացումը:

2018 թ. հունվարի 31-ին Իսլամական Խորհրդարանը կառավարությանն արտոնեց, որպեսզի 1397 (2018/19) թ. համար, նավթային եկամուտների նվազման դեպքում, առաջացած տարբերությունը հատուցելու նպատակով ելք կատարի արտարժույթային պահուստային հաշվի 50% ռեսուրսներից:

Հարկ է հիշեցնել, որ կառավարությունը շարունակ զուրկ է նավթային եկամուտների 30%-ից, քանի որ այն խնայում է արտարժույթային պահուստային հաշվում, որից հնարավոր է ելք կատարել Հանրապետության նախագահի դիմումի և այլ պատասխանատուների համաձայնության հիման վրա:

2.2. Նավթային հասույթների և ՀՆԱ-ի միջև կապի վերլուծություն

Աղյուսակ 2.5 -ում հակիրճ ներկայացված ՀՆԱ-ի տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ արեգ. տոմարով 1391 (մ.թ. 2012/13) թ., երբ նավթային սանկցիաների ճնշումները զուգակցվում են նավթի համաշխարհային գնի նվազման շուկի հետ (մի բարելի գինը 50 ԱՄՆ դոլար) և նույն տարում ավելանում նավթի արտահանման կրճատումները (հասնելով օրական 1.9 մլն. բարելի), իսկ եկամուտների և ՀՆԱ-ի հարցում նախորդ տարվա համեմատ 37 տոկոսով կրճատվում է նավթային խմբի մասնաբաժինը, հասնելով ՀՆԱ-ի 15.1 տոկոսի (նախորդ տարվա 22%-ի համեմատ), նավթից հանքարդյունաբերության խմբի կախվածությունը ևս նախորդ տարվա համեմատ 2.3% կրճատմամբ վկայում է նավթից այդ խմբի կախվածության փաստի մասին: Եվ ի վերջո, 1391 (2012/13) թ. ՀՆԱ-ն, նավթի խմբի 37% կրճատման ազդեցության ներքո, նախորդ տարվա համեմատ նվազում է, հասնելով 7.7 տոկոսի:

Իրականում, նավթի արտահանման և գնի նվազումը հանգեցրեց նախորդ տարվա համեմատ տնտեսական աճի 7.7% կրճատմանը, իսկ ՀՆԱ-ն առանց նավթի 1391 (2012/13) թ. մնում է անփոփոխ նախորդ տարվա համեմատ:

Աղյուսակ 2.5.

Եկամուտներն ու ՀՆԱ-ն՝ ըստ տնտեսական ակտիվության, 1390 (2011/12) թ.

հաստատուն գներով, հազար մլրդ ԻԻՀ դիալ*

Նավթի համաշխարհային գինը	Նավթի գնի բարձրացման շուկ	Նավթի գնի բարձրացման շուկ	Նավթի գնի կրճատման շուկ					
Համաշխարհ. սանկցիաներ	Նախքան նավթային սանկցիաները	Նավթային սանկցիաների շուկի սկիզբ՝ 2010 թ. հունիսի 9-ից 2016 թ. հունվարի 17						Նավթային սանկց.-ից հետո
Տարի	(2008/09) 1387	(2010/11) 1389	(2011/12) 1390	(2012/13) 1391	(2013/14) 1392	(2014/15) 1393	(2015/16) 1394	(2016/17) 1395
Նավթի խումբ			1,397.0	887.0	841.0	880.0	943.0	1,525.0
				(-37)	(-52)	(4.5)	(7.2)	(61.6)
Գյուղատնտեսության խումբ			348.0	365.0	385.0	405.0	424.0	442.0
				(4.8)	(5.5)	(4.5)	(7.2)	(4.2)
Հանքարդյունա- բերության խումբ			1,668.0	1,629.0	1,561.0	1,646.0	1,546.0	1,580.0
				(2.3)	(-4.2)	(5.4)	(-6.1)	(2.2)
Ծառայությունների խումբ			3,113.0	3,159.0	3,231.0	3,277.0	3,202.0	3,317.0
				(1.5)	(2.3)	(1.4)	(-2.3)	(3.6)

Շարունակություն աղյուսակ 2.5 -ի								
Խմբերի հանրագումարը			6,526.0	6,040.0	6,018.0	6,208.0	6,115.0	6,864.0
Հանվում է՝ աշխատավարձը			162.0	166.0	163.0	165.0	169.0	173.0
ՀՆԱ-ն բազային գնով (ներառելով նավթը)			6,364.0	5,873.0	5,854.0	6,043.0	5,947.0	6,691.0
				(-7.7)	(-.3)	(3.2)	(-1.6)	(12.5)
ՀՆԱ-ն բազային գնով (առանց նավթի)			4,967.0	4,986.0	5,013.0	5,163.0	5,003.0	5,166.0
				-	(0.5)	(3.0)	(-3.1)	(3.3)
Ընդհանուր ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժինը			22.0	15.1	14.4	14.6	15.9	22.8

* Փակագծերում նշված թվերը նախորդ ժամանակահատվածի համեմատ փոփոխությունների աստիճանն է՝ %-ով:

1392 (2013/14) թ. նավթի գնի բարձրացմանը (մեկ բարելը՝ 104 ԱՄՆ դոլար) զուգահեռ, արտահանման նվազման պատճառով (օրական 1.4 մլն բարել), դա չկասեցրեց հանքարդյունաբերության խմբի մասնաբաժնի կրճատումը: Հետևաբար

հանքարդյունաբերության խումբը գրանցեց 4.2% և ՀՆԱ-ն՝ 0.3% կրճատում նախորդ տարվա համեմատ, սակայն ՀՆԱ-ն նախորդ տարվա համեմատ առանց նավթի բազային գնի նկատմամբ ավելացել է 0.5 տոկոսով:

Նշված տարվա կտրվածքով, ընդհանուր ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժինը կազմեց 14.4%:

1393 (2014/15) թ. բազային գնով ՀՆԱ-ն գրանցեց 3.2% դրական աճ, որը պայմանավորված էր տնտեսական բոլոր խմբերում ու գործողություններում դրական աճով:

1394 (2015/16) թ. սանկցիաների վերջին տարին էր, երբ նավթի մեկ բարելի գինը հասավ 56 ԱՄՆ դոլարի, իսկ արտահանումն՝ օրական 1.6 մլն բարելի: Բազային գնով ՀՆԱ-ն նախորդ տարվա համեմատ կրճատվեց 1.6 տոկոսով, որը ենթադրվում է, որ կապված էր հանքարդյունաբերության խմբում 6.1% բացասական փոփոխության հետ: Իսկ առանց նավթի բազային գնով ՀՆԱ-ն գրանցել է 3.1% բացասական: Նշված տարվա կտրվածքով ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժինը կազմել է 15.9%:

1395 (2016/17) թ. սանկցիաների չեղարկման տարին էր, երբ ի հեճուկս նավթի գնի կրճատման (մեկ բարելը՝ 40 ԱՄՆ դոլար), քանի որ ավելացավ նավթի արտահանումը հասնելով օրական 2.22 մլն բարելի, ապա նավթի խումբը նախորդ տարվա համեմատ աճ է ցույց տվել 61.6 տոկոսով: Միաժամանակ մյուս խմբերը ևս աճ են գրանցել: Նշված տարում ընդհանուր ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժինը կազմեց 22.8%, վերադառնալով սանկցիաներին նախորդող ժամանակաշրջանի մակարդակին:

Նավթի գնի ու արտահանման կրճատումները չեն ազդել Գյուղատնտեսության խմբի վրա, քանի որ այն շարունակել է իր դրական փոփոխությունների ընթացքը:

Ինչպես նաև ծառայությունների խմբում է նկատվել շարունակվող աճ նախորդ տարվա համեմատ (բացառությամբ 1394 թ.): Սանկցիաների և նավթի գնի կրճատման փորձը ցույց է տվել, որ դրանից բխող եկամուտների նվազումը բացասական է ազդում նավթի և հանքարդյունաբերության վրա:

Աղյուսակ 2.5-ի տվյալներով, նավթի խմբում յուրաքանչյուր 5 միավորի փոփոխությունը մեկ միավորով ազդում է տնտեսական աճի վրա:

Ստորև մանրամասնել ենք ՀՆԱ բազային գներն՝ ըստ տարիների, որոնք ամփոփված են աղյուսակ 2.6-ում:

Աղյուսակ 2.6.

Իրանի ՀՆԱ-ի բազային գները՝ 2000/01-2016/17 թթ. կտրվածքով⁹⁴

Տարի		ՀՆԱ բազային գինը		ՀՆԱ բազային գինը (բացառելով նավթը)	
Արեգ. տոմար.	Մ.թ.	Մլրդ ԻԻՀ դիալ	Աճը նախորդ տարվա համեմատ, %	Մլրդ ԻԻՀ դիալ	Աճը նախորդ տարվա համեմատ, %
1379	2000/01	576493	32.7	474788	28
1380	2001/02	664620	15.3	564229	18.8
1381	2002/03	916465	37.9	706380	25.2
1382	2003/04	1095716.9	19.6	843573	19.4
1383	2004/05	1384819	26.4	1038145	23
1384	2005/06	1691814	22.2	1220294	17.5
1385	2006/07	2038432	20.8	1498341	23.2
1386	2007/08	2890347	27.9	2084361	26.5
1387	2008/09	3378724	18.1	2528082	23
1388	2009/10	3562289	5.4	2833007	12
1389	2010/11	4300531	21.4	3326466	17.4
1390	2011/12	6104868	41.8	4441247	33.5
1391	2012/13	7091389	13.5	5926676	26.6
1392	2013/14	9343070	31.8	7753400	3.8
1393	2014/15	10807500	15.8	9158000	18.1
1394	2015/16	11129	-1.2	10088	3.7
1395	2016/17	12723	14.3	11159	10.6

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2000/01 (1379) թ.⁹⁵ գրանցել է 32.7% աճ, 1999/2000 թ. 434385 մլրդ դիալից 2000/01 թ. հասել է 576493 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բացառելով նավթն ավելացել 28%-ով՝ 371092 մլրդ դիալից հասնելով 474788 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2000 թ. ավելացել է 33%-ով, 1999/2000 թ. 436093 մլրդ դիալից 2000/01 թ. հասնելով 580751 մլրդ դիալի:

⁹⁴ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ամփոփելով աշխատանքում հղում արված վիճակագրական աղբյուրների համապատասխան տվյալները [Central bank of Iran, Annual Review: 2001/02-2016/17 (1379-1395)]:

⁹⁵ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2001/02 (1380)» աղբյուրից:

Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 34.8% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 1999/2000 թ. 368587 մլրդ դրամից 2000/01 թ. ավելացել է և հասել 496884 մլրդ դրամի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 32.5%, 1999/2000 թ. 5891000 մլրդ դրամից 2000/01 թ. ավելացել է և հասել 7805000 մլրդ դրամի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 27.7% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 231028 մլրդ դրամից ավելանալով մինչև 295101 մլրդ դրամի: Նավթի խումբը գրանցել է 61% աճ, 63292 մլրդ դրամից հասնելով 101705 մլրդ դրամի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 63292 մլրդ դրամից 2000/01 թ. ավելացել է և հասել է 101705 մլրդ դրամի, որը գրանցել է 21% աճ 1999/2000 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 35.6% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 110105 մլրդ դրամի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2001/02 (1380) թ.⁹⁶ գրանցել է 15.3% աճ, 2000/01 թ. 576493 մլրդ դրամից 2001/02 թ. հասել է 664620 մլրդ դրամի և համախառն ներքին արդյունքը բացառելով նավթն ավելացել 18.8%-ով՝ 474788 մլրդ դրամից հասնելով 564229 մլրդ դրամի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2001/02 թ. ավելացել է 16%-ով, 2000/01 թ. 580751 մլրդ դրամից 2001/02 թ. հասնելով 580751 մլրդ դրամի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 16.5% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2000/01 թ. 496884 մլրդ դրամից 2001/02 թ. ավելացել է և հասել 578692 մլրդ դրամի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 15%, 2000/01 թ. 7805000 մլրդ դրամից 2001/02 թ. ավելացել է և հասել 8960000 մլրդ դրամի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 19.8% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 295101 մլրդ դրամից ավելանալով մինչև 353592 մլրդ դրամի: Նավթի խումբը գրանցել է 3.1% անկում, 101705 մլրդ դրամից հասնելով 100391 մլրդ դրամի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 79101 մլրդ դրամից 2001/02 թ. ավելացել է և հասել է 85238 մլրդ դրամի, որը գրանցել է 7.7% աճ 2000/01 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 22.4% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 134822 մլրդ դրամի:

⁹⁶ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2002/03 (1381)» աղբյուրից:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2002/03 (1381) թ.⁹⁷ գրանցել է 37.9% աճ, 2001/02 թ. 664620 մլրդ դիալից 2002/03 թ. հասել է 916465 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 25.2%-ով՝ 564229 մլրդ դիալից հասնելով 706380 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2002/03 թ. ավելացել է 35.2%-ով, 2001/02 թ. 673191 մլրդ դիալից 2002/03 թ. հասնելով 909974 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 36% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2001/02 թ. 578692 մլրդ դիալից 2002/03 թ. ավելացել է և հասել 787165 մլրդ դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 34%, 2001/02 թ. 8960000 մլրդ դիալից 2002/03 թ. ավելացել է և հասել 11989000 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 25.6% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 353592 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 444065 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 109.3% աճ, 100391 մլրդ դիալից հասնելով 210085 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 85238 մլրդ դիալից 2002/03 թ. ավելացել է և հասել է 107201 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 255.8% աճ 2001/02 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 27% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 171199 մլրդ դիալի:

2003/04 (1382) թ.⁹⁸ ՀՆԱ-ի բազային գինը (914265.2 մլրդ իհՀ դիալ) նախորդ տարվա (1095716.9 մլրդ իհՀ դիալ) համեմատ գրանցել է 19.6% աճ, իսկ առանց նավթի բազային գնով ՀՆԱ-ն՝ 19.4% աճ, նախորդ տարվա 706380.5 մլրդ իհՀ դիալից հասնելով 843572.5 մլրդ-ի: 1382 թ. շուկայական գնով ՀՆԱ-ն նախորդ տարվա համեմատ աճել է 19.2% (նախորդ տարվա 909974.3-ից հասնելով 108508.8 մլրդ իհՀ դիալի):

Իսկ ազգային եկամուտը գրանցել է 18.9% աճ և նախորդ տարվա 787165.2 մլրդ-ից հասել 935561.8 մլրդ իհՀ դիալի: Տվյալները տարեկան մեկ շնչի հաշվով եկամտի կապակցությամբ հետևյալն են. նախորդ տարվա համեմատ 19% աճ, 11,728,734 իհՀ դիալից հասնելով՝ 13,963,609 իհՀ դիալի: Նույն տարում ծառայությունների խմբում

⁹⁷ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2003/04 (1382)» աղբյուրից:

⁹⁸ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2004/05 (1383)» աղբյուրից:

գրանցվել է 22.1% աճ, կազմելով 542185.2 դիալ՝ նախորդ տարվա 444064.7 դիալի համեմատ, այսպիսով ապահովելով մյուս ակտիվությունների համեմատ առավել մեծ աճ: Նավթի խումբն իր 20% աճով նախորդ տարվա 210084.7 մլրդ. ԻԻՀ դիալից հասել է 252144.4-ի, գյուղատնտեսության խմբում գրանցած 19% աճի պայմաններում նախորդ և ընթացիկ տարիների տվյալները կազմել են համապատասխանաբար՝ 107201.5 և 127577.5 մլրդ. ԻԻՀ դիալ, իսկ հանքարդյունաբերության խմբի 16% աճի դեպքում այն հասել է 199942.6 մլրդ. ԻԻՀ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2004/05 (1383) թ.⁹⁹ գրանցել է 26.4% աճ, 2003/04 թ. 1095303 մլրդ. դիալից 2004/05 թ. հասել է 1384819 մլրդ. դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 23%-ով՝ 844129 մլրդ. դիալից հասնելով 1038145 մլրդ. դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2004/05 թ. ավելացել է 27%-ով, 2003/04 թ. 1087760 մլրդ. դիալից 2004/05 թ. հասնելով 1381095 մլրդ. դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 27.2% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2003/04 թ. 947452 մլրդ. դիալից 2004/05 թ. ավելացել է և հասել 1204706 մլրդ. դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 25.3%, 2003/04 թ. 14209000 մլրդ. դիալից 2004/05 թ. ավելացել է և հասել 17806000 մլրդ. դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 24.7% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 535113 մլրդ. դիալից ավելանալով մինչև 667252 մլրդ. դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 38% աճ, 25117.4 մլրդ. դիալից հասնելով 346673 մլրդ. դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 131134 մլրդ. դիալից 2004/05 թ. ավելացել է և հասել է 155471 մլրդ. դիալի, որը գրանցել է 18.6% աճ 2003/04 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 24.7% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 197356 մլրդ. դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2005/06 (1384) թ.¹⁰⁰ գրանցել է 22.2% աճ, 2004/05 թ. 1384819 մլրդ. դիալից 2005/06 թ. հասել է 1691814 մլրդ. դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 17.5%-ով՝ 1038145 մլրդ. դիալից

⁹⁹ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2005/06 (1384)» աղբյուրից:

¹⁰⁰ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2006/07 (1385)» աղբյուրից:

հասնելով 12220294 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2005/06 թ. ավելացել է 20.9%-ով, 2004/05 թ. 1381095 մլրդ դիալից 2005/06 թ. հասնելով 1669731 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 22.7% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2004/05 թ. 1204706 մլրդ դիալից 2005/06 թ. ավելացել է և հասել 1477944 մլրդ դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 21%, 2004/05 թ. 17806000 մլրդ դիալից 2005/06 թ. ավելացել է և հասել 21501000 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 20% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 667252 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 800916 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 36% աճ, 346673 մլրդ դիալից հասնելով 471520 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 155471 մլրդ դիալից 2005/06 թ. ավելացել է և հասել է 175891 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 13.1% աճ 2004/05 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 15.5% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 283099 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2006/07 (1385) թ.¹⁰¹ գրանցել է 20.8% աճ, 2005/06 թ. 1687905 մլրդ դիալից 2006/07 թ. հասել է 2038432 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել է 23.2%-ով՝ 1216385 մլրդ դիալից հասնելով 1498341 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2006/07 թ. ավելացել է 20.7%-ով, 2005/06 թ. 1665823 մլրդ դիալից 2006/07 թ. հասնելով 2011150 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 37.7% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2005/06 թ. 1474036 մլրդ դիալից 2006/07 թ. ավելացել է և հասել 2029186 մլրդ դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 34%, 2005/06 թ. 21501000 մլրդ դիալից 2006/07 թ. ավելացել է և հասել 28784000 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 24.2% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 800916 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 994631 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 14.5% աճ, 471520 մլրդ դիալից հասնելով 540091 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 171982 մլրդ դիալից 2006/07 թ. ավելացել է և հասել է 211275 մլրդ դիալի, որը

¹⁰¹ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2007/08 (1386)» աղբյուրից:

գրանցել է 22.8% աճ 2005/06 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 23.4% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 349447 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2007/08 (1386) թ.¹⁰² գրանցել է 27.9% աճ, 2006/07 թ. 2260530 մլրդ դիալից 2007/08 թ. հասել է 2890347 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 26.5%-ով՝ 1647317 մլրդ դիալից հասնելով 2084361 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2007/08 թ. ավելացել է 29.8%-ով, 2006/07 թ. 2198350 մլրդ դիալից 2007/08 թ. հասնելով 2853889 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 28.7% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2006/07 թ. 2029186 մլրդ դիալից 2007/08 թ. ավելացել է և հասել 2612019 մլրդ դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 27%, 2006/07 թ. 28784000 մլրդ դիալից 2007/08 թ. ավելացել է և հասել 36515000 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 23.5% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 1097052 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 1355096 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 31.4% աճ, 613213 մլրդ դիալից հասնելով 805986 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 207037 մլրդ դիալից 2007/08 թ. ավելացել է և հասել է 267679 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 29.3% աճ 2006/07 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 33.1% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 528389 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2008/09 (1387) թ.¹⁰³ գրանցել է 18.1% աճ, 2007/08 թ. 2890347 մլրդ դիալից 2008/09 թ. հասել է 3378724 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 23%-ով՝ 2084361 մլրդ դիալից հասնելով 2528082 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2008/09 թ. ավելացել է 16.8%-ով, 2007/08 թ. 2853889 մլրդ դիալից 2008/09 թ. հասնելով 3333235 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 17.2% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2007/08 թ. 2612019 մլրդ դիալից

¹⁰² Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387)» աղբյուրից:

¹⁰³ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388)» աղբյուրից:

2008/09 թ. ավելացել է և հասել 3061554 մլրդ դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 15.5%, 2007/08 թ. 36515000 մլրդ դիալից 2008/09 թ. ավելացել է և հասել 42179000 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 24.9% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 1355096 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 1691955 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 5.5% աճ, 805986 մլրդ դիալից հասնելով 850642 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 267679 մլրդ դիալից 2008/09 թ. ավելացել է և հասել է 302210 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 12.9% աճ 2007/08 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 25.4% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 632263 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2009/10 (1388) թ.¹⁰⁴ գրանցել է 5.4% աճ, 2008/09 թ. 3378724 մլրդ դիալից 2009/10 թ. հասել է 3562289 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 12.1%-ով՝ 2528082 մլրդ դիալից հասնելով 2833007 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2009/10 թ. ավելացել է 6.3%-ով, 2008/09 թ. 3333235 մլրդ դիալից 2009/10 թ. հասնելով 3543574 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 3.8% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2008/09 թ. 3061554 մլրդ դիալից 2009/10 թ. ավելացել է և հասել 3177238 մլրդ դիալի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 2.3%, 2008/09 թ. 42179000 մլրդ դիալից 2009/10 թ. ավելացել է և հասել 43139000 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 13.4% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 1691955 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 1919083 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 14.3% աճ, 850642 մլրդ դիալից հասնելով 729282 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 302210 մլրդ դիալից 2009/10 թ. ավելացել է և հասել է 365976 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 21.1% աճ 2008/09 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 3.4% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 753751 մլրդ դիալի:

¹⁰⁴ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2010/11 (1389)» աղբյուրից:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2010/11 (1389) թ.¹⁰⁵ գրանցել է 20% աճ, 2009/10 թ. 3562289 մլրդ դրամից 2010/11 թ. հասել է 4304264 մլրդ դրամի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 17.4%-ով՝ 2833007 մլրդ դրամից հասնելով 3326466 մլրդ դրամի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2010/11 թ. ավելացել է 21.4%-ով, 2009/10 թ. 3543574 մլրդ դրամից 2010/11 թ. հասնելով 4300531 մլրդ դրամի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 21.2% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2009/10 թ. 3177238 մլրդ դրամից 2010/11 թ. ավելացել է և հասել 3851803 մլրդ դրամի, իսկ տարեկան եկամուտը մեկ շնչի հաշվով արձանագրել է աճ, որը կազմել է 19.5%, 2009/10 թ. 43139000 մլրդ դրամից 2010/11 թ. ավելացել է և հասել 51540000 մլրդ դրամի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 14.4% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 1919083 մլրդ դրամից ավելանալով մինչև 2200733 մլրդ դրամի: Նավթի խումբը գրանցել է 34.1% աճ, 729282 մլրդ դրամից հասնելով 977799 մլրդ դրամի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 365976 մլրդ դրամից 2010/11 թ. ավելացել է և հասել է 436975 մլրդ դրամի, որը գրանցել է 19.4% աճ 2009/10 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 28.1% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 653751 մլրդ դրամի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2011/12 (1390) թ.¹⁰⁶ գրանցել է 31.7% աճ, 2010/11 թ. 4741389 մլրդ դրամից 2011/12 թ. հասել է 6245766 մլրդ դրամի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 23.6%-ով՝ 3788660 մլրդ դրամից հասնելով 4681406 մլրդ դրամի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2011/12 թ. ավելացել է 31.1%-ով, 2010/11 թ. 4797621 մլրդ դրամից 2011/12 թ. հասնելով 6288790 մլրդ դրամի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 32.7% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2010/11 թ. 4116665 մլրդ դրամից 2011/12 թ. ավելացել է և հասել 5461655 մլրդ դրամի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 21.3% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 2590175 մլրդ դրամից ավելանալով մինչև 3142750 մլրդ դրամի: Նավթի խումբը գրանցել է 64.2% աճ, 952726

¹⁰⁵ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2011/12 (1390)» աղբյուրից:

¹⁰⁶ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2012/13 (1391)» աղբյուրից:

մլրդ դիալից հասնելով 1564360 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 325126 մլրդ դիալից 2011/12 թ. ավելացել և հասել է 357196 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 12.9% աճ 2010/11 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 32.2% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 1338222 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2012/13 (1391) թ.¹⁰⁷ գրանցել է 13.5% աճ, 2011/12 թ. 6245766 մլրդ դիալից 2012/13 թ. հասել է 7091389 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 26.6%-ով՝ 4681406 մլրդ դիալից հասնելով 5926676 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2012/13 թ. ավելացել է 14.2%-ով, 2011/12 թ. 6288790 մլրդ դիալից 2012/13 թ. հասնելով 7178882 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 6.5% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2011/12 թ. 5461655 մլրդ դիալից 2012/13 թ. ավելացել է և հասել 5816185 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 20.9% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 3142750 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 3798693 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 25.5% անկում, 1564360 մլրդ դիալից հասնելով 1164713 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 367196 մլրդ դիալից 2012/13 թ. ավելացել և հասել է 558474 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 52.1% աճ 2011/12 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 32.1% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 1768256 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2013/14 (1392) թ.¹⁰⁸ գրանցել է 31.8% աճ, 2012/13 թ. 7091400 մլրդ դիալից 2013/14 թ. հասել է 9343100 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 3.8%-ով՝ 5926700 մլրդ դիալից հասնելով 7753400 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2013/14 թ. ավելացել է 31.9%-ով, 2012/13 թ. 7178900 մլրդ դիալից 2013/14 թ. հասնելով 9468700 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 31.4% աճ

¹⁰⁷ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2013/14 (1392)» աղբյուրից:

¹⁰⁸ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2014/15 (1393)» աղբյուրից:

նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2012/13 թ. 5816200 մլրդ դիալից 2013/14 թ. ավելացել է և հասել 7644400 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 29.8% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 3798700 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 4930100 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 36.5% աճ, 1164700 մլրդ դիալից հասնելով 1589600 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 558500 մլրդ դիալից 2013/14 թ. ավելացել է և հասել է 843500 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 51.1% աճ 2012/13 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 22.4% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 2165100 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2014/15 (1393) թ.¹⁰⁹ գրանցել է 15.8% աճ, 2013/14 թ. 9343100 մլրդ դիալից 2014/15 թ. հասել է 10807500 մլրդ դիալի և համախառն ներքին արդյունքը բազային գնով բացառելով նավթը ավելացել 18.1%-ով՝ 7753400 մլրդ դիալից հասնելով 9158000 մլրդ դիալի: Համախառն ներքին արդյունքի շուկայական գինը 2014/15 թ. ավելացել է 17%-ով, 2013/14 թ. 9468700 մլրդ դիալից 2014/15 թ. հասնելով 11075200 մլրդ դիալի: Նշված տարում ազգային եկամուտը արձանագրել է 14.8% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, և 2013/14 թ. 7644400 մլրդ դիալից 2014/15 թ. ավելացել է և հասել 8774800 մլրդ դիալի: Նշված տարում ծառայությունների խումբը գրանցել է 17.9% աճ նախորդ տարվա համեմատությամբ, 4930100 մլրդ դիալից ավելանալով մինչև 5811300 մլրդ դիալի: Նավթի խումբը գրանցել է 3.8% աճ, 1589600 մլրդ դիալից հասնելով 1649500 մլրդ դիալի, իսկ գյուղատնտեսական խումբը 843600 մլրդ դիալից 2014/15 թ. ավելացել է և հասել է 1009100 մլրդ դիալի, որը գրանցել է 19.6% աճ 2013/14 տարվա համեմատությամբ: Արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության խումբը արձանագրել է 14.6% ավելացում նախորդ տարվա համեմատ, որը ևս հասել է մինչև 2482100 մլրդ դիալի:

ՀՆԱ-ի բազային գինը 2015/16 (1394) թ.¹¹⁰ հասել է 11129 հազար մլրդ ԻԻՀ դիալի և նախորդ տարվա համեմատ գրանցել 1.2% կրճատում, համախառն ներքին արդյունքը

¹⁰⁹ Վերլուծության համար տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2015/16 (1394)» աղբյուրից:

¹¹⁰ Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, p. 48.

բազային գնով բացառելով նավթը հասնելով 10088 հազար մլրդ. ԻԻՀ ռիալի, ապահովելով 3.7% աճ: Նշված տարում ՀՆԱ-ից նավթի մասնաբաժինը կազմել է 9%, ինչը հետազոտվող ժամանակաշրջանում ՀՆԱ-ից նավթի նվազագույն մասնաբաժինն է կազմում:

Ինչպես նաև ՀՆԱ-ի բազային գինը 2016/17 (1395) թ.¹¹¹ կազմել է 12723 հազար մլրդ. ԻԻՀ ռիալ, որը նախորդ տարվա համեմատ ավելացել է 14.3 տոկոսով: ՀՆԱ-ն բազային գնով (առանց նավթի) հասել է 11159 հազար մլրդ. ԻԻՀ ռիալի, նախորդ տարվա համեմատ ապահովելով 10.6% աճ: Իսկ ՀՆԱ-ից նավթի մասնաբաժինը նավթային սանկցիաների չեղարկման արդյունքում հասել է 12%-ի:

Համադրելով աղյուսակ 2.6-ի տվյալները, կարելի է նկատել, որ 2001 թ. ՀՆԱ-ի բազային գինը (բացառելով նավթը) 9.2 տոկոսով պակաս աճ է գրանցել նախորդ տարվա նկատմամբ, իսկ բազային գներով ՀՆԱ-ի մասնաբաժնի առումով (85%) նախորդ տարվա (82.4%) համեմատ 2.6% աճ է նկատվել: 2002 թ. ՀՆԱ բազային գնի (բացառելով նավթը) մասնաբաժինն ընդհանուր ՀՆԱ-ից կազմել է 77.1%, ինչը նախորդ տարվա համեմատ 7.9 տոկոսով նվազել է, և դա վկայում է նախորդ տարվա համեմատ ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժնի ավելացման մասին, և ինչպես նկատվում է, ՀՆԱ-ում նավթի մասնաբաժինը կազմել է 22.9%: Նշված մասնաբաժնի առումով 2003 թ. պահպանվել են նախորդ տարվա ցուցանիշը (77%), որը 2004 թ. կազմել է ընդհանուր ՀՆԱ-ի 75%-ը, նավթի մասնաբաժինը դարձնելով 25%: Ինչպես նկատվում է աղյուսակի տվյալներից, 2005 թ. 3 տոկոսով ավելացել է նավթի մասնաբաժինը, որը պայմանավորված էր նավթի մեկ բարելի համաշխարհային գնի բարձրացմամբ, որը շարունակվեց մինչև 2011 թ.: 2010 թ. նշված ցուցանիշը նախորդ տարիների համեմատ ընդհանուր ՀՆԱ-ի նվազագույն մասնաբաժինն է գրանցել (70%), և համապատասխանաբար՝ նախորդ տասնամյակների կտրվածքով նավթի առավելագույն մասնաբաժինը (30%), որը պայմանավորված էր կրկին նավթի գնի բարձրացմամբ: 2011 թ. ՀՆԱ բազային գինը (բացառելով նավթը) գրանցելով 33.5% աճ, հասել է 4441247 մլրդ. ռիալի, որը նախորդ տարվա ընթացքում և մինչև 2015/16 թ. (1394 թ.) համարվել է նախորդ տարվա համեմատ աճի առավելագույն ցուցանիշը: Իսկ

¹¹¹ Central bank of Iran, Economic indexes, No. 89, Tehran, January, 2018, p. 2.

ընդհանուր ՀՆԱ-ից նրա և նավթի մասնաբաժինը կազմել են համապատասխանաբար՝ 75 և 25% (Տես՝ հավելված 2-ի Աղյուսակ Ա):

2.3. Համախառն ազգային արտադրանքի (ՀԱԱ) փոփոխականների վերլուծությունը

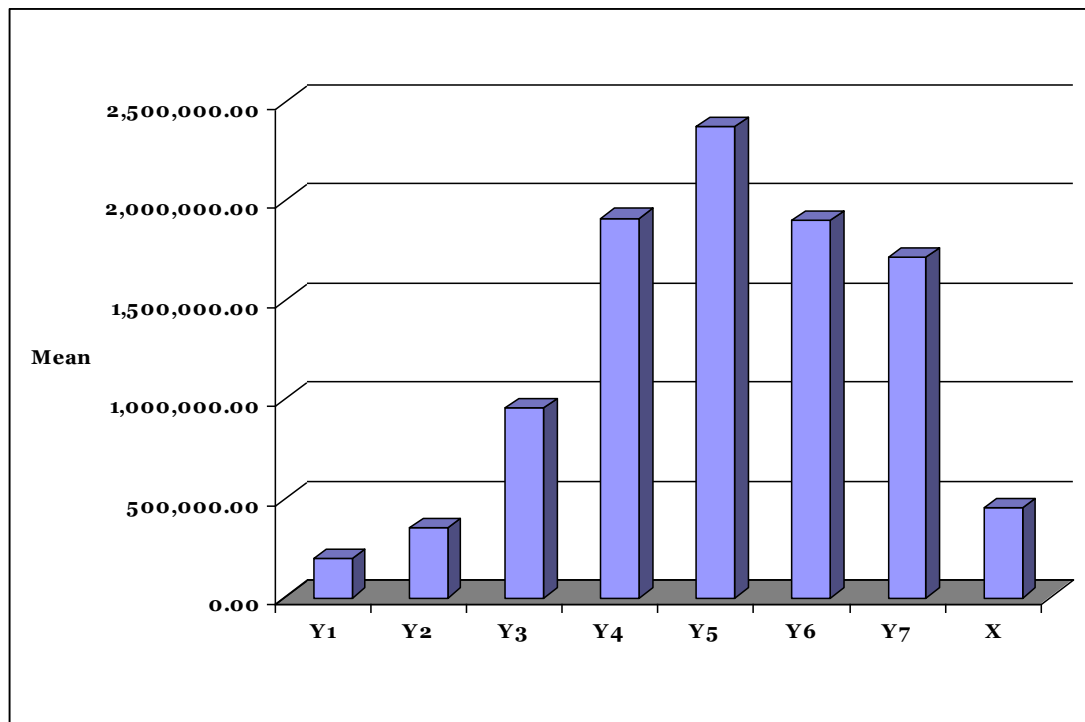
Աղյուսակ 2.7-ը ցույց է տալիս, որ հետազոտության փոփոխականների առավելագույն միջին նիշը պատկանում է Y1 փոփոխականին, իսկ նվազագույն միջակայքը՝ Y5 և Y1-ին (աղյուսակ 2.7 և գծապատկեր 2.2):

Աղյուսակ 2.7.

Հետազոտության փոփոխականների մասին վիճակագրական տեղեկատվության գնահատում¹¹²

Փոփոխականներ		Միջինացված /Average/	Միջին /Middle/	Ստանդարտ թեքություն	Միջակայք
Գյուղատնտեսություն	Y1	198632.66	165681	120848.89	371554
Արդյունաբերություն և հանքարդյունաբերություն	Y2	352022.33	264119	250122.99	756252
Ծառայություններ	Y3	957380.41	734084	677641.83	1969705
Համախառն ներքին արտադրանք (բազային գնով)	Y4	1911496.25	1538316.5	1316958.35	3869879
Ոչ նավթային համախառն ներքին արտադրություն (բազային գնով)	Y5	2374109.5	1268243	3257741.59	11849202
Համախառն ազգային արտադրություն (բազային գնով)	Y6	1898414.5	1525413	1307007.3	3864438
Ազգային եկամուտ	Y7	1716102.5	1341325	1197537.23	3483216
Նավթ	X	454053.41	409096.5	323761.72	914506

¹¹² Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Գծապատկեր 2.2. Հետազոտության փոփոխականները¹¹³

Y1 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով, օգտագործվել է Էնթեր մեթոդի (Enter method /մուտքային մեթոդ/) ռեգրեսիոն վերլուծությունը:

Այս թեստն իրականացնելու նպատակով անհրաժեշտ է կիրառել ռեգրեսիոն վերլուծության կանխավարկածը, որին կարող են վերագրվել ռեգրեսիոն վերլուծությունից ստացված արդյունքները:

- 1- Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի գոյության կանխավարկածը:
- 2- Մոդելը որոշող կանխավարկածը: Սույն վարկածում հարկավոր է որոշել, թե արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է բացատրել անկախ փոփոխականը (այսինքն՝ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա):
- 3- Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև գծային կապի գոյության ուսումնասիրության կանխավարկածը, որտեղ օգրագործվել է ANOVA թեստը:

¹¹³ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.8-ն ուսումնասիրում է անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան: Հետևաբար, այս հատվածի համատ օգրագործվել է Պիրսոնի կորելացիոն ցուցանիշային թեստը (Pearson's Correlation Parametric Test):

Աղյուսակ 2.8.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹¹⁴

Կորելացիոն ցուցանիշը	Նշանակալիության մակարդակը	Արդյունքը
0.957	0.000	Կորելացիայի առկայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ նշանակալիության մակարդակը ցածր է 0.01-ից, հետևաբար կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գոյություն ունի նշանակալի կորելացիա, վստահության 99% մակարդակով, հետևաբար թեստի առաջին նախաենթադրությունը նկատելի է:

Մոդելի նկարագիրը

Աղյուսակ 2.9-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության մակարդակը:

Աղյուսակ 2.9.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագիրը¹¹⁵

R ² խումբը	R ²	R
0.907	0.916	0.957

Վերոնշյալ աղյուսակը մատնանշում է, որ R² խումբը հավասար է 0.907-ի այնպես, որ կախյալ փոփոխականների մեջ կատարված փոփոխության շուրջ 91%-ը ստացվել է անկախ փոփոխականների մեջ կատարված փոփոխություններից: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցը ավելի քան 14% է, այս մոդելը հարմար է:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.10-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապն օգտագործելով ANOVA թեստը:

¹¹⁴ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹¹⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 2.10.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹¹⁶

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	Վիճակագրություն F	Հուսալիության աստիճանը
Ռեգրեսիա	147113389831.001	1	147113389831.001	108.686	0.000
Հիշեցում	13535627535.665	10	1353562753.567	-	-
Գումարը	160649017366.667	11	-	-	-

Ինչպես վերոնշյալ աղյուսակում մատնանշված է, թեստ F-ի նշանակալի մակարդակը պակաս է 0.05 (5%)-ից, հետևաբար զրոյական (H_0) վարկածը վկայում է, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար, ըստ այս աղյուսակի, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայությունն ընդունվում է:

Մոդելի գործառույթը

Աղյուսակ 2.11.

Ռեգրեսիոն գործակիցներ¹¹⁷

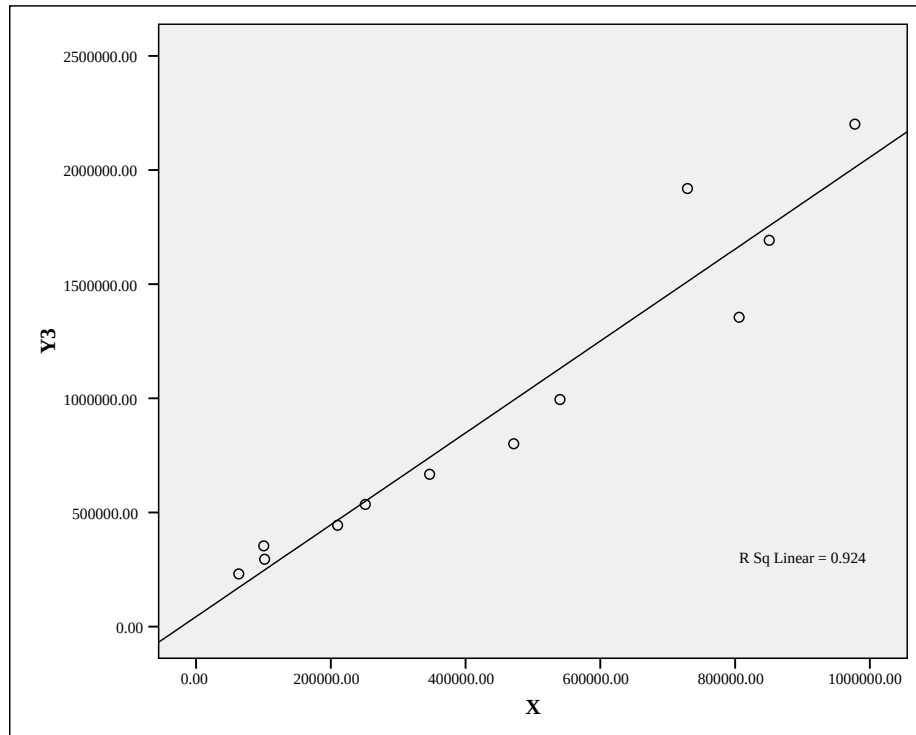
	Ոչ ստանդարտացված		Ստանդարտ գործակիցներ	Վիճակագրություն	Հուսալիության աստիճանը B
	B	Շեղման չափանիշը	Բետա		
Հաստատուն մեծությունը	43621.37	99993.992	-	0.436	0.672
X	2.012	0.182	0.962	11.065	0.000

¹¹⁶ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹¹⁷ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

$$Y = a + (b_1 x_1) + \varepsilon$$

$$Y3 = (0.962)(X) + \varepsilon$$

Գծապատկեր 2.3. Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիան¹¹⁸

Y2 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով, գոյություն ունի էնթեր մեթոդի (Enter method) կողմից օգտագործվող ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այս թեստն իրականացնելու համար, անհրաժեշտ է կիրառել կանխավարկածի ռեգրեսիոն վերլուծությունը, որի շնորհիվ ռեգրեսիոն վերլուծությունից կարելի է արդյունքներ ստանալ:

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի գոյության կանխավարկածը:

- 1- Կանխավարկած մոդելը որոշելու նպատակով: Այս վարկածում հարկավոր է որոշել արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է նկարագրել անկախ փոփոխականին (այսինքն՝ անկախ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա):
- 2- Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև գծային կապի գոյության ուսումնասիրության համար կանխավարկած, որտեղ օգտագործվել է ANOVA թեստը:

¹¹⁸ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.12-ում ուսումնասիրվում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիան, հետևաբար, այս հատվածի համար, օգտագործվել է Պիրսոնի Կորելացիոն Ցուցանիշային թեստը (Pearson's Correlation Parametric Test):

Աղյուսակ 2.12.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹¹⁹

Կորելացիոն ցուցանիշը	Հուսալիության մակարդակը	Արդյունքը
0.97	0.000	Կորելացիայի առկայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ հուսալիության մակարդակն ավելի ցածր է 0.01-ից, հետևաբար, կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև առկա է նշանակալի կորելացիա՝ վստահության 99% մակարդակով: Հետևաբար, նկատելի է թեստի առաջին նախնական ենթադրությունը:

Մոդելի նկարագրությունը

Աղյուսակ 2.13-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության սանդղակը:

Աղյուսակ 2.13.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրությունը¹²⁰

R ² խումբը	R ²	R
0.935	0.941	0.97

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ R² խումբը հավասար է 0.935-ի, այնպես, որ կախյալ փոփոխականում կատարվող փոփոխության շուրջ 94%-ը արդյունք են անկախ փոփոխականում կատարված փոփոխությունների: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցն ավելի է քան 14%-ը, այս մոդելը հարմար է:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.14-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապը, օգտագործելով ANOVA թեստը:

¹¹⁹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹²⁰ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 2.14.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹²¹

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	F սիմպլիկություն	Հոսանքի աստիճանը
Ռեգրեսիա	647304819784.948	1	647304819784.948	158.374	0.000
Հիշեցում	40871810051.719	10	4087181005.172	-	-
Գումարը	688176629836.667	11	-	-	-

Ըստ վերոնշյալ աղյուսակի, Թեստ F-ի հուսալիության մակարդակը պակաս է քան 0.05 (5%)-ը, հետևաբար զրոյական (H_0) վարկածը մատնանշում է, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար ըստ այս աղյուսակի, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայությունն ընդունվում է: (Ռեգրեսիոն գործակիցների աղյուսակը և անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիայի գծապատկերը ներկայացված են հավելված 2ա-ում)

Y3 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով օգտագործվել է Էնթեր մեթոդի ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այս թեստի իրականացման համար, անհրաժեշտ է կիրառել ռեգրեսիոն վերլուծության կանխավարկածը, որի շնորհիվ արդյունքները կարելի է ատանալ ռեգրեսիոն վերլուծությունից:

- 1- Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի առկայության կանխավարկածը:
- 2- Մոդելի որոշման կանխավարկածը: Այս վարկածում հարկավոր է որոշել, թե արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է նկարագրել անկախ փոփոխականին. (այսինքն՝ անկախ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա),

¹²¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

3- Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև գծային կապի առկայության ուսումնասիրության կանխավարկածը, որտեղ օգտագործվել է ANOVA թեստը:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.15-ը ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիան: Հետևաբար, այս հատվածի համար, օգտագործվել է Պիրսոնի կորելացիոն ցուցանիշային թեստը:

Աղյուսակ 2.15.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹²²

Կորելացիոն ցուցանիշը	Հուսալիության մակարդակը	Արդյունքը
0.962	0.000	Կորելացիայի առկայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ հուսալիության մակարդակը ցածր է 0.01-ից: Հետևաբար, կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև առկա է նշանակալի կորելացիա, վստահության 99% մակարդակով: Հետևաբար թեստի առաջին նախնական ենթադրությունը նկատելի է:

Մոդելի նկարագրությունը

Աղյուսակ 2.16-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության սանդղակը:

Աղյուսակ 2.16.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրությունը¹²³

R ² խումբը	R ²	R
0.917	0.924	0.962

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ R² խումբը հավասար է 0.917-ի այնպես, որ կախյալ փոփոխականում կատարված փոփոխությունների շուրջ 92%-ն արդյունք է անկախ փոփոխականում կատարված փոփոխության: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցը մեծ է 14%-ից, ուրեմն այս մոդելը հարմար է:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.17-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականի միջև գծային կապը, օգտագործելով ANOVA թեստը:

¹²² Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹²³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 2.17.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹²⁴

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	Ֆ- վիճակագրություն	Հոստիլության աստիճանը
Ռեգրեսիա	4669745222238.25	1	4669745222238.25	122.425	0.000
Հիշեցում	381437803742.666	10	38143780374.267	-	-
Գումարը	5051183025980.91	11	-	-	-

Ըստ վերոնշյալ աղյուսակի, թեստ F-ի հուսալիության մակարդակը ցածր է 0.05 (5%)-ից, հետևաբար զրոյական վարկածը (H_0) ցույց է տալիս, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայությունը հաստատվում է: (Ռեգրեսիոն գործակիցների աղյուսակը և անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիայի գծապատկերը ներկայացված են հավելված 2բ-ում)

Y4 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով, օգտագործվել է Էնթեր մեթոդի ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այս թեստի իրականացման համար, անհրաժեշտ է կիրառել ռեգրեսիոն վերլուծության կանխավարկածը, որի շնորհիվ ռեգրեսիոն վերլուծությունից ստացվում են արդյունքները:

- 1- Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի առկայության կանխավարկածը:
- 2- Մոդելը որոշելու կանխավարկածը: Այս վարկածում, հարկավոր է որոշել, թե արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է նկարագրել անկախ փոփոխականին (այսինքն՝ անկախ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա):
- 3- Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև գծային կապի առկայության ուսումնասիրության կանխավարկածը, որտեղ օգտագործվել է ANOVA թեստը:

¹²⁴ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.18-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիան: Հետևաբար, այս հատվածի համար, օգտագործվել է Պիրսոնի կորելացիոն ցուցանիշային թեստը:

Աղյուսակ 2.18.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹²⁵

Կորելացիոն ցուցանիշը	Հուսալիության մակարդակը	Արդյունքը
0.98	0.000	Կորելացիայի առկայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ հուսալիության աստիճանը փոքր է 0.01-ից, հետևաբար, կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև առկա է նշանակալի կորելացիա՝ վստահության 99% աստիճանով: Հետևաբար, նկատելի է թեստի նախնական ենթադրությունը:

Մոդելի նկարագրությունը

Աղյուսակ 2.19-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության սանդղակը:

Աղյուսակ 2.19.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրությունը¹²⁶

R ² խումբը	R ²	R
0.956	0.96	0.98

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ R² խումբը հավասար է 0.956-ի այնպես, որ կախյալ փոփոխականում կատարված փոփոխությունների շուրջ 95%-ն արդյունք է անկախ փոփոխականում կատարված փոփոխության: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցը մեծ է 14%-ից, ուրեմն այս մոդելը հարմար է:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.20-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականի միջև գծային կապը, օգտագործելով ANOVA թեստը:

¹²⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹²⁶ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 2.20.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹²⁷

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	F դիսկրիմինացիայի	Հուսալիության աստիճանը
Ռեգրեսիա	18307358110038.05	1	18307358110038.05	237.507	0.000
Հիշեցում	770814376284. 2	10	77081437628.42	-	-
Գումարը	19078172486322.24	11	-	-	-

Ըստ վերոնշյալ աղյուսակի, թեստ F-ի հուսալիության մակարդակը ցածր է 0.05 (5%)-ից, հետևաբար զրոյական վարկածը (H_0) ցույց է տալիս, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար, ըստ աղյուսակի, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայություն հաստատվում է: (Ռեգրեսիոն գործակիցների աղյուսակը և անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիայի գծապատկերը ներկայացված են հավելված 2գ-ում)

Y5 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով, օգտագործվել է էնթեր մեթոդի ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այս թեստի իրականացման համար անհրաժեշտ է կիրառել ռեգրեսիոն վերլուծության կանխավարկածը, որի շնորհիվ ռեգրեսիոն վերլուծությունից ստացվում են հետևյալ արդյունքները:

- 1- Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի առկայության կանխավարկածը:
- 2- Մոդելը որոշելու կանխավարկածը: Այս վարկածում, հարկավոր է որոշել, թե արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է նկարագրել անկախ փոփոխականին (այսինքն՝ անկախ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա):

¹²⁷ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

3- Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև գծային կապի առկայության ուսումնասիրության կանխավարկածը, որտեղ օգտագործվել է ANOVA թեստը:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.21-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիան: Հետևաբար, այս հատվածի համար, օգտագործվել է Պիրսոնի կորելացիոն ցուցանիշային թեստը:

Աղյուսակ 2.21.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹²⁸

Կորելացիոն ցուցանիշ	Հուսալիության աստիճանը	Արդյունքը
0.313	0.322	Կորելացիայի բացակայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ հուսալիության աստիճանը մեծ է 0.05-ից, հետևաբար, կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև առկա չէ նշանակալի կորելացիա՝ վստահության 95% աստիճանով: Հետևաբար, նկատելի չէ թեստի նախնական ենթադրությունը:

Մոդելի նկարագրությունը

Աղյուսակ 2.22-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության սանդղակը:

Աղյուսակ 2.22.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրությունը¹²⁹

R ² խումբը	R ²	R
0.008	0.098	0.313

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ R² խումբը հավասար է 0.008-ի այնպես, որ կախյալ փոփոխականում կատարված փոփոխությունների շուրջ 0.8%-ն արդյունք է անկախ փոփոխականում կատարված փոփոխության: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցը փոքր է 14%-ից, ուրեմն այս մոդելը հարմար չէ:

¹²⁸ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹²⁹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.23-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականի միջև գծային կապը, օգտագործելով ANOVA թեստը:

Աղյուսակ 2.23.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹³⁰

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճան	Քառակուսիների միջինը	Ֆ վիճակագրություն	Հուսալիության աստիճան
Ռեգրեսիա	11450389938615.21	1	11450389938615.21	1.087	0.322
Հիշեցում	105291293128383.7	10	10529129312838.37	-	-
Գումարը	116741683066998.9	11	-	-	-

Ըստ վերոնշյալ աղյուսակի, թեստ F-ի հուսալիության մակարդակը ցածր է 0.05 (5%)-ից, հետևաբար զրոյական վարկածը (H_0) ցույց է տալիս, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար, ըստ աղյուսակի, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայությունը չի հաստատվում:

Մոդելի գործառույթը

Քանի որ առկա չեն նկատելի երեք պայմաններ մուլտի տարբերակով ռեգրեսիոն թեստի օգտագործման համար, հետևաբար, հնարավոր չէ ստանալ գործառույթ, որի շնորհիվ կարելի լինի կանխատեսել անկախ փոփոխականը՝ կախյալ փոփոխականի ուղղությամբ: (Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիայի գծապատկերը ներկայացված են հավելված 2դ-ում)

Y6 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով օգտագործվել է Էնթեր մեթոդի ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այս թեստի իրականացման համար անհրաժեշտ է կիրառել ռեգրեսիոն վերլուծության կանխավարկածը, որի շնորհիվ ռեգրեսիոն վերլուծությունից ստացվում են արդյունքները:

¹³⁰ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

- 1- Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի առկայության կանխավարկածը:
- 2- Մոդելը որոշելու կանխավարկածը: Այս վարկածում հարկավոր է որոշել, թե արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է նկարագրել անկախ փոփոխականին (այսինքն՝ անկախ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա):
- 3- Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև գծային կապի առկայության ուսումնասիրության կանխավարկածը, որտեղ օգտագործվել է ANOVA թեստը:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.24-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիան: Հետևաբար, այս հատվածի համար, օգտագործվել է Պիրսոնի կորելացիոն ցուցանիշային թեստը:

Աղյուսակ 2.24.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹³¹

Կորելացիոն ցուցանիշը	Հուսալիության աստիճանը	Արդյունքը
0.978	0.000	Կորելացիայի առկայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ հուսալիության աստիճանը փոքր է 0.01-ից, հետևաբար, կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև առկա է նշանակալի կորելացիա՝ վստահության 99% աստիճանով: Հետևաբար, նկատելի է թեստի նախնական ենթադրությունը:

Մոդելի նկարագրությունը

Աղյուսակ 2.25-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության սանդղակը:

Աղյուսակ 2.25.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրությունը¹³²

R² խումբը	R²	R
0.952	0.956	0.978

¹³¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹³² Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ R2 խումբը հավասար է 0.952-ի, այնպես, որ կախյալ փոփոխականում կատարված փոփոխությունների շուրջ 95%-ն արդյունք է անկախ փոփոխականում կատարված փոփոխության: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցը մեծ է 14%-ից, ուրեմն այս մոդելը հարմար է:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.26-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականի միջև գծային կապը, օգտագործելով ANOVA թեստը:

Աղյուսակ 2.26.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹³³

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	F զրկակազրություն	Հոսանքի աստիճանը
Ռեգրեսիա	17971054877127.44	1	17971054877127.44	219.188	0.000
Հիշեցում	819894105425.55	10	819894105425.55	-	-
Գումարը	18790948982552.99	11	-	-	-

Ըստ վերոնշյալ աղյուսակի, թեստ F-ի հուսալիության մակարդակը ցածր է 0.05 (5%-ից, հետևաբար, զրոյական վարկածը (H_0) ցույց է տալիս, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար, ըստ աղյուսակի, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայությունը հաստատվում է: (Ռեգրեսիոն գործակիցների աղյուսակը և անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիայի գծապատկերը ներկայացված են հավելված 2-ում)

Y7 և X փոփոխականների միջև կապը

Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով, օգտագործվել է Էնթեր մեթոդի ռեգրեսիոն վերլուծությունը: Այս թեստի իրականացման համար անհրաժեշտ է կիրառել ռեգրեսիոն վերլուծության կանխավարկածը, որի շնորհիվ ռեգրեսիոն վերլուծությունից ստացվում են արդյունքները:

¹³³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

- 1- Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիայի առկայության կանխավարկածը:
- 2- Մոդելը որոշելու կանխավարկածը: Այս վարկածում, հարկավոր է որոշել, թե արդյոք անկախ փոփոխականը կարող է նկարագրել անկախ փոփոխականին (այսինքն՝ անկախ փոփոխականի ազդեցությունը կախյալ փոփոխականի վրա):
- 3- Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև գծային կապի առկայության ուսումնասիրության կանխավարկածը, որտեղ օգտագործվել է ANOVA թեստը:

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կորելացիան

Աղյուսակ 2.27-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև կորելացիան: Հետևաբար, այս հատվածի համար, օգտագործվել է Պիրսոնի կորելացիոն ցուցանիշային թեստը:

Աղյուսակ 2.27.

Փոփոխականների միջև կորելացիայի ուսումնասիրությունը¹³⁴

Կորելացիոն ցուցանիշ	Հուսալիության աստիճանը	Արդյունքը
0.982	0.000	Կորելացիայի առկայությունը

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ հուսալիության աստիճանը փոքր է 0.01-ից, հետևաբար, կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև առկա է նշանակալի կորելացիա՝ վստահության 99% աստիճանով: Հետևաբար, նկատելի է թեստի նախնական ենթադրությունը:

Մոդելի նկարագրությունը

Աղյուսակ 2.28-ն ուսումնասիրում է ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրության սանդղակը:

Աղյուսակ 2.28.

Ռեգրեսիոն մոդելի նկարագրությունը¹³⁵

R² խումբը	R²	R
0.961	0.964	0.982

¹³⁴ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹³⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ R^2 խումբը հավասար է 0.961-ի, այնպես, որ կախյալ փոփոխականում կատարված փոփոխությունների շուրջ 96%-ն արդյունք է անկախ փոփոխականում կատարված փոփոխության: Հետևաբար, քանի որ այս գործակիցը մեծ է 14%-ից, ուրեմն այս մոդելը հարմար է:

Գծային կապի առկայությունը

Աղյուսակ 2.29-ն ուսումնասիրում է կախյալ և անկախ փոփոխականի միջև գծային կապը, օգտագործելով ANOVA թեստը:

Աղյուսակ 2.29.

Կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի ուսումնասիրությունը¹³⁶

Մոդելը	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	Վիճակագրություն F	Հստակություն աստիճանը
Ռեգրեսիա	15213402988244.22	1	15213402988244.22	270.871	0.000
Հիշեցում	561646748996.775	10	56164671899.677	-	-
Գումարը	15775049707241	11	-	-	-

Ըստ վերոնշյալ աղյուսակի, թեստ F-ի հուսալիության մակարդակը ցածր է 0.05 (5%)-ից, հետևաբար զրոյական վարկածը (H_0) ցույց է տալիս, որ մերժվելու է կախյալ և անկախ փոփոխականների միջև գծային կապի բացակայությունը: Հետևաբար, ըստ աղյուսակի, երկու փոփոխականների միջև գծային կապի առկայությունը հաստատվում է: (Ռեգրեսիոն գործակիցների աղյուսակը և անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիայի գծապատկերը ներկայացված են հավելված 2գ-ում)

¹³⁶ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

X փոփոխականի ազդեցության առաջնահերթությունը Y1-ից մինչև Y8 փոփոխականների վրա

Աղյուսակ 2.30-ն ուսումնասիրում է X փոփոխականի ազդեցության առաջնահերթությունը Y1-ից մինչև Y8 փոփոխականների վրա, ըստ ռեգրեսիոն գործակցի:

Աղյուսակ 2.30.

Կախյալ փոփոխականների վրա X փոփոխականի ազդեցությունն՝ ըստ առաջնահերթության¹³⁷

	Ազդեցությունը	Կորելացիոն գործակիցը	Առաջնահերթությունը
1	XtoY1	0.957**	6
2	XtoY2	0.97**	4
3	X toY3	0.962**	5
4	X toY4	0.98**	2
5	XtoY5	0.313	7
6	X toY6	0.978**	3
7	X toY7	0.982**	1

** $p < 0.001$

* $p < 0.01$

Վերոնշյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, որ անկախ փոփոխական X-ի առավելագույն և նվազագույն ազդեցությունը կախյալ փոփոխականների վրա կախված է համապատասխանաբար կախյալ փոփոխականներ՝ Y7-ից և Y5-ից:

Առկա է նշանակալի կապ տարիների և ուսումնասիրվող փոփոխականների միջև: Վերոնշյալ վարկածը հաստատելու նպատակով, օգտագործվել է միջ-սուբյեկտային միակողմանի վարիացիայի վերլուծության ցուցանիշային թեստը (inter-subject one-way variance analysis parametric test): Աղյուսակ 2.31-ը հետազոտում է տարիների և ուսումնասիրվող փոփոխականների միջև կապը, օգտագործելով վարիացիայի վերլուծության թեստը:

¹³⁷ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 2.31.

Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կապի ուսումնասիրությունը¹³⁸

Տարի	Քառակուսիների գումարը	Ազատության աստիճանը	Քառակուսիների միջինը	Վիճակագրական F	Նշանակալիության աստիճանը
2000/01 (1379)	584407269448.5	7	83486752778.357	83486752778.357	0.000
2001/02 (1380)	1009131534012	7	144161647716	144161647716	0.000
2002/03 (1381)	1393851429842.625	7	199121632834.661	199121632834.661	0.000
2003/04 (1382)	2006363132367.167	7	286623304623.881	2.9	0.037
2004/05 (1383)	3482800781057.625	7	497542968722.518	497542968722.518	0.000
2005/06 (1384)	5539597648776	7	791371092682.286	791371092682.286	0.000
2006/07 (1385)	342018985240370.6	7	48859855034338.6	48859855034338.6	0.000
2007/08 (1386)	129465515508952.62	7	1849502215564.661	1849502215564.661	0.000
2008/09 (1387)	24195663298024.5	7	345623328289.215	345623328289.215	0.000
2009/10 (1388)	33741450596162.62	7	4820207228023.23	4820207228023.23	0.000
2010/11 (1389)	38789936933040	7	5541419561862.85	5541419561862.85	0.000
2011/12 (1390)	55282353891892.4	7	7897479127416.21	7897479127413.21	0.000

¹³⁸ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

ԳԼՈՒԽ 3. ՄՂԱՃԻ ՎՐԱ ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՀԱՍՈՒՅԹՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ

ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

3.1. Նավթային հասույթների ազդեցությունը հիմնական ցուցանիշների վրա

1386 (2007/08) թ. վերջի դրությամբ հաշվարկների համար հիմք հանդիսացող գնի ցուցանիշները չորսն են¹³⁹: Դրանք են՝

- սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI /Consumer Goods and Services Price Index/),
- մեծածախ գնի ցուցանիշը (WPI /Wholesale Price Index/),
- արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI /Producer Price Index/),
- արտահանման գնի ցուցանիշը (XPI /Export Price Index/):

1387 (2008/09) թ. սկզբներից ի վեր դադարել է մեծածախ գնի ցուցանիշի կիրառումը¹⁴⁰:

1. *Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI):*

Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը գնի ամենակարևոր ցուցանիշներից մեկն է և կարևոր խորհրդանիշ սղաճի մակարդակը գնահատելու համար, իսկ երկրի ներքին արժույթի գնողունակությունը ծրագրավորողների համար հանդիսանում է ամենակարևոր գործիքներից մեկը՝ տարբեր ժամանակահատվածներում երկրի տնտեսական վիճակը նկարագրելու հարցում, ինչպես նաև ուղեցույց՝ ֆինանսական և դրամական քաղաքականությունները սահմանելու գործում¹⁴¹:

2. *Մեծածախ գնի ցուցանիշը (WPI):* Մեծածախ գնի ցուցանիշը՝ որպես տնտեսական խորհրդանիշ, հաշվարկում է փոփոխությունները մեծածախ գների ընդհանուր մակարդակում: Վերջին տարիների ընթացքում աշխարհի ամենազարգացած երկրներում հրաժարվեցին օգտագործել այս ցուցանիշը և այն փոխարինեցին

¹³⁹ Melek F., Consumer Price Index (CPI), Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 8

¹⁴⁰ Նույնը, էջ 9

¹⁴¹ Shams Fakhr Farzaneh, A Survey of the Relationship among PPI, WPI, and CPI (Vector Autoregression (VAR) Approach), Economic Research and Policy Department, Central Bank of the Islamic Republic of Iran, May 2009, p. 3

սպառողի գնի ցուցանիշով (PPI), սակայն Իրանում, վերոնշյալ ցուցանիշների (WPI և PPI) միջև տարբերությունների առկայության պատճառով, ինչպես նաև պահպանելով մեծածախ գնի ժամանակագրական հերթականությունը, շարունակում են կիրառել տվյալ ցուցանիշը¹⁴²:

3. *Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)*¹⁴³: Արտադրողի գնի ցուցանիշը յուրահատուկ նշանակություն ունի զարգացման տեսանկյունից և նոր տնտեսությունների տեսությունների առումով: Այս ցուցանիշի օգտագործումը, որպես հայեցակարգ, համարվում է կարևոր տնտեսական խորհրդանիշ, ինչպես նաև գործնական կիրառություն ունի ներքին հաշիվներում (հաշվեհամարներում):

Այս ցուցանիշի գնահատման համար հարկավոր է հաշվարկել ապրանքների փոփոխություններն արտադրության տարբեր գործընթացների (հումքային նյութեր, կիսաֆաբրիկատ ապրանքներ և արտադրված ապրանքներ) տնտեսական կարևոր հատվածներում:

4. *Արտահանման գնի ցուցանիշը (XPI)*: Գների վիճակագրական համակարգում բազում նպատակներով է կիրառվում ապրանքների արտահանման և ներմուծման գնի ցուցանիշը: Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը ցույց է տալիս արտասահման ներկայացված արտադրանքի գնի, իսկ ներմուծվող ապրանքների գնի ցուցանիշը՝ երկրի ներքին շուկային ներկայացված ապրանքների գնի փոփոխությունների ընթացքը որոշակի ժամանակահատվածում: Քանի որ արտահանվող և ներմուծվող ապրանքների գինը պետությունների արտաքին առևտրի ծավալի վրա ազդող կարևորագույն գործոններից է, ինչպես նաև փոխանակման կապը (արտահանվող ապրանքների գնի և ներմուծվող ապրանքների գնի միջև կապը) որոշող գործոններից մեկը, որը հնարավոր է հաշվարկել արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը ներմուծվող ապրանքների գնի ցուցանիշին բաժանելով, ապա մեծապես կարևորվում են այդ գնի փոփոխությունները: Այդ իսկ պատճառով, բազմաթիվ երկրներ, հատկապես կազմակերպված վիճակագրական կենտրոն ունեցող պետությունները, տարիներ ի վեր քայլեր են նախաձեռնել այդպիսի ցուցանիշ ստանալու ուղղությամբ¹⁴⁴:

¹⁴² Shams Fakhr Farzaneh, նշվ. աշխ., էջ 3

¹⁴³ Նույնը, էջ 2

¹⁴⁴ Hadizadeh R., Taati S. and Rakhshan Sh., Investigation referring to project of exporting and importing goods price indices, Amar, No 18, Summer 2016, pp. 9-13 [amar.srtc.ac.ir/article-1-187-fa.pdf]

- Ուսումնասիրության արդյունքներն՝ ըստ գնի չորս ցուցանիշների (1384-1387 (2005/06-2008/09) թթ. կտրվածքով)

Հետազոտության շրջանակներում առանձին ուսումնասիրվել և վերլուծվել են արեգակ. տոմարով 1384-1387 (մ.թ. 2005/06-2008/09) թթ. Իրանում գնի չորս ցուցանիշների փոփոխությունները (CPI, WPI, PPI, XPI): Ուսումնասիրության մեծ ծավալից ելնելով, կատարված աշխատանքից սույն ենթաբաժնում ներկայացվել է մի օրինակ, իսկ մյուսները նշվել են ատենախոսության հավելվածում (հավելված 3): Հաջորդիվ նաև ներկայացվել է ստացած արդյունքների ամփոփումը՝ հաշվի առնելով ժամանակագրական բոլոր հնարավոր գործոնների ազդեցությունը:

- Սղաճը 1384 (2005/06) թ.¹⁴⁵

1) *Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում:* Այս ցուցանիշը 1384 (2005/06) թ. նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 12.1%-ով:

ա) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի վերանայումը քաղաքային շրջաններում ըստ որոշակի խմբերի ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրված տարում ծառայությունների գնի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատությամբ 15.8% փոփոխությունով գրանցել է առավելագույն, իսկ ապրանքների ցուցանիշը 9.8% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

բ) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի վերանայումը քաղաքային շրջաններում ըստ հիմնական խմբերի ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրված տարում բժշկական խնամքի գնի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատությամբ 19.3% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ տրանսպորտի և կապի ցուցանիշը 7.6% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

գ) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի վերանայումը քաղաքային շրջաններում ըստ ընտրված փոքր խմբերի ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրված տարում մրգերի և բանջարեղենի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատությամբ 15.7% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ ջրի, վառելիքի և էներգիայի ցուցանիշը 3.2% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

¹⁴⁵ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2005/06 (1384)» աղբյուրից:

Ցուցանիշի նահանգային ուսումնասիրություններում սահմանվել է այն, որ առավելագույն փոփոխությունը 15.3% գրանցվել է Քոհգիլույեհում և Բոյր-Ահմադում (Kohgiluyeh and Boyr-Ahmad), իսկ նվազագույն փոփոխությունը (9.3%)՝ Արևելյան Ատրպատականում (EA) (Թավրիզում): Միևնույն ժամանակ, ցուցանիշի ամսական կտրվածքով ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը 1384 (2005/06) թ. 15.7%-ով տեղի է ունեցել մայիս և հուլիս ամիսներին, իսկ նվազագույն փոփոխությունը՝ 12.1%-ով մարտ ամսին: Դրանց փոփոխությունների միջակայքը մոտ է միմյանց: Ցուցանիշի կորելացիոն նվազագույն գործակիցը նկատվել է մեծածախ ցուցանիշի նկատմամբ՝ 62.8%, իսկ առավելագույնը՝ 72.6% արտադրողի ցուցանիշի նկատմամբ:

2) Մեծածախ գնի ցուցանիշը (WPI)

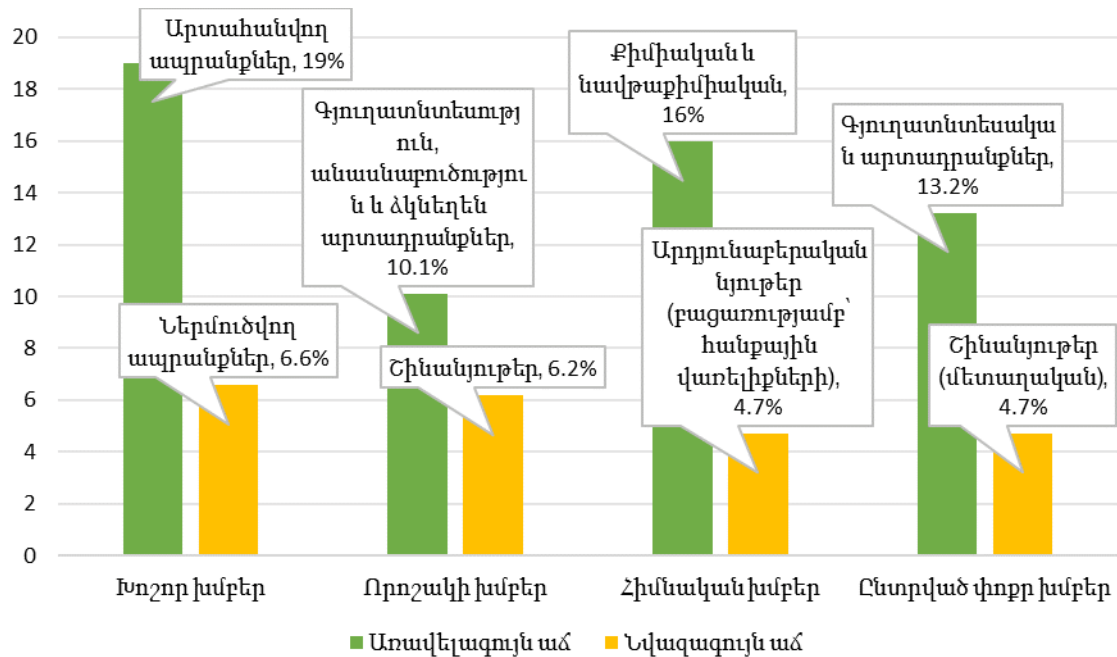
ա) Մեծածախ գնի ցուցանիշի վերանայումն ըստ խոշոր խմբերի, ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատությամբ 19% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ ներմուծված ապրանքների ցուցանիշը՝ 6.6% փոփոխությամբ նվազագույն աճ:

բ) Մեծածախ գնի ցուցանիշի վերանայումն ըստ որոշակի խմբերի, վկայում է այն մասին, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով գյուղատնտեսությունը, անասնաբուծությունը և ձկնեղենի արտադրանքի գնի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատ 10.1% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ շինանյութերի ցուցանիշը՝ 6.2% փոփոխությամբ նվազագույն աճ:

գ) Մեծածախ գնի ցուցանիշի վերանայումն ըստ հիմնական խմբերի, ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով քիմիական նյութերի և նավթաքիմիական մթերքի գնի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատությամբ 16% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ արդյունաբերական ապրանքների (բացառությամբ հանքային վառելիքի) ցուցանիշը՝ 4.1% փոփոխությամբ նվազագույն աճ:

դ) Մեծածախ գնի ցուցանիշի վերանայումն ըստ ընտրված փոքր խմբերի, վկայում է այն մասին, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով գյուղատնտեսական արտադրանքների գնի ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատությամբ 13.2% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ շինարարական նյութերի (մետաղական) ցուցանիշը՝ 4.7% փոփոխությամբ նվազագույն աճ: Նշված ցուցանիշի ամսական կտրվածքով ուսումնասիրությունը նվազագույն տվյալներ գրանցած խմբերի

մասին ցույց է տալիս, որ այս ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը նկատվել է 2005 թ. ապրիլ ամսին, որը կազմել է 2.9%, իսկ նվազագույն փոփոխությունը հուլիս և օգոստոս ամիսներին 1%, և ինչպես նկատվում է, վերջիններիս փոփոխության տիրույթը մոտ է միմյանց: Ցուցանիշի կորելացիոն գործակցի կապակցությամբ նկատվում է նվազագույն կորելացիա սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի (CPI) հետ, որը կազմում է 62.8%, իսկ առավելագույն կորելացիա՝ արտադրողի գնի ցուցանիշի (PPI) հետ (91.1%) (աղյուսակ 3.1):

Գծապատկեր 3.1 . Մեծածախ գնի ցուցանիշի (WPI) կապակցությամբ բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1384 (2005/06) թ.

Աղյուսակ 3.1.

Գնի ցուցանիշների միջև կորելացիան 1384 (2005/06) թ., %

Գնի ցուցանիշները	CPI	PPI
WPI	62.8	91.1

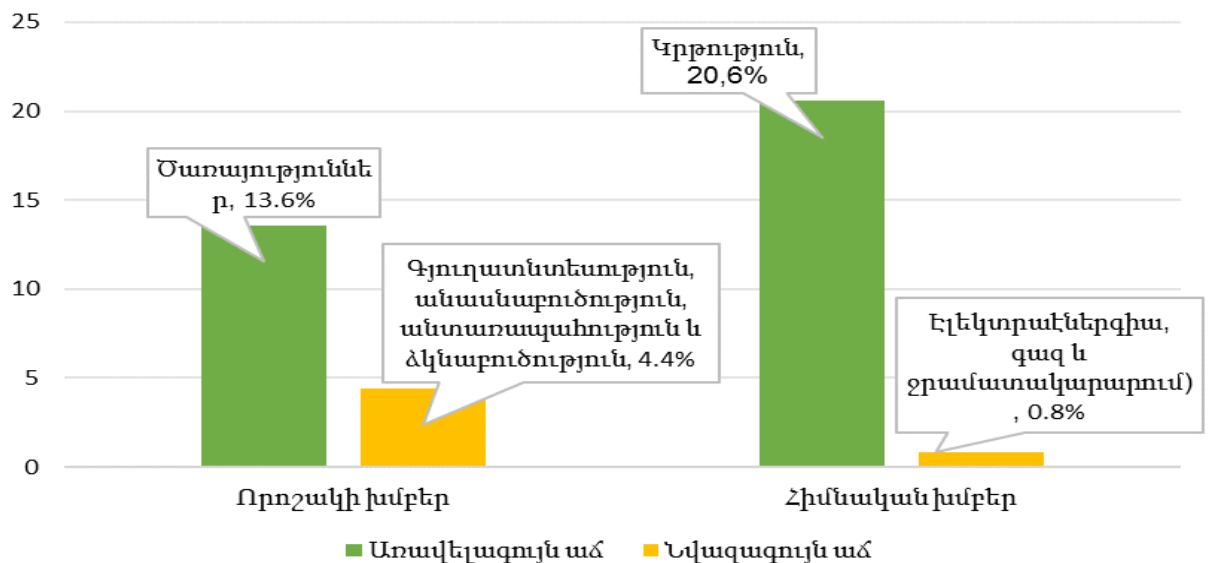
3) Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

1384 (2005/06) թ. նախորդ տարվա համեմատությամբ ցուցանիշն ավելացել է 9.5 տոկոսով:

ա) Որոշակի խմբերի համար նշված ցուցանիշի աճի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ ծառայությունները 13.6% ավելացումով գրանցել են առավելագույն, իսկ գյուղատնտեսությունը, անասնաբուծությունը, անտառապահությունը և ձկնաբուծությունը 4.4%-ով՝ նվազագույն փոփոխություն: Հանքարդյունաբերությունը, արտա-

դրությունը, էլեկտրաէներգիան, բնական գազն ու ջրամատակարարումը գրանցել են 9% փոփոխություն:

բ) Արտադրողի գնի ցուցանիշի վերանայումն ըստ հիմնական խմբերի, ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով կրթության ոլորտի գնի ցուցանիշը 20.6% փոփոխությամբ նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ էլեկտրաէներգիան, բնական գազն ու ջրամատակարարման ցուցանիշը 0.8% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

Գծապատկեր 3.2. Արտադրողի գնի ցուցանիշի (PPI) կապակցությամբ բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1384 (2005/06) թ.

Աղյուսակ 3.2.

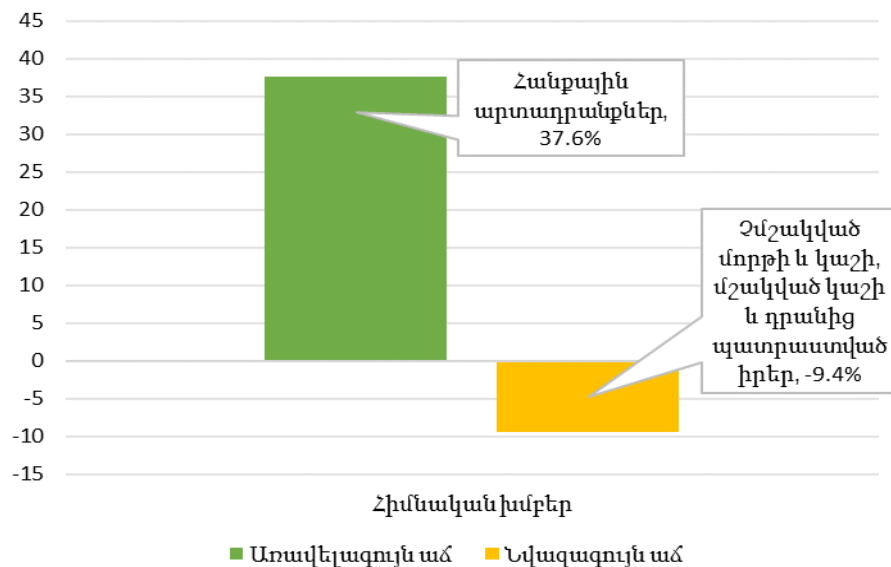
Գնի ցուցանիշների միջև կորելացիան 1384 (2005/06) թ., %

Գնի ցուցանիշները	WPI	CPI
PPI	91.1	62.8

4) Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Սույն ցուցանիշը 1384 (2005/06) թ. ավելացել է 16.2 տոկոսով նախորդ տարվա համեմատությամբ:

ա) Արտահանվող ապրանքների ցուցանիշի վերանայումն ըստ հիմնական խմբերի, ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով հանքային արտադրանքը նախորդ տարվա համեմատությամբ 37.6% փոփոխությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ չմշակված մորթու և կաշվի, մշակված կաշվի և դրանից պատրաստված իրերի ցուցանիշը -9.4% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

Գծապատկեր 3.3. Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշի (XPI) կապակցությամբ բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1384 (2005/06) թ.

Համեմատելով սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային և գյուղական շրջաններում, կարելի է եզրակացնել, որ երկու խմբերում էլ ծառայությունների գնի ցուցանիշը գրանցել է առավելագույն փոփոխություն, իսկ երկու շրջանների համեմատության շրջանակներում, գյուղական շրջանների փոփոխությունն ավելի մեծ է քան՝ քաղաքային շրջաններում, ինչպես նաև ապրանքների գնի ցուցանիշի դեպքում նկատվել է ավելի մեծ փոփոխություն գյուղական շրջաններում:

Ըստ գնի ցուցանիշների 1384 (2005/06) թ. փոփոխության ուսումնասիրության, մեծածախ գնի և արտադրողի գնի ցուցանիշները 9.5% փոփոխությամբ գրանցել են նվազագույն, իսկ արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը գյուղական շրջաններում 16.2%-ով՝ առավելագույն փոփոխություն: Ինչպես նաև սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի դեպքում նկատվել է 12.1% փոփոխություն:

Ներկայացվել են նաև 1384 (2005/06) թ. գնի ցուցանիշների տվյալներն՝ ըստ առավելագույն աճ գրանցած ոլորտների և ամսական առավելագույն և նվազագույն փոփոխությունների, հաշվարկվել են կորելացիոն կապերը, նախորդ տարվա համեմատությամբ գնի ցուցանիշների փոփոխության աստիճանը, ինչպես նաև սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների, որոնք ամփոփել ենք աղյուսակներ՝ 3.4, 3.5, 3.6, 3.7 և 3.8-ում: Վերջին տվյալներն ընդհանրական

վերլուծության են ենթարկվել հաջորդիվ ներկայացված «Իրանում գնի չորս ցուցանիշների փոփոխությունների վերլուծության ամփոփումը» ենթաբաժնում:

Աղյուսակ 3.4.

Գնի ցուցանիշի առավելագույն աճը 1384 (2005/06) թ.՝ ըստ ոլորտների

	Խոշոր խմբեր		Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	---	---	Ծառայություններ	15.8	Բժշկական խնամք	19.3	Միջոց և բանջարեղեն	15.7
WPI	Արտահանվող ապրանքներ	19	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն և ձկնեղեն արտադրանքներ	10.1	Քիմիական և նավթաքիմիական մթերք	16	Գյուղատնտեսական արտադրանք	13.2
PPI	---	---	Ծառայություններ	13.6	Կրթություն	20.6	--	
XPI	---	---	---	---	Հանքային արտադրանք	37.6	---	---

Աղյուսակ 3.5.

1384 (2005/06) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	CPI	WPI	PPI
CPI	---	62.8	73.9
WPI	62.8	---	91.1

Աղյուսակ 3.6.

Գնի ցուցանիշի ամսական առավելագույն և նվազագույն փոփոխությունները 1384 (2005/06) թ. (նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ)

Գնի ցուցանիշ	առավելագույն		նվազագույն	
	ամիս	%	ամիս	%
CPI	մայիս և հունիս	15.7	մարտ	9.5
WPI	մայիս	15.3	հուլիս և օգոստոս	1
PPI	ապրիլ	16.7	օգոստոս	9.5
XPI	փետրվար	4.3	օգոստոս	2.7

Աղյուսակ 3.7.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1384 (2005/06) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	15.7	12.1		
Մայրաքաղաքում	11.1			
Նահանգային	15.3	9.3	Քյուրդստան և Խուզիստան	Արևելյան Ատրպատական (Թավրիզ)
Քաղաքային	14.1			
Գյուղական	12.2			

Աղյուսակ 3.8.

Նախորդ տարվա համեմատությամբ 1384 (2005/06) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության աստիճանը, %

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	12.1
2	Մեծածախ ապրանքների գնի ցուցանիշը (WPI)	9.5
3	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	9.5

Գնի երեք ցուցանիշների միջև կորելացիոն գործակիցները վկայում են այն մասին, որ առկա է բարձր կորելացիոն կապ ցուցանիշների ամսական տվյալների

փոփոխության միջև: 1379-1384 (2000/01-2005/06) թթ. ժամանակահատվածում սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի և մեծածախ գնի ցուցանիշի միջև կորելացիոն գործակիցը կազմել է 62.8%, սպառողական ապրանքների և ծառայությունների և արտադրողի գնի ցուցանիշների միջև՝ շուրջ 73.6%, իսկ մեծածախի և արտադրողի գնի ցուցանիշների փոփոխությունների միջև՝ 91.1%¹⁴⁶:

Ինչպես նշվեց, նույն տարբերակով վերլուծվել են նաև 1385, 1386 և 1387 (2006/07, 2007/08, 2008/09) թթ. գնի չորս ցուցանիշների փոփոխություններն Իրանում (հավելված 3):

- Իրանում գնի չորս ցուցանիշների փոփոխությունների վերլուծության ամփոփումը՝ 1384-1387 (2005/06-2008/09) թթ. կտրվածքով

1384 (2005/06) թ. նախորդ տարվա համեմատ կրճատվել են գնի ցուցանիշները, և այդ կրճատումը պայմանավորված է եղել արտարժույթի փոխարժեքի հարաբերական կայունությամբ, բնակարանային շուկայի լճացմամբ, դրամի հոսքի (velocity of money) արագության նվազմամբ, ներմուծվող մրգերի մաքսային սակագների կրճատման և բնակլիմայական բարենպաստ պայմանների պատճառով գյուղատնտեսական և սպառողական արտադրանքի ներմուծմամբ, իսկ 1385-1387 (2006/07-2008/09) թթ. յուրաքանչյուր տարվա ցուցանիշները նախորդ տարվա համեմատ ավելացել են, որի հիմնական պատճառը համաշխարհային գների, բնակարանի, էներգակիրների, էլեկտրաէներգիայի, սպառողական ապրանքների, արդյունաբերական, հանքային արտադրատեսակների և լարերի ու մալուխների գների բարձրացումն էր: 1388 (2009/10) թ. կանխիկի աճի վերահսկման, սպառողական, հանքային ու քիմիական ապրանքների գների կրճատման մասին քաղաքականությունների որդեգրման շնորհիվ նվազեցին ցուցանիշները, որը կարճատև երևույթ էր մինչև 1389 (2010/11) թ., երբ ընդունվեց սուբսիդիաների վճարման օրենքը և կառավարությունը պարտավորվեց իրանցի յուրաքանչյուր քաղաքացու վճարել ամսական 425000 դիալ (տվյալ ժամանակահատվածի փոխարժեքով՝ 1 անձին ամսական 42 ԱՄՆ դոլարին

¹⁴⁶ Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1384, Tehran, August, 2007, p. 173.

համարժեք), և որոշվեց հանել նաև բոլոր ապրանքատեսակների սուբսիդիաները: Հետևաբար, գներն ավելացան հետևյալ կերպ՝ գազը 218%, էլեկտրաէներգիան 193%, դիզվառելիքը 235%, կերոսինը %, ինչն էլ հանգեցրեց ընտանիքների եկամուտների և աշխատավարձերի ու ծառայությունների աճին, և հետևաբար՝ սպառողական ապրանքների գնի (CPI), արդյունաբերական ու գյուղատնտեսական արտադրանքների արտադրության գնի ու ինքնարժեքի (PPI), ինչպես նաև արտահանվող ապրանքների ցուցանիշի (XPI) բարձրացմանը:

1384-1390 (2005/06-2011/12) թթ. նավթի համաշխարհային շուկայի թանկացման շրջանն էր, որից ելնելով էլ գնի ցուցանիշները բարձրացան և պրն. Ահմադինեժադի կառավարությունն ահռելի եկամուտներ ունեցավ:

1391 (2012/13) թվականից ի վեր նվազեց նավթի համաշխարհային գինը, սկիզբ առան արտարժույթի գնի մեծ չափազանց տատանումներ և ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը բարձրացավ մինչև նոյնիսկ 45000 դիալի, ինչը մինչ օրս գրանցված ամենաբարձր գինն էր: Այսպիսով, պատժամիջոցների նոր շրջան մուտք գործելու, նավթի մեկ բարելի գնի նվազման, և արդյունքում արտարժույթային եկամուտների զգալի կրճատման, շուկայի ռեսուրսներից մի մասի շրջափակման (բլոկադայի) ենթարկվելու և արտարժույթի վերահսկման թերի կառավարման հետ մեկտեղ, արեգակնային տոմարով 90-ականներին ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը բարձրացավ ավելի քան 400%-ով, որն էլ հանգեցրեց արտահանումներից արտարժույթային եկամուտներ ստացող ընկերությունների կողմից արտարժույթի վաճառքին, և արդյունքում թափ առավ արտահանման ոլորտը, հետևաբար, մեծ թափով աճեցին CPI, PPI և XPI ցուցանիշները: 1393 (2014/15) թ. արտարժույթի շուկայի վերահսկմամբ ու կայունացմամբ, արժույթային կարգապահության բարձրացմամբ և համաշխարհային գների նվազմամբ CPI և PPI ցուցանիշներն անկում ապրեցին, սակայն 1392 (2013/14) թվականից սկսած XPI ցուցանիշը խստացված պատժամիջոցների և նավթի արտահանման կրճատման, և արդյունքում՝ արտարժույթային եկամուտների կրճատման, բանկերի շրջափակման և արտասահմանում Իրանի ֆինանսների բլոկադայի ենթարկվելու պատճառով սկսեց նվազել, որի կրճատման հիմնական գործոնները նավթաքիմիական ու կաշվե արտադրանքներն էին:

Ինչ վերաբերում է կորելացիոն կապի հաշվարկներին, ապա՝

1) կորելացիոն առավելագույն գործակիցը նկատվում է մեծաձախ (WPI) և արտադրողի (PPI) գնի ցուցանիշների միջև,

2) իսկ նվազագույնը գրանցվել է սպառողի (CPI) և մեծաձախի (WPI) գնի միջև,

3) առկա է միջին չափի կապ սպառողի (CPI) և արտադրողի (PPI) գների միջև:

Առաջին դեպքը բացատրվում է նրանով, որ արտադրողներն իրենց անհրաժեշտ հումքը ձեռք են բերում մեծաձախ վաճառողներից, իսկ վերջիններս էլ իրենց ապրանքն իրացնելու նպատակով այն գնում են արտադրողներից: Հետևաբար, փոխանակումների հիմնական մասը, նույնիսկ առանց գումարի և վճարումների, իրականացվում է նրանց միջև:

Երկրորդ դեպքում եթե սպառողների (CPI) համար հասանելի չէ արտադրողը (PPI), նրանք դիմում են մեծաձախ վաճառողին: Այստեղ մեծաձախից ապրանքը ձեռք բերելու ծախսն ավելի մեծ է քան՝ ապրանքն արտադրողից գնելու տարբերակը:

Երրորդ դեպքում առկա է միջին չափի կապ սպառողի (CPI) և արտադրողի (PPI) միջև: Ծախսերի մասով, կողմերը միջնորդներին (մեծաձախ վաճառողներին) փոխանակման գումար չվճարելու նպատակով, նախընտրում են միմյանց հետ գործարք կատարել:

Հայտնի է, որ կորելացիոն գործակիցը վկայում է այն մասին, որ առավել մեծ եկամուտ ապահովելու նպատակով, մեծաձախները (WPI) պետք է սպառողների (CPI) մոտ ավելի մեծ վստահություն ստեղծեն, որպեսզի զարգանա նրանց միջև առևտրային կապը, և մեծաձախներն (WPI) իրենց շահութաբերության կրճատմամբ, ավելի հաջող կապ հաստատեն սպառողների հետ, ինչը կկանխի սպառողների (CPI) և արտադրողների (PPI) մերձեցումը: Եվ քանի որ բացակայում է PPI-ի և CPI-ի միջև միջնորդավճարը, դա ևս հանգեցնում է նրանց միջև առավել լավ կապի հաստատմանը:

- Ուսումնասիրության արդյունքներն՝ ըստ գնի երեք ցուցանիշների (1388-1395 (2009/10-2016/17) թթ. կտրվածքով)

Հետազոտության շրջանակներում առանձին ուսումնասիրվել և վերլուծվել են արեգակ. տոմարով 1388-1395 (մ.թ. 2009/10-2016/17) թթ. Իրանում գնի երեք

ցուցանիշների փոփոխությունները (CPI, PPI, XPI): Այս ենթաբաժնում ևս ուսումնասիրության մեծ ծավալից ելնելով, կատարված աշխատանքից ստորև ներկայացվել է մի օրինակ, իսկ մյուսները նշվել են ատենախոսության հավելվածում (հավելված 3): Հաջորդիվ նաև ներկայացվել է ստացած արդյունքների ամփոփումը՝ հաշվի առնելով ժամանակագրական բոլոր հնարավոր գործոնների ազդեցությունը:

Սղաճը 1388 (2009/10) թ.¹⁴⁷

1. Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Այս ցուցանիշը 1388 (2009/10) թ. նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 10.8%-ով:

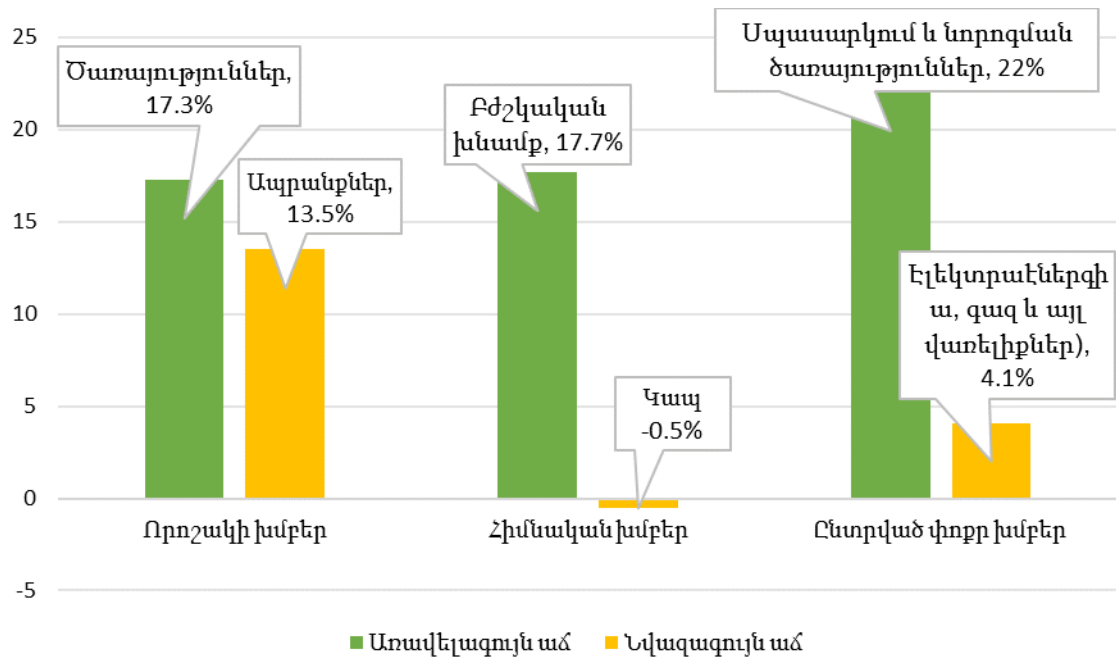
ա) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի վերանայումը քաղաքային շրջաններում ըստ որոշակի խմբերի ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրված տարում ծառայությունների գնի ցուցանիշը 17.3% փոփոխությունով նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ ապրանքների ցուցանիշը 13.5% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

բ) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի վերանայումը քաղաքային շրջաններում ըստ հիմնական խմբերի ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրված տարում բժշկական խնամքի գնի ցուցանիշը 17.7% փոփոխությամբ նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ տրանսպորտի և կապի ցուցանիշը -0.5% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ:

գ) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի վերանայումը քաղաքային շրջաններում ըստ ընտրված փոքր խմբերի ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրված տարում սպասարկման և վերանորոգման ծառայությունների ցուցանիշը 22% փոփոխությամբ նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ էլեկտրաէներգիայի, բնական գազի և այլ վառելիքի ցուցանիշը 4.1% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ (գծապատկեր 3.4):

Վերը նշված գների ցուցանիշներից սպառողական ապրանքների և ծառայությունների ցուցանիշը նվազագույն կորելացիան է գրանցել արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշի հետ՝ այլ ցուցանիշների համեմատությամբ (աղյուսակ 3.9):

¹⁴⁷ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388)» աղբյուրից:

Գծապատկեր 3.4. Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի (CPI) կապակցությամբ բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1388 (2009/10) թ.

Աղյուսակ 3.9.

1388 (2009/10) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	XPI	PPI
CPI	61	83

դ) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը գյուղական ընտանիքների համար (CPI)

Նախորդ տարվա համեմատությամբ այս ցուցանիշը ավելացել է 10.3%-ով:

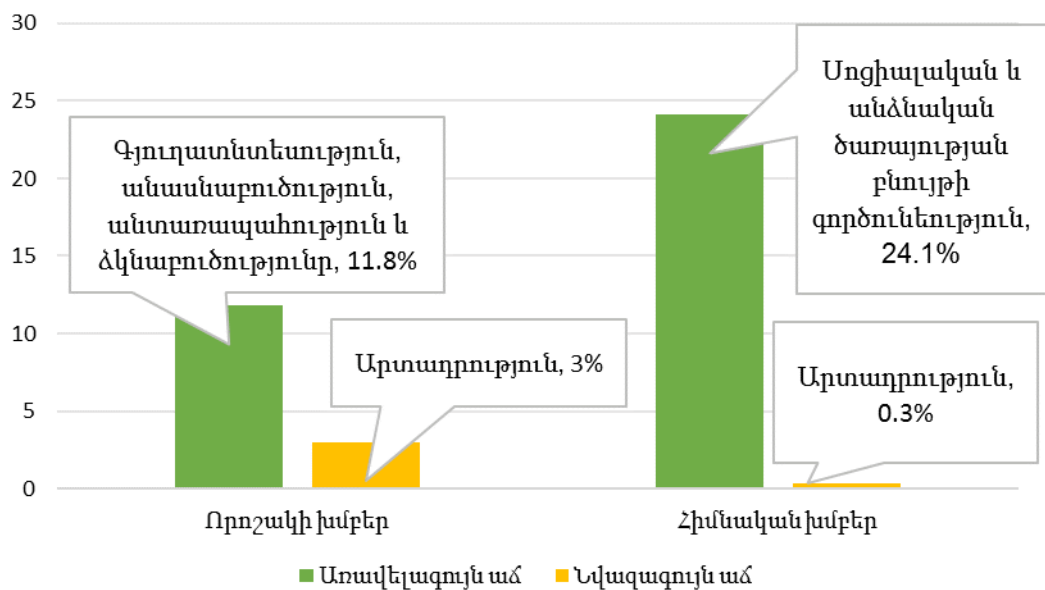
2. Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

1388 (2009/10) թ. նախորդ տարվա համեմատությամբ ցուցանիշն ավելացել է 7.4 տոկոսով:

ա) Որոշակի խմբերի համար նշված ցուցանիշի աճի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ գյուղատնտեսությունը, անասնաբուծությունը, անտառապահությունը և ձկնաբուծությունը 11.8% ավելացումով գրանցել են առավելագույն, իսկ արտադրությունը 3 տոկոսով՝ նվազագույն փոփոխություն: Իսկ, ծառայությունների փոփոխությունը կազմել է 21.2%:

բ) Արտադրողի գնի ցուցանիշի վերանայումն ըստ հիմնական խմբերի, ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով սոցիալական և անձնական

ծառայության գործունեության գնի ցուցանիշը 24.1% փոփոխությամբ նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցել է առավելագույն, իսկ արտադրության ցուցանիշը 0.3%-ով՝ նվազագույն աճ (գծապատկեր 3.5):

Գծապատկեր 3.5. Արտադրողի գնի ցուցանիշի (PPI) կապակցությամբ բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1388 (2009/10) թ.

Աղյուսակ 3.10.

Գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	XPI	CPI
PPI	86	83

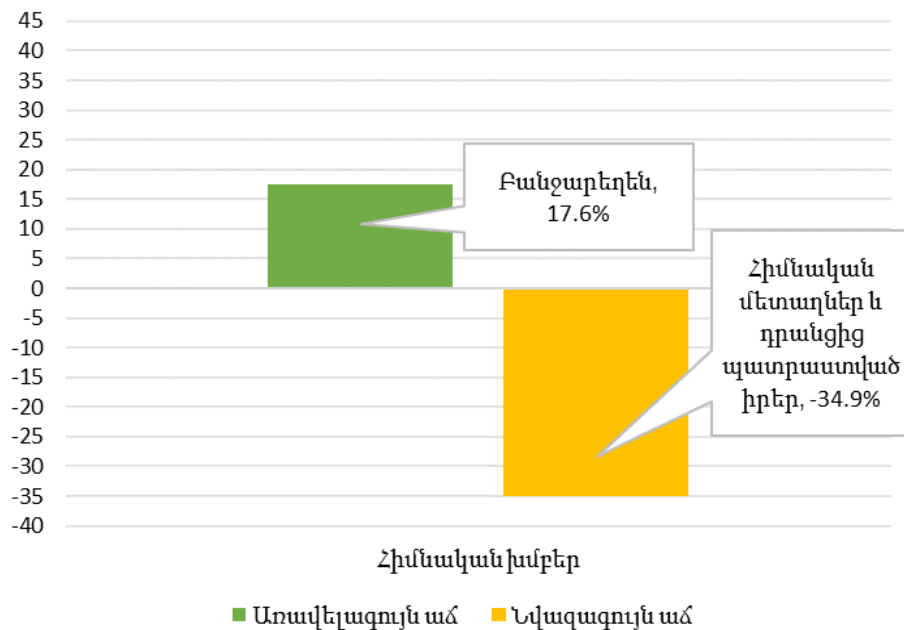
3. Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Սույն ցուցանիշը 1388 (2009/10) թ. ավելացել է 6.8 տոկոսով նախորդ տարվա համեմատությամբ:

ա) Արտահանվող ապրանքների ցուցանիշի վերանայումն ըստ հիմնական խմբերի, ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող տարվա կտրվածքով բանջարեղենի արտադրանքը նախորդ տարվա համեմատությամբ 17.6% փոփոխությամբ գրանցել են առավելագույն, իսկ հիմնական մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի ցուցանիշը -34.9% փոփոխությամբ՝ նվազագույն աճ (գծապատկեր 3.6):

Համեմատելով սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային և գյուղական շրջաններում, կարելի է եզրակացնել, որ երկու խմբերում էլ ծառայությունների գնի ցուցանիշը գրանցել է առավելագույն փոփոխություն, իսկ երկու

շրջանների համեմատության շրջանակներում ապրանքների գնի ցուցանիշը ևս ունի ավելի մեծ փոփոխություններ գյուղական շրջաններում՝ քաղաքայինի համեմատ:

Գծապատկեր 3.6. Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշի (XPI) կապակցությամբ բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1388 (2009/10) թ.

Ըստ գնի ցուցանիշների 1388 (2009/10) թ. փոփոխության ուսումնասիրության, մեծածախ գնի և արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշները -6.8% փոփոխությամբ գրանցել են նվազագույն, իսկ սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը 10.8%-ով՝ առավելագույն փոփոխություն: Եվ սպառողի գնի ցուցանիշը ևս գրանցել է 7.4%, իսկ արտահանվող ապրանքների ցուցանիշը՝ 16.3% փոփոխություն:

Ներկայացվել են նաև 1388 (2009/10) թ. գնի ցուցանիշների տվյալներն՝ ըստ առավելագույն աճ գրանցած ոլորտների և ամսական առավելագույն և նվազագույն փոփոխությունների, հաշվարկվել են կորելացիոն կապերը, նախորդ տարվա համեմատությամբ գնի ցուցանիշների փոփոխության աստիճանը, ինչպես նաև սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների, որոնք ամփոփել ենք աղյուսակներ՝ 3.11, 3.12 և 3.13 - ում: Վերջին տվյալներն ընդհանրական վերլուծության են ենթարկվել հաջորդիվ ներկայացված «Իրանում գնի երեք ցուցանիշների փոփոխությունների վերլուծության ամփոփումը» ենթաբաժնում:

Աղյուսակ 3.11.

Գնի ցուցանիշի առավելագույն աճը 1388 (2009/10) թ.՝ ըստ ոլորտների

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Ծառայություններ	17.3	Բժշկական խնամք	17.7	Սպասարկամն և վերանորոգման ծառայություններ	22
PPI	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	11.8	Սոցիալական և անձնական ծառայության գործունեություն	24.8	--	
XPI	---	---	Բանջարեղենի արտադրանք	17.6	---	---

Աղյուսակ 3.12.

Գնի ցուցանիշի ամսական առավելագույն և նվազագույն փոփոխությունները 1388 (2009/10) թ. (նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատությամբ)

Գնի ցուցանիշ	առավելագույն		նվազագույն	
	ամիս	%	ամիս	%
CPI	ապրիլ	24.5	մարտ	20.3
XPI	օգոստոս և նոյեմբեր	15.6	ապրիլ	13.3
PPI	ապրիլ	20.3	մարտ	7.4

Աղյուսակ 3.13.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1388 (2009/10) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	24.5	10.8		
Մայրաքաղաքում	11			
Նահանգային	14	7.5	Ղոմ	Բուշեխ
Քաղաքային	24.5			
Գյուղական	10.3			

Ինչպես նշվեց, նույն տարբերակով վերլուծվել են նաև 1389, 1390, 1391, 1392, 1393, 1394 և 1395 (2009/10, 2010/11, 2012/13, 2013/14, 2014/15, 2015/16 և 2016/17) թթ. գնի երեք ցուցանիշների փոփոխություններն Իրանում (հավելված 3):

- Իրանում գնի երեք ցուցանիշների փոփոխությունների վերլուծության ամփոփումը՝ 1388-1395 (2009/10-2016/17) թթ. կտրվածքով

1394 (2015/16) թ. սպառողական ապրանքների ու ծառայությունների և արտադրողի գների միջին ցուցանիշները նախորդ տարվա համեմատ աճել են համապատասխանաբար՝ 11.9, 4.9%, իսկ արտահանման ապրանքների գնի ցուցանիշը նվազել է 16%-ով: Նախորդ տարվա թվերի հետ նշված թվերի համեմատությամբ պարզ է դառնում, որ երեք ցուցանիշների աճը նվազման միտում ունեն:

Նշված ժամանակահատվածում սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի (CPI) փոփոխությունների ուսումնասիրմամբ պարզ է դարձել, որ որոշակի գործոնների, այդ թվում՝ արտարժույթի շուկայի կայունության, սղաճի հետ կապված ակնկալիքների կրճատման, դրամական էքսպանսիայի և համաշխարհային գների անկման պատճառով կրճատվել է սղաճն այդ տարում: Սույն ցուցանիշների միջին փոփոխություններից նկատելի է, որ նախորդ տարվա աճի համեմատ (15.6%), ընթացիկ տարում այն կազմել՝ 11.9%, զիջելով նախորդ տարվա տվյալին:

1394 (2015/16) թ. տվյալներով արտադրողի գնի ցուցանիշն (PPI) աճել է 4.9%-ով, կրկին զիջելով նախորդ տարվա տվյալին (14.8%): Արդյունաբերության խմբի մասնաբաժինն ընդհանուր ցուցանիշի աճից կազմել է 3.8%, որը -0.4 տոկոսով զիջում է նախորդ տարվա տվյալին (9.9%):

1394 (2015/16) թ. արտահանվող ապրանքների գնի միջին ցուցանիշը նախորդ տարվա համեմատ նվազել է 16%-ով: Սույն ցուցանիշի բաղկացուցիչ խմբերից առավելագույն աճ է գրանցվել հանքարդյունաբերական և մորթու ու կաշու արտադրանքների խմբերի դեպքում, համապատասխանաբար՝ 35.8 և 34.4%, իսկ նվազագույնը՝ քիմիական արտադրանքների խմբում (27.1%): Նշված գործոններով է պայմանավորված սույն ցուցանիշի աճի տվյալների կրճատումը¹⁴⁸:

1395 (2016/17) թ. սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) նախորդ տարվա համեմատ փոխվել է 9, իսկ արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)՝ 5 տոկոսով: Արտահանվող ապրանքների վերաբերյալ տվյալներ չեն հաղորդվել համապատասխան զեկույցում: Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի միջին ցուցանիշի եռամսյա (սեզոնային) փոփոխությունների

¹⁴⁸ Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, pp. 39-42.

ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ նախորդ տարվա համեմատ սեզոնային փոփոխությունների հարցում 1395 (2016/17) թ. հետևյալ պատկերն է ստացվել¹⁴⁹.

Աղյուսակ 3.14.

Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի միջին ցուցանիշի սեզոնային փոփոխությունները 1395 (2016/17) թ.

Եռամսյակ/սեզոն	CPI-ի փոփոխությունը, %
Առաջին եռամսյակ/ Գարուն	2.3
Երկրորդ եռամսյակ/ Ամառ	2.8
Երրորդ եռամսյակ/ Աշուն	1.6
Չորրորդ եռամսյակ/ Ձմեռ	3.4

Ամփոփելով սույն ենթաբաժնի վերլուծությունների տվյալները հաջորդիվ ներկայացված աղյուսակների տեսքով, 1385-1398 (2006/07-2016/17) թթ. գնի ցուցանիշների փոփոխությունների ուսումնասիրմամբ (աղյուսակ 3.15) պարզ է դառնում, որ 1385-87 (2006/07-2008/09) թթ., երբ նավթի համաշխարհային գների աճին զուգահեռ նաև Իրանի նավթային եկամուտները 1385 թ. գրանցված 62 մլրդ ԱՄՆ դոլարից հասնում 86.6 մլրդ-ի, սպառողական ապրանքների ու ծառայությունների գնի ցուցանիշն աճելով 13.6-ից հասել է 25.4%-ի, արտադրողի գնի ցուցանիշը՝ 12.2-ից 21.8%-ի, ինչը վկայում է սղաճի վրա նավթային եկամուտների ազդեցության մասին, իսկ արտահանվող ապրանքների դեպքում, ի տարբերություն նշված երկու ցուցանիշների, տարեցտարի կրճատվելով, 17.4-ից հասել է 13.9%-ի, որի պատճառը նավթի արտահանման հսկայական եկամտով պայմանավորված ներմուծումն էր, որն էլ հանգեցրել է արտադրության կրճատմանը:

1388 (2009/10) թ. աշխարհում նավթի գնի կրճատմանը զուգահեռ կրճատվեցին նաև երկրի նավթային եկամուտները, ինչպես նաև գնի բոլոր ցուցանիշները:

1389 (2010/11) թ. Իրանում տեղի ունեցան միաժամանակ երեք կարևոր և երկրի սղաճի վրա ազդող իրադարձություններ. դրանք են՝ 1) Իրանի դեմ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի 09.10.2010 թ. թիվ 1929 բանաձևի թողարկումը, որի հիման վար Իրանը ենթարկվեց նավթի իրացման սանկցիաների, 2) նավթի գնի կրկին բարձրացումը, 3) երկրում էներգակիրների վերաբերյալ սուբսիդիաների վերացման հետևանքով յուրաքանչյուր քաղաքացուն ամսական 450000 ԻԻՀ դրամի վճարումն ու էներգակիրների թանկացումը (նշված վճարների առաջին տարում այն համարժեք էր շուրջ 40 ԱՄՆ

¹⁴⁹ Central bank of Iran, Economic indexes, No. 88, Tehran, December, 2017, p. 11.

դղարի, սակայն 2018 թ. փետրվարի արտարժույթի փոխարժեքի տվյալներով, այն հավասար է 10 ԱՄՆ դղարի):

Հաշվի առնելով վերոնշյալ երեք հանգամանքները, 1389 (2010/11) թ. սպառողական ապրանքների ու ծառայությունների ցուցանիշի (12.4%), արտադրողի ցուցանիշի (16.6%) և արտահանվող ապրանքի ցուցանիշի (11%) փոփոխությունները 1392 (2013/14) թ. դրությամբ, համապատասխանաբար, հետևյալն են՝ 34.7, 34.5 և 21.8%: Եվ նույնիսկ 2013 թ. սեպտեմբեր ամսին սղաճը կազմեց՝ 40.4%:

1393 (2014/15) թ. սանկցիաների վերացման (մեղմացման) տարին էր և նավթի գնի վերստին անկման սկիզբը, երբ արտարժույթի գնի կայունացմամբ և կանխիկ շրջանառության վերահսկմամբ նվազեցին գների ցուցանիշները:

Գների ցուցանիշների սեզոնային փոփոխությունների ուսումնասիրման շրջանակներում (աղյուսակ 3.16), նկատվում է, որ առավելագույն աճը գրանցվել է 1392 (2013/14) թ. գարնանը՝ 9.3%, ինչպես նաև 1391 (2012/13) թ. աշնանը (11.3%) և ձմռանը՝ 10%:

Տարվա կտրվածքով առավելագույն ծախսերը գրանցվել են մարտ ամսին, որը պայմանավորված է իրանական նոր տարվա և տոնական արձակուրդների հետ, ինչպես նաև ամռանը՝ արձակուրդներին ճանապարհորդելու պատճառով, և ի վերջո, հոկտեմբեր ամսին, որը նոր ուսումնական տարվա կապակցությամբ բնակիչների ծախսերի արդյունքն է: Դրան զուգահեռ նկատվում է նաև սղաճի մակարդակի բարձրացում:

Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի ուսումնասիրություններն՝ ըստ նահանգների, գյուղերի և մայրաքաղաքի (Թեհրանի) (աղյուսակ 3.17), վկայում են այն մասին, որ սղաճի առավելագույն տվյալը գրանցվել է 1392 (2013/14) թ. Ղազվին նահանգի դեպքում՝ 39.2%, իսկ նվազագույնը՝ 1394 (2015/16) թ. Հարավային Խորասան նահանգում՝ 10%, իսկ մայրաքաղաքում 1392 (2013/14) թ. գրանցվել է առավելագույն՝ 32.5%, իսկ 1389 (2010/11) թ.՝ նվազագույն (10.4%) սղաճը:

Գյուղերում առավելագույն սղաճը գրանցվել է 1390 (2011/12) թ., կազմելով 36.5%, իսկ նվազագույնը՝ 1388 (2009/10) թ., որը կազմել է 10.3%:

Հանրապետության տարբեր վայրերում սղաճի փոփոխությունը պայմանավորված է զանազան պատճառներով, այդ թվում՝ երաշտ, տեղումներ, կապիտալ ներդրումների նախագծերի նախատեսում, ազատ առևտրի գոտիների ստեղծում, սահմանային անցակետերի ձևավորում և տեղ-տեղ հանդիպող այլ հանգամանքներ:

Աղյուսակ 3.15.

Նախորդ տարվա համեմատ գների միջին ցուցանիշների փոփոխությունները՝
1385-1395 (2006/07-2016/17) թթ. կտրվածքով*

	Մ.թ.	2006/05	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
	Արեգ. տոմար	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395
Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշ		13.6	18.4	25.4	10.8	12.4	21.5	30.5	34.7	15.6	11.9	9
Արտադրողի գնի ցուցանիշ		12.2	16.8	21.8	7.4	16.6	34.2	29.6	34.5	14.8	4.9	5
Արտահանվող ապրանքի գնի ցուցանիշ		17.4	16.3	13.9	-6.8	11	14.2	88.6	21.8	-0.5	-16	-
Մեծածախ գնի ցուցանիշ		12.1	14.9	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Իրանի քաղաքական զարգացումների ժամանակագրական բաժանումները						Սանկցիաների սկիզբ՝ 09.05.2010 թ. ՄԱԿ-ի թիվ 1929 բանաձևի հիման վրա						Սանկցիաների ավարտը 17.01.2016
Իրանի տնտեսական զարգացումները						Սուբսիդիաների վերացում և յուրաքանչյուր քաղաքացուն ամսական 450000 ԻԻՀ դրամի հատկացում (2010 թ.՝ 40, իսկ 2018-ին՝ 10 ԱՄՆ դոլարին համարժեք)						
Նավթային եկամուտները, մլրդ ԱՄՆ դոլար	62	82.6	86.6	69.8	90	119	68	64	55.4	33.6	55.8	
Նավթի արտահանումները, մլն. բարել/օր	2.4	2.5	2.4	2.4	2	2	1.9	1.6	1.4	1.6	2.2	
Նավթի մեկ բարելի գինը	60	69	95	61	76	110	50	104	43	56	40	

* Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ըստ աշխատանքում նշված վիճակագրական տվյալների աղբյուրների:

Աղյուսակ 3.16.

Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գների միջին ցուցանիշների սեզոնային փոփոխությունների (նախորդ սեզոնի համեմատությամբ) ուսումնասիրությունը՝ 1385-1395 (2006/07-2016/17) թթ. կտրվածքով*

	Մ.թ.	2006/05	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	
	Արեգ. տոմար	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	
Առաջին եռամսյակ/ Փարուն		1.7	2.5	7.1	1.9	2.6	5	6.8	9.3	2.6	2.6	2.3	
Երկրորդ եռամսյակ/ Ամառ		4.4	4.8	6.9	4	3.7	3.8	6.8	6.9	5.6	1.9	2.8	
Երրորդ եռամսյակ/ Աշուն		5.5	6.1	5.8	1.3	3.5	3.8	11.3	3.6	4.7	2	1.6	
Չորրորդ եռամսյակ/ Ձմեռ		4.5	5.8	0.3	1.5	7.6	7.4	10	1.9	2.1	1.6	3.4	
Իրանի քաղաքական զարգացումների ժամանակագրական բաժանումները									Սանկցիաների սկիզբ՝ 09.05.2010 թ. ՄԱԿ-ի թիվ 1929 բանաձևի հիման վրա				Սանկցիա- ների ավարտը 17.01.2016
Իրանի տնտեսական զարգացումները									Սուբսիդիաների վերացում և յուրաքանչյուր քաղաքացուն ամսական 450000 ԻԻՀ դիալի հատկացում (2010 թ.՝ 40, իսկ 2018-ին՝ 10 ԱՄՆ դոլարին համարժեք)				
Նավթային եկամուտները, մլրդ ԱՄՆ դոլար	62	82.6	86.6	69.8	90	119	68	64	55.4	33.6	55.8		
Նավթի արտահանումները, մլն. բարել/օր	2.4	Կ,°	2.4	2.4	2	2	1.9	1.6	1.4	1.6	2.2		
Նավթի մեկ բարելի գինը	60	69	95	61	76	110	50	104	43	56	40		

* Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ըստ աշխատանքում նշված վիճակագրական տվյալների աղբյուրների:

Աղյուսակ 3.17.

Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գների միջին ցուցանիշների ուսումնասիրություն՝ ըստ նահանգների, 1385-1395 (2006/07-2016/17) թթ. կտրվածքով*

	Մ.թ.	2006/05	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
	Արեգ. տոմար	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395
Նահանգային կտրվածքով առավելագույն սղաճը	Նահանգ	Արևմտյան	Իլլին	Թեքսաս	Նյու	Միսսուրի-ն	Հարավային	Հյուսիսային	Չիկագո	Լուիզյան	Պենսիլվանիա	
	Սղաճը՝	18.8	21.7	27.6	14	15.9	28	34.9	39.2	16.9	13.8	
Նահանգային կտրվածքով նվազագույն սղաճը	Նահանգ	Միսսուրի-ն	Սենտ	Քենտ	Բուենոս	Թեքսաս	Ֆլորիդա	Թեքսաս	Վիրջինիա	Հարավային	Հյուսիսային	
	Սղաճը՝	11	14.9	19.6	7.5	10.4	19.2	26.5	32.2	13.8	10	
Թեքսաս		12.6	19.2	27.6	11	10.4	19.9	26.5	32.2	15.5	11.4	
Գյուդալուպ		12.4	17.1	26.7	10.3	20	36.5	33.8	36.1	13.7	10.6	
Միջինը Հանրապետությունում		13.6	18.4	25.4	10.8	12.4	21.5	30.5	34.7	15.6	11.9	
Իրանի քաղաքական զարգացումների ժամանակագրական բաժանումները						Սանկցիաների սկիզբ՝ 09.05.2010 թ. ՄԱԿ-ի թիվ 1929 բանաձևի հիման վրա						Սանկցիաների ավարտը 17.01.2016
Իրանի տնտեսական զարգացումները						Սուրսիդիաների վերացում և յուրաքանչյուր քաղաքացու ամսական 450000 ԻՐՀ դրամի հատկացում (2010 թ.՝ 40, իսկ 2018-ին՝ 10 ԱՄՆ դոլարին համարժեք)						
Նավթային եկամուտները, միլի ԱՄՆ դոլար		62	82.6	86.6	69.8	90	119	68	64	55.4	33.6	55.8
Նավթի արտահանումները, մլն. բարել/օր		2.4	2.5	2.4	2.4	2	2	1.9	1.6	1.4	1.6	2.2
Նավթի մեկ բարելի գինը		60	69	95	61	76	110	50	104	43	56	40

* Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ըստ աշխատանքում նշված վիճակագրական տվյալների աղբյուրների:

3.2. Նավթային ոլորտի զարգացման խնդիրներն ու հեռանկարները

Հետազոտության երրորդ գլխի երկրորդ և երրորդ ենթաբաժիններում կատարված վերլուծության պատկերն ամփոփել ենք աղյուսակ 3.18-ում:

Աղյուսակ 3.18.

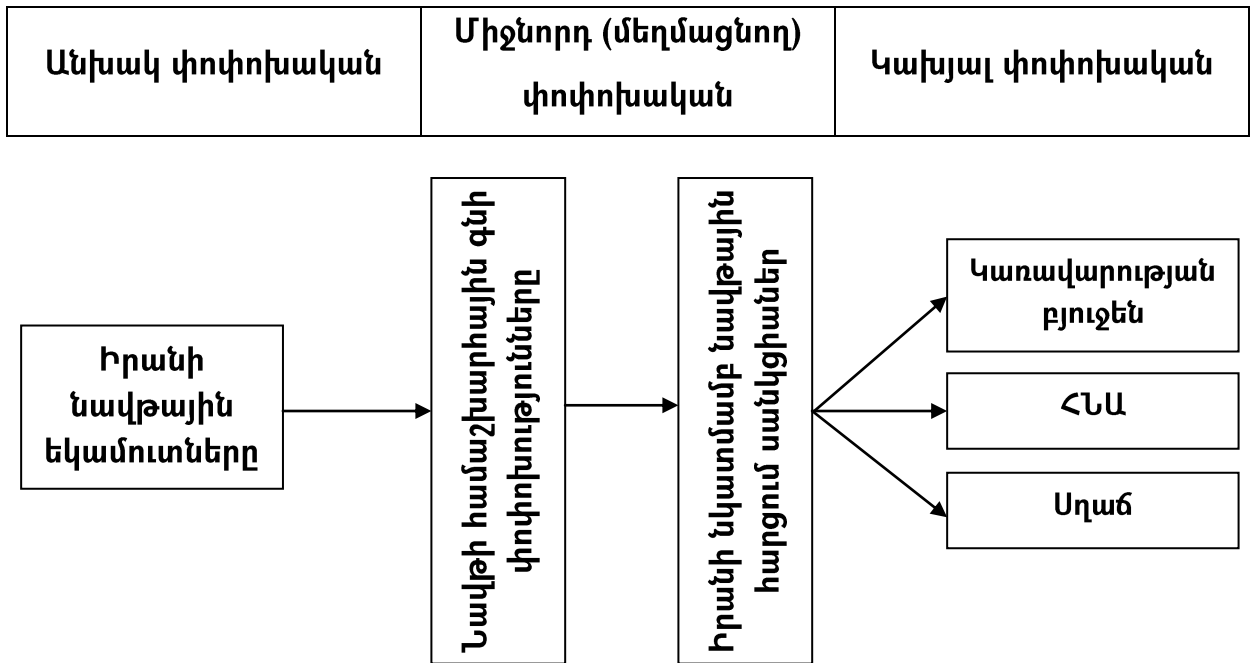
Ձուգահեռներ՝ 1384-1395 (2005/06-2016/07) թթ. նախորդ տարվա համեմատությամբ գնի ցուցանիշների փոփոխության և քաղաքական-տնտեսական կարևորագույն զարգացումների միջև

Տարի		Գնի ցուցանիշների փոփոխության աստիճանը, %				Քաղաքական-տնտեսական կարևորագույն զարգացումները		
Արեգակնային տոմարով	Մ.թ.	CPI	WPI	PPI	XPI	Նավթային զարգացումներ	Տնտեսական զարգացումներ	Քաղաքական զարգացումներ
1384	2005/06	12.1	9.5	9.5	16.2	Նավթի համաշխարհային շուկայի թանկացման շրջան	(*)	Պրն. Ամադիսենթարի նախագահության շրջան
1385	2006/07	12.1	9.5	9.5	16.2			
1386	2007/08	12.1	9.5	9.5	16.2			
1387	2008/09	25.4	-	21.8	13.1			
1388	2009/10	10.8	-	7.4	-6.8			
1389	2010/11	12.4	-	16.6	11			
1390	2011/12	12.1	-	9.5	16.2	Նավթի համաշխարհային շուկայի գների անկում	(**)	Պրն. Ռոհանիի նախագահության շրջան
1391	2012/13	30.5	-	29.6	88.6			
1392	2013/14	34.7	-	31.9	21.8			
1393	2014/15	15.6	-	14.8	-0.5			
1394	2015/16	11.9	-	4.9	-16			
1395	2016/17	9	-	5	-2.7			

(*) Իրանի յուրաքանչյուր քաղաքացուն սուբսիդիաների վճարում:

(**) Արտարժույթի գնի բարձրացում

Եվ վերջում ամփոփելով երկրորդ և երրորդ գլուխների վերլուծությունները, հետևյալ հայեցակարգային մոդելն ենք առաջադրել Իրանի նավթային եկամուտների հետ առնչվող և մեր հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրված փոփոխականների միջև կապը ներկայացնելու նպատակով (սխեմա 3.1):

Սխեմա 3.1. Իրանի նավթային եկամուտների վերաբերյալ հայեցակարգային մոդել¹⁵⁰

Ներկայացված մոդելում նկատվում է, որ Իրանի նավթային եկամուտները՝ որպես անկախ փոփոխական, ենթարկվելով միջանկյալ փոփոխականների՝ նավթի համաշխարհային գնի և Իրանի նկատմամբ նավթային հարցում սանկցիաների, ազդեցությանը, մեղմացվում և փոփոխվում են, և արդյունքում ազդում կառավարության բյուջեի, ՀՆԱ-ի և սղաճի վրա: Հետևաբար, կառավարության բյուջեն, ՀՆԱ-ն և սղաճը համարվում են Իրանի «նավթային եկամուտներ» անկախ փոփոխականից կախյալ փոփոխականներ, որոնք կրում են միջանկյալ փոփոխականների ազդեցությունը:

- Կանխատեսումներ

Հիմք ընդունելով հետազոտվող ժամանակահատվածի տվյալները (և կանխատեսման համար վիճակագրական կատեգորիաներից ընդունված Microsoft Excel Forecast Function-ի օգնությամբ), կարելի է կանխատեսել մոտակա տարիների փոփոխությունները (աղյուսակ 3.19), որի շնորհիվ ոլորտի պատասխանատուներին

¹⁵⁰ Նշված մոդելը մշակվել է հեղինակի կողմից՝ ըստ աշխատանքում կատարված վերլուծությունների:

հնարավորություն է ընձեռվում կողմնորոշվել պլանավորման հարցերում: Եթե նրանք կառավարման հարցում որդեգրեն անցյալի ուղենիշը, նրանց հեռանկարում սպասվում են նմանատիպ արդյունքներ՝ աշխատանքում ուսումնասիրված փոփոխականների կապակցությամբ: Դրանք նախատեսված արդյունքների հետ համընկնելու դեպքում, բնականաբար, կշարունակեն նույն ընթացքով, հակառակ դեպքում՝ հարկավոր է վերանայել անցած ուղին և անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարել:

Աղյուսակ 3.19.

Հետազոտության յուրաքանչյուր փոփոխականի կապակցությամբ կանխատեսումները՝ 2017-2020 թթ. կտրվածքով*

Տարի	Նավթ			Կառավարություն (հազար մլրդ ԻԻՀ դիալ)		ՀՆԱ (հազար մլրդ ԻԻՀ դիալ)		Սղաճ (%)		
	Նավթային հատկյաներ, մլրդ ԱՄՆ դոլար	Արտահանումներ, մլն բարել/օր	Արտադրություն, մլն բարել/օր	Ծախսեր	Եկամուտներ	Առանց նավթի	Ներառյալ նավթը	Արտահանվող ապրանքի գնի ցուցանիշը	Արտադրողի գնի ցուցանիշը	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը
2017**	45.6	1.4	3.6	2395.2	2210.6	5169.3	6333.3	12.1	13.9	16.4
2018	40.7	1.3	3.5	2601.7	2406.2	5203.4	6391.7	11.4	13.1	15.9
2019	35.8	1.2	3.4	2808.2	2601.9	5237.6	6450.2	10.8	12.3	15.4
2020	31.0	1.1	3.3	3014.6	2797.5	5271.8	6508.6	10.2	11.4	14.9

* Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

** Աշխատանքը 2018 թ. սկզբին վերջնական ամփոփելու և 2017 թ. ճշգրիտ տվյալների բացակայության հանգամանքով պայմանավորված, աղյուսակում 2017 թ. համար նշված տվյալներն ընթացիկ տարում կանխատեսման բնույթ ունեն 2017 թ. համար:

Հաշվի առնելով, որ նավթի արտադրությունն ու վաճառքը ենթակա է քաղաքական ու տնտեսական տարբեր գործոնների ազդեցությանը, հետևաբար, փորձագետների ընթացիկ կանխատեսումներով, նոր ավազաններում հորատումների ընդլայնման արդյունքում Իրանի նավթի արտադրության հնարավորությունները 2020 թ. կարող են հասնել օրական 4.5 մլն բարելի, իսկ նավթի մեկ բարելի գինը կազմելու է 55 ԱՄՆ դոլար¹⁵¹:

2020 թ. համար նախատեսվող տվյալներով, Իրանի ՀՆԱ-ն միջին հաշվով հասնելու է 451 մլրդ ԱՄՆ դոլարի, որը 2016 թ. գրանցված 393 մլրդ-ի համեմատ 5.2% աճ է գրանցելու¹⁵²:

Գործարարության և զբաղվածության հարցերով ավագ փորձագետները պարզաբանելով Իրանի գործարարության ոլորտում կարևոր ցուցանիշները, նշել են, որ 2020 թ. Իրանի տնտեսության մեջ սղաճը մնալու է միանիշ թիվ¹⁵³:

Ամփոփում

Սույն ուսումնասիրության մեջ գնահատվել է նավթի հասույթի և բյուջեի կապը երեք հիմնական գործոններով, դրանք են՝ կառավարությունը, ՀՆԱ-ն և սղաճը: Արդյունքներն ամփոփվել են եզրակացությունների և առաջարկությունների շրջանակներում, որոնք կօգտագործվեն հետագա ուսումնասիրություններում՝ յուրաքանչյուր գործոնի կտրվածքով:

- Կառավարության հետ նավթի հասույթի և բյուջեի կապի վերաբերյալ եզրակացություններ և առաջարկություններ

Կառավարության բյուջեի և դերակատարության հարցում նավթի հասույթների ազդեցությունը վերլուծելու և կանխատեսելու նպատակով, վերլուծության են ենթարկվել ոչ ֆինանսական միջոցների օտարման և կառավարության հասույթների միջև կապը, կառավարության վճարները, գործող հաշվեկշիռը, ոչ ֆինանսական միջոցների ձեռքբերումը, ոչ ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքը, գործող և ոչ ֆինանսական հաշվեկշիռը, ֆինանսական միջոցների օտարումը և ֆինանսական միջոցների բացարձակ օտարման արժեքը, կիրառելով Պիրսոնի կորելացիոն գործակիցն ու ռեգրեսիոն վերլուծության մեթոդները:

¹⁵¹ <https://www.iranenergy.news/2638/صفت-نفث-خبر/>

¹⁵² <https://www.isna.ir/print/96071507991/پیش‌بینی‌تولید‌ناخالص‌داخلی-داخلی-ایران/>

¹⁵³ <https://bazarnews.ir/fa/print/17963>

Վերջին տարիների մակրոտնտեսական ցուցանիշների վերանայման արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ տվյալ ժամանակահատվածում, հաշվի առնելով ծագած անգործության, աղքատության և անհավասարության խնդիրները, Իրանի տնտեսությունը եղել է արդյունավետ: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով կառավարության հանրային բյուջեի ծախսումների աճը, կարելի է պնդել, որ Իրանի տնտեսության մեծագույն խնդիրն ամբողջ երկրի բյուջեն է. այն նման է քաղցկեղային ուռուցքի, որն արմատավորվել է երկրի տնտեսությունում, աճում է նավթի սպառման հաշվին և նրա «սննդակարգում» կատարված ամենաչնչին խախտումը կարող է խաթարել իրանական տնտեսությունը և գործող քաղաքական համակարգը ներգրավել անկանխատեսելի մարտահրավերների և ճգնաժամերի մեջ:

Կառավարության բյուջեի դեֆիցիտի ավելացող միտումը հանգեցնում է ոչ ֆինանսական և ֆինանսական միջոցների օտարումից հատկացված հասույթների օգտագործմանը՝ նախատեսված նպատակներին հակառակ ուղղությամբ, և դրանք ծախսվում են կառավարության առկա ծախսերը փոխհատուցելու նպատակով: Այս երևույթը կարող է հանգեցնել քաղաքացիական բյուջեի կրճատմանը և բանկերի նկատմամբ կառավարության պարտքերի ավելացմանը, բարձրացնելով անգործության մակարդակն ու սղաճը: Հետևաբար, պահանջվում է թուլացնել կառավարության ներկայիս ծախսերի վերընթաց միտումը, որպես՝ երկրի համար հնչող ահազանգ, և անհրաժեշտ է անհապաղ կիրառել սահմանադրական օրենքի և Բյուջետային չորրորդ ծրագրի ակտի 44-րդ կետն ու 7, 138, 139, 143 և 145-րդ հոդվածները: Ի լրումն կառավարության չափի փոքրացման, անհրաժեշտ է օգտագործել կառավարության արտաքին ռեսուրսները ոչ ֆինանսական և ֆինանսական միջոցների օտարման գործում, դրանք ուղղել ենթակառուցվածքային խնդիրների լուծմանը, նպաստելով հաջորդ սերունդների կողմից դրանց շահագործմանը:

Այլ երկրների, այդ թվում՝ Ճապոնիայի, ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի փորձը ցույց է տալիս, որ հետամուտ լինելով կառավարության փոքրացման գործին և փաստացի սեփականաշնորհմանը, հետագայում կրճատվելու են գործազրկության և սղաճի հետ կապված տվյալները և ավելանալու է զբաղվածությունը¹⁵⁴: Ինչպես նկատվում է, նավթի արտահանման տվյալների աճի և կրճատման միտումների միջև առկա է

¹⁵⁴ Tehrani H. Japan's development model, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 302

հակադրություն: Այստեղ հարկավոր է բացատրել գոյություն ունեցող հակադրությունների հետևում կանգնած մանրամասներն ու պատճառները:

Նավթի գնի կրճատումը 2005 թ. պատժամիջոցների արդյունքն է: Մինչև 2007 թ. և 2010 թ. նավթային եկամուտների բարձրացումը կապված են նավթի մեկ բարելի գնի հետ: Միաժամանակ, Իրանի նավթարդյունաբերությունն ունեցել է նվազող միտում: 2011 թ.-ից հետո մեկ բարել նավթի գինը նվազում է և միևնույն ժամանակ պատժամիջոցները Իրանի նավթարդյունաբերության անկման պատճառ են հանդիսանում: Հետևաբար, Իրանի նավթային եկամուտը նշանակալիորեն կրճատվում է: Երկրի տնտեսությունում նավթի արտահանումից ստացվող ներքին արժույթային եկամուտներում իրենց ծավալով գերակշռել են կառավարության ահռելի ծախսումները, վճարների հաշվեկշիռը և օտարերկրյա ու արժույթային փոփոխականները¹⁵⁵:

Կառավարության հասույթների նավթի մասնաբաժինը կազմում է 67%, իսկ նավթի հավելյալ ներդրումը ՀՆԱ-ում՝ 32%¹⁵⁶:

Նավթի եկամուտների պաշարները կարող են օգտագործվել բացառապես երկրի ներսում կամ դրսում ներդրումների նպատակով, սակայն դրա աղբյուրների համապատասխանեցումը գործող ծախսումներին հնարավոր չէ բացահայտել:

Ազգային արտադրության մեջ պետության մասնաբաժնի ավելացմամբ կրճատվում է ռիալի կախվածությունը բյուջեի ոչ նավթային պաշարներից:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կառավարության մարգինալ վերահսկումը նավթի պաշարների սպառման առումով բավականին մեծ է, և մոտ է 1-ի (մեկի)¹⁵⁷:

Իրանի տնտեսությունը մեծապես ապավինում է նավթի հասույթներին, որը պատմականորեն է այդպես ձևավորվել, այնպես որ, նավթի վաճառքից ստացվող եկամուտներն ունեն կարևոր որոշիչ դեր: Սա հասել է այնպիսի չափերի, որ նավթի գնի խելահեղ տատանումների արդյունքում տատանվում է Իրանի տնտեսությունը:

Նավթի հասույթների պատճառով խոցելիությունը և ոչ նավթային արտահանումների զարգացման բացակայությունը, ինչպես նաև ռիալի արտարժույթային փոխանակման փոխարժեքի իրատեսական չինելը խնդիրներ են առաջացնում:

¹⁵⁵ Mehdiyan R., Review the functioning of the foreign exchange reserve account, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 71

¹⁵⁶ Նույնը, էջ 75

¹⁵⁷ Mehdiyan R., նշվ. աշխ., էջ 76

Զարգացած երկրներում նավթի գնի ավելացումն սպառողի գնողունակության հզորության կրճատման պատճառ է հանդիսանում¹⁵⁸:

Պատմականորեն սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշի հաշվարկն աշխատավարձ ստացողների եկամուտների փոխհատուցման գործում իրականացվում է սղաճի պատճառով¹⁵⁹:

Թեև սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը գնահատում է սղաճը կենցաղային ցուցանիշում, սակայն սա անհրաժեշտաբար չի նշանակում, որ այն ճշգրտորեն արտացոլում է ընտանիքի ծախսումների փոփոխությունները: Հետևյալ չորս գործոնները կարևոր ազդեցություն ունեն սղաճի վրա. իրացվելիություն, արտարժույթ, ներմուծման ծավալներ, գնի ցուցանիշ, սուբսիդավորված ներմուծում, համաշխարհային սղաճ, ապրանքների գները¹⁶⁰:

Անհրաժեշտ է կրճատել պետական բյուջեի կախվածությունը նավթի արտահանումից ստացվող հասույթներից և այն փոխարինել ներդրումներով ու արտադրությամբ:

Կրճատել նավթի սպառումն ու այն փոխարինել վերականգնվող էներգիայով, այդ թվում՝ հողմային էներգիայով, արևային էներգիայով, երկրաջերմային էներգիայով, կենսազանգվածային էներգիայով, ջրածնային էներգիայով (կենսազանգված), հիդրոէլեկտրակայաններով¹⁶¹:

Բյուջեի ֆինանսավորումը պահանջում է բյուջեի նավթից կախվածության էական աճ, վաճառելով ավելի շատ արտարժույթ Կենտրոնական Բանկին¹⁶²:

Միջավայրի կայունացումն ու ապահովագրումը անհրաժեշտ պայման է այն տնտեսական միջավայրի ձևավորման համար, որը կնպաստի ներդրումներին¹⁶³:

Նավթի համաշխարհային շուկայում նավթի և նավթային հասույթները մշտապես արդյունավետ են եղել իրանական տնտեսության փոխակերպման գործում, և որոշակի

¹⁵⁸ Vaziry M., Oil price in the next 20 years, Strategic research in Iran's economic development (5), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 2459

¹⁵⁹ Mehmoody B., Core inflation, Strategic research in Iran's economic development (4), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 2166

¹⁶⁰ Նույնը, էջ 2168

¹⁶¹ Amirrahimi H., Renewable energy situation in Iran and the world, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 401

¹⁶² Mehdevian M.H., Oil and National macroeconomic Management Challenge” Strategic research in Iran's economic development (2), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 904

¹⁶³ Barbadian Shoraka H.R., Low Growth Political Economy Phenomenon In Iran, Strategic research in Iran's economic development (2), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 748

տարիներին այն որոշիչ ազդեցություն է ունեցել արդյունավետ հարաբերության ուղին ձևավորելու գործում, որը դարձել է ազգային տնտեսություն¹⁶⁴:

Այն երկրները, որոնց մակրոտնտեսության հիմքում ընկած են նավթային եկամուտները, հարկավոր է ձևավորեն նավթային հասույթներն ապագա սերունդների համար պահպանող համակարգեր և այդ երկրների մակրոտնտեսական ոլորտը հարմարեցնել այնպես, որ դրանք կախման մեջ չլինեն կառավարության բյուջեից¹⁶⁵:

Կենտրոնական Բանկից փոխառության պատճառով առաջացած բյուջեի դեֆիցիտը ավելացրեց դրամական հենքը և հետևաբար դրամի և իրացվելիության ծավալը՝ որպես Իրանի տնտեսության մեջ սղաճի պատճառներից մեկը¹⁶⁶:

Ընդհանուր ՀՆԱ-ում տնտեսության վիճակի սահմանումը ՀՆԱ-ի ամենալավ ցուցանիշներից մեկն է հանդիսանում, սակայն բացարձակ թվերի առկայության պատճառով, այն տևում է ավելի քան մեկ տարի և որևէ մեկը տեղյակ չէ ներկայիս սառեցված դրամաշնորհների մասին, և թե ինչ վիճակում է երկրի տնտեսությունը:

Քանի որ իրանական տնտեսությունը փոխվում է նավթի գներից, ազգային տնտեսության առաջընթացի և հետընթացի ժամանակահատվածներում հիմնական գործոն է առաջանում, որը կարճաժամկետ ընդհատումներով իր ազդեցությունն է ունենում երկրի տնտեսության հեռանկարի վրա¹⁶⁷:

Սղաճի հիմնական ցուցանիշներից մեկն է արժույթի արժեքի և մարդկանց գնողունակության պահպանումը¹⁶⁸:

1973 թ. ավելի քան 3% տնտեսական աճ է գրանցվել՝ համաշխարհային տնտեսության արդյունավետության և սղաճի ուժգնացման առկայությամբ, սակայն այժմ ավելի քան 5.4 տոկոս տնտեսական աճը չի հանգեցնի սղաճի¹⁶⁹:

Ծրագրի երրորդ ժամանակահատվածում, շուրջ 130.3 մլրդ ԱՄՆ դոլար է ստացվել նավթային հասույթներում, որը կառավարության հանրային ֆոնդում կազմել

¹⁶⁴ Nobakht M.B., The process of globalization and the changes and requirements in the field of the Iran's economy, Strategic research in Iran's economic development (4), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 1710

¹⁶⁵ Mehdavian M.H., նշվ. աշխ., էջ 909

¹⁶⁶ Nobakht M.B., Forecasts Iran's economic situation in 2007, Strategic research in Iran's economic development (4), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 1948

¹⁶⁷ Vaziry M., նշվ. աշխ., էջ 2461

¹⁶⁸ Mehmoody B., նշվ. աշխ., նույն տեղում:

¹⁶⁹ Hadizeno B., The optimal pattern of consumption of oil revenues, Strategic research in Iran's economic development (5), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 2675

է 85.8 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Այս ժամանակահատվածում նավթի հասույթների 65.8 տոկոսը ծախսվել է կառավարության կողմից¹⁷⁰:

Նավթային հասույթներից կախվածության հակառակ ազդեցությունից խուսափելու նպատակով, հարկավոր է, որ կառավարությունն աստիճանաբար կրճատի իր կախվածությունը նավթի հասույթներից:

1384(2005/06)թ., ՀՆԱ-ում երկրի ընդհանուր բյուջեի հարաբերակցությունը գրանցել է ռեկորդային ցածր ցուցանիշ (97.7%): ՀՆԱ-ում հանրային ֆոնդի հարաբերակցությունը 1383 (2004/05) թ. կազմել է 31.2%, իսկ 1384 (2005/06) թ. այն կազմել է 7.4%, որն ավելացրել է ՀՆԱ-ում կառավարության ծախսումների հարաբերակցությունը 1383 (2004/05) թ. (ավելի քան 21.29%), այն հասցնելով 39.82%-ի 1384 (2005/06) թ.¹⁷¹:

Կենտրոնական Բանկի վիճակագրության համաձայն, Իրանի Իսլամական Հանրապետության տնտեսական աճն՝ ըստ 1383, 1384 (2004/05-2005/06) թթ. հիմնական գների, կազմել է համապատասխանաբար՝ 4.8 և 5.4%¹⁷²:

Իրանում ապրանքների սպառման և բնակարանաշինության վերաբերյալ սպառողական գնի ցուցանիշի հաշվարկի քննարկումներն սկիզբ են առել 1315 (1936) թվականից ի վեր: Կենտրոնական Բանկի տնտեսական վիճակագրության բաժինը ներկայումս իրականացնում է այս աշխատանքը:

Սղաճի մակարդակը համարվում է կարևոր ցուցանիշներից մեկը տնտեսության վիճակը սահմանելու առումով:

Ինչպես նկատվում է նավթի արտահանումից և արտահանման տվյալներից, ավելացման և կրճատման միտումներում առկա է հակադրություն: Այստեղ անհրաժեշտ է բացատրել հակադրության քողի տակ թաքնված մանրամասներն ու պատճառները:

Կարևորելով սույն հետազոտության ժամանակային տիրույթը, հատկանշական է, որ աշխատանքին զուգահեռ նկատելի են նավթի համաշխարհային գնի տատանումները, և միաժամանակ մտահոգություններ են նկատվում նավթ արտահանող երկրներում: Նավթի գների անկայուն լինելն ու մեծ տատանումներն անհրաժեշտ են դարձնում երկրի համար այնպիսի կառուցակարգերի կիրառումը, որոնց հիման վրա հնարավոր լինի վերահսկել հետագայում նավթի գնի կրճատման ռիսկերը:

¹⁷⁰ Sameemee A., Analysis of the 2008 budget bill, Strategic research in Iran's economic development (5), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 2772

¹⁷¹ Yazdy Tabataee R., Iran's economic in 2007, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 112

¹⁷² Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2006/07(1385), p. 209

- Սղաճի հետք նավթի հասույթի և բյուջեի կապի վերաբերյալ եզրակացություններ և առաջարկություններ

Սղաճի վերաբերյալ կատարված վերլուծությունից հետո, կարելի է եզրակացնել, որ առկա են 25 հիմնական կարևոր գործոններ, որոնք ազդում են սղաճի վրա. դրանք են՝

- կառավարության նշանակալի կախվածությունը նավթի հասույթներից,
- աճը, բարձր իրացվելիությունը,
- աշխատավարձերի բարձրացումը,
- տեղական և ներմուծված ապրանքների նախանշված գների բարձրացումը,
- արտադրողի գնի ցուցանիշի կրճատումը, որը հանգեցնում է սպառողական գնի ցուցանիշի և մեծածախ գնի ցուցանիշի կրճատմանը,
- սղաճը բարձրացրել է իրավապահ մարմինների սուբսիդիաները,
- դրանից բխող քաղաքականության ընդլայնում և սղաճի հետ կապված ճնշումներ,
- արտարժույթի փոխարժեքը,
- տնտեսական խիստ պատժամիջոցների կիրառում,
- ավելացած աշխատավարձերով, տրանսպորտով, վառելիքով և տոկոսադրույքով պայմանավորված աճող ծախսերը,
- պահանջարկի և առաջարկի միջև անհավասարակշռություն,
- անհավասարակշռություն համապատասխան հասույթների միջև,
- արտադրական ոլորտի հասանելիության բացառումը,
- օտարերկրյա ներդրումների և մասնավոր հատվածի աննշան լինելը,
- բանկային վարկերի բարձր տոկոսադրույքը,
- նավթի հասույթներից կախվածություն,
- կառուցվածքային խնդիրներ, այդ թվում՝ ներմուծումներից կախվածություն և կառավարության հասույթների կախվածությունը նավթի հասույթներից,
- էներգիայի բարձրացող գները,
- արդյունաբերական սուբսիդիաներ,
- համաշխարհային գների բարձրացում,
- թույլ կառավարում,
- բնակարանաշինության գների ցուցանիշի կրճատում,
- ոչ բանկային վարկատու հաստատությունների գործունեությունն՝ առանց Կենտրոնական Բանկի կողմից լիցենզավորման,

- տնտեսական գործունեության անկում՝ հիմնական միջոցներով գերակշռող ռեկորդային շուկայի պատճառով (բնակարանաշինություն, ֆոնդային, ավտոմեքենաշինություն),

- իրացվելիության արագության կրճատում:

Արդյունքների մանրամասն ուսումնասիրության արդյունքում, հետևյալ քայլերն են առաջարկվում.

- նավթի հասույթներից բյուջեի կախվածության կրճատում,
- կառավարության չափերի կրճատում,
- կառավարության տնտեսական գործունեության սահմանափակում,
- Կենտրոնական Բանկի կողմից կառավարությանը տրամադրվող վարկերի սահմանափակում,
- կրճատվող նավթի հասույթների փոխհատուցում՝ Կենտրոնական Բանկից ոչ կառավարական փոխառումներ կատարելու միջոցով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հետազոտության աղյուսակներում զետեղված արդյունքների և աշխատանքում ամփոփված նյութերի հիման վրա ձևակերպվել են հետևյալ եզրահանգումները:

1. Իրանի տնտեսության գլխավոր և կարևորագույն մարտահրավերը կառավարության չափազանց մեծ ծախսերն են, որոնց համար անբավարար են պետական եկամուտները: Նավթային եկամուտների նվազումը նշանակալիորեն ազդում է պետեկամուտների վրա, իսկ այդ պայմանների շարունակականությունը հետագայում հանգեցնելու է երկրի համար բազմաթիվ տարբեր խնդիրների, որոնցից կարևորագույնը մակրոտնտեսական ցուցանիշների հետ են առնչվում:

2. Պետական ոչ նավթային եկամուտները ևս ենթակա են նավթային եկամուտների ազդեցությանը, քանի որ վերջիններից կախվածության պատճառով ՀՆԱ-ի մասով հանքարդյունաբերության ոլորտի արտադրության գծով առաջացող նվազումները հանգեցնում են նշված ոլորտի իրացման և հետևաբար՝ վճարվող հարկերի կրճատմանը:

3. Պետական ոչ նավթային եկամուտները շարունակ միջին հաշվով ապահովել են պետական բյուջեի 70%-ը, որի մասով անկում է նկատվել Իրանի նկատմամբ կիրառվող սանկցիաների սկզբում, 1392 (2013/14) թ. հասնելով նույնիսկ՝ 54%-ի, իսկ այդ ժամանակ կառավարությունը որդեգրելով որոշակի քաղաքականություն, քայլեր նախաձեռնեց հարկերի բարձրացման կապակցությամբ, 1395 (2016/17) թ. այն հասցնելով պետեկամուտների 66%-ին, ինչը հավասար էր 1387 (2008/09) թ. պետական հարկերի մասնաբաժնին: Հետևաբար, պետությունը սեփական եկամուտները կրճատելու նպատակով, որը սովորաբար ապահովում է նրա ծախսերի 58%-ը, ստիպված է նավթի վաճառքի, Կենտրոնական Բանկից վարկեր ստանալու, պետական պարտատոմսերի, շինությունների և կազմակերպությունների վաճառքի միջոցով հատուցել սեփական դեֆիցիտը:

4. Նավթային եկամուտների նվազումն ազդել է նաև կապիտալ ներդրման բյուջեների վրա, և այսպիսով, 1387 (2008/09) թ. պետական ընդհանուր ծախսերից կապիտալ ներդրման բյուջեի մասնաբաժինը կազմել է 27.7%, իսկ 1394 (2015/16) թ.՝ 14%, այսինքն՝ գրանցվել է 50%-ի չափով կրճատում: Այս հանգամանքը դադարեցրեց կապիտալ ներդրման նախագծերը, և արդյունքում հանգեցրեց տվյալ նախագծերում աշխատողների, ինչպես նաև դրանց համար շինանյութ, հումք և ծառայություններ ապահովողների գործազրկությանը:

5. Եկամուտների կրճատումը, և մյուս կողմից ծախսերի աճը՝ եկամուտների կրճատումների հարցում անուշադրության և կառավարման բացակայության պայմաններում, կառավարությանը կանգնեցնում են բյուջեի դեֆիցիտի խնդրի առջև:

6. ՀՆԱ-ի կապակցությամբ, հետազոտվող ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի արդյունքների ուսումնասիրումը պարզեց, որ պետեկամուտների աճին զուգահեռ, 1389 (2010/11) թ. նավթի մասնաբաժինը մինչև ՀՆԱ-ի 30%-ով ունեցել է ուղղակի ազդեցություն, սակայն նավթային սանկցիաների շրջանում այդ ազդեցությունը 1394 (2015/16) թ. հասել է 9%-ի, ինչը վկայում է նավթային եկամուտներից ՀՆԱ-ի կախվածության մասին:

7. Ինչպես նաև հետազոտության շրջանակներում պարզվել է, որ հանքարդյունաբերության հատվածը ևս կրել է նավթային սանկցիաների ազդեցությունը, քանի որ սանկցիաների տարիների ամբողջ ընթացքում ոչ միայն աճ չի գրանցվել այդ ոլորտում, այլ նույնիսկ նկատվել է տարեց տարի անկում, ինչը վկայում է նավթային եկամուտներից հանքարդյունաբերության ոլորտի խիստ կախվածության մասին: Այն նաև օժտված է եղել պետական օժանդակությունից, ինչը չափազանց վտանգավոր երևույթ է երկրի տնտեսության համար, քանի որ հանգեցնում է գործարանների ու ձեռնարկությունների փակմանը, աշխատողների գործազրկությանը, ապրանքների դեֆիցիտին ու թանկացմանը և սղաճի բարձրացմանը:

8. Սղաճի կապակցությամբ, հետազոտվող ժամանակահատվածում նկատելի է, որ Իրանում սղաճը 1385 (2006/07) թ.-ից սկսած աճել է նավթային եկամուտների ավելացմանը զուգահեռ, ինչը հասարակության մեջ կանխիկ գումարի ավելացման և դրամի ներարկման արդյունք էր, և երբ սանկցիաների ժամանակ կրճատվում են պետության նավթային եկամուտները, տարվա առանձին ամիսներին սղաճը հասել է նույնիսկ 40%-ի, ինչը պայմանավորված էր պետական ծախսերը հատուցելու նպատակով հարկերի ավելացմամբ, ԿԲ-ից կառավարության ստացած վարկերով և պետական պարտատոմսերի 20% տոկոսադրույքով իրացմամբ: Նույնիսկ նման պայմաններում կառավարությունը բարձրացնում է նաև իր կողմից մատուցվող ծառայությունները, իսկ այդ բարձրացումները, որոնք վճարվում են ձեռնարկությունների և անհատների կողմից, ուղղակիորեն գումարվում են ապրանքներին ու ծառայություններին և գանձվում սպառողից:

9. Ի լրումն նախորդ եզրահանգման, մյուս կողմից, ըստ կատարված հաշվարկների, մեծածախ գնի (WPI) և արտադրողի գնի (PPI) ցուցանիշների միջև կորելացիոն առավելագույն կապը ևս վկայում է այն մասին, որ շուկայի վերահսկումը գտնվում է նշված

ձեռնարկությունների և անհատների ձեռքում, և նրանք իրենց պարտադրված ծախսերը հատուցելու նպատակով բարձրացնում են սեփական արտադրանքի գները: Իսկ սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի (CPI) և մեծածախ վաճառքի գնի (WPI) ցուցանիշների միջև կորելացիոն նվազագույն կապը ցույց է տալիս, որ ապրանքների ու ծառայությունների մեծածախ վաճառողների ու սպառողների միջև առկա են միջնորդներ, որոնց առկայությունը հանգեցնում է ինքնարժեքի բարձրացմանը, ինչն էլ սղաճի հանգեցնող հանգամանք է:

Հիմք ընդունելով հետազոտության արդյունքները, մեր կողմից ներկայացվել են հետևյալ **առաջարկությունները**.

- Առաջարկվում է ամեն տարի նախորդ տարվա համեմատությամբ կրճատել պետեկամուտների կախվածությունը նավթից, ինչպես նաև՝ սեփական ծախսերը, փորձելով փոքրացնել կառավարության չափերը, հրաժարվել տնտեսական հարցերի տնօրինման պատասխանատվությունից՝ տնտեսական, արտադրական ու ծառայության բնույթի պետական գործերը վստահելով մասնավոր հատվածին և վերահսկելով դրանք:

- Առաջարկվում է աստիճանաբար և տարեց տարի կրճատել ընթացիկ ծախսերին հատկացվող նավթային եկամուտների մասնաբաժինը, նույնքանով ավելացնելով կապիտալ ներդրման հետ կապված ծախսերը: Հարկավոր է այս կապակցությամբ հաշվի առնել առանձին երկրների, այդ թվում՝ Լեհաստանի, Ճապոնիայի, Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի հաջող փորձը:

- Առաջարկվում է ախտորոշման քայլեր նախաձեռնել հանքարդյունաբերության ոլորտում, բացահայտել նավթային եկամուտներից կենսական կախվածության մեջ գտնվող ռեսուրսները և կրճատել այդ կախվածությունը՝ որոշակի մեթոդների կիրառմամբ:

- Միաժամանակ ընդլայնել գյուղատնտեսության, անասնաբուծության և ծառայության հատվածները, որոնք նվազագույն ազդեցությունն են կրել նավթային եկամուտների կրճատումներից, որպեսզի դրանով հատուցվեն նավթի և հանքարդյունաբերության ոլորտների կորուստները: Չնայած հարկավոր է, որ գյուղատնտեսության և ծառայությունների ոլորտների անհրաժեշտ մեքենաներն ու առանձին հումքեր ձեռք բերվեն նավթի վաճառքից ստացվող պետական արտարժույթի միջոցով:

- Նավթային եկամուտների տատանումները զուգակցվում են հարկերի տատանումների հետ: Նպատակահարմար է, որ կառավարությունը կրճատի սեփական եկամուտների՝ նավթից, ԿԲ վարկերից և այլ գործոններից կախվածությունը և քայլեր նախաձեռնի կայուն եկամուտների ուղղությամբ, այդ թվում՝ խրախուսել օտարերկրյա ներդրողներին Իրանում

ներդրումներ կատարելու հարցով, ինչպես նաև կրճատել արտադրողների ու սպառողների միջև միջնորդական բնույթի գործունեությունը:

- Երրորդ աշխարհամասի երկրներում մշտապես բյուջեի դեֆիցիտը հանգեցնում է սղաճի, սակայն զարգացած երկրներում այն չի հանգեցնում սղաճի, քանի որ դա կախված է այն հանգամանքից, թե պետություններն ինչպես են հատուցում սեփական բյուջեի դեֆիցիտը: Եթե այն հատուցվում է ԿԲ-ից վարկեր ստանալու և պարտատոմսերի իրացման հաշվին, այն հանգեցնելու է սղաճի, սակայն այն դեպքում, երբ բյուջեի դեֆիցիտը հատուցվում է մասնավոր հատվածի ներդրումների շնորհիվ, սղաճ հիմնականում չի նկատվում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Abbasian Ezzatollah and Khatami Tayebbeh, Determination of the optimum path of taxes for reduction of governmental budget dependence to oil revenues, Quarterly Journal of Quantitative Economics, Vol 9, No 1, 2012, pp. 87-111
2. Amirrahimi H., Renewable energy situation in Iran and the world, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 401
3. Ayety E., OPEC and economic of oil, Ferdosee university, Meshhad, 1369 (1990/91), 254 p.
4. Azeree M., Iranian Gas Export, Tadbeer ofogh, Tehran, 1386 (2007/08), 162 p.
5. Barbadian Shoraka H.R., Low Growth Political Economy Phenomenon In Iran, Strategic research in Iran's economic development (2), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 748
6. Barnett S. & R. Ossowski R., Operational Aspects of Fiscal In Oil-Producing Countries, IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department, 2002, 34 p.
7. Benysadr A., Oil and domination, Mosadegh, Tehran, 1356 (1977/78), 424 p.
8. Bradran shorka H., Oil Boom and savings rates in the countries of OPEC, Journal of economy, (16), pp. 10-132
9. Central bank of Iran, Annual Review 2000/01 (1379)
10. Central bank of Iran, Annual Review 2001/02 (1380)
11. Central bank of Iran, Annual Review 2002/03 (1381)
12. Central bank of Iran, Annual Review 2004/05 (1383)
13. Central bank of Iran, Annual Review 2005/06 (1384)
14. Central bank of Iran, Annual Review 2006/07 (1385)
15. Central bank of Iran, Annual Review 2007/08 (1386)
16. Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387)
17. Central bank of Iran, Annual Review 2009/10 (1388)
18. Central bank of Iran, Annual Review 2010/11 (1389)
19. Central bank of Iran, Annual Review 2011/12 (1390)
20. Central bank of Iran, Annual Review 2012/13 (1391)
21. Central bank of Iran, Annual Review 2013/14 (1392)
22. Central bank of Iran, Annual Review 2014/15 (1393)
23. Central bank of Iran, Annual Review 2015/16 (1394)
24. Central bank of Iran, Annual Review 2016/17 (1395)
25. Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1384, Tehran, August, 2007, p. 173.
26. Central bank of Iran, Brief summary of economic developments-1394, Tehran, May, 2017, 90 p.

27. Central bank of Iran, Economic indexes, No. 87, Tehran, July, 2017, 26 p.
28. Central bank of Iran, Economic indexes, No. 88, Tehran, December, 2017, 26 p.
29. Central bank of Iran, Economic indexes, No. 89, Tehran, January, 2018, 26 p.
30. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2002/03 (1381)
31. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2003/04 (1382)
32. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2004/05 (1383)
33. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2005/06 (1384)
34. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2006/07(1385)
35. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2007/08 (1386)
36. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2008/09 (1387)
37. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2009/10 (1388)
38. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2010/11(1389)
39. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2011/12 (1390)
40. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2012/13 (1391)
41. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2013/14 (1392)
42. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet, 2014/15 (1393)
43. Central bank of Iran, Economic Report & Balance Sheet,, 2015/16 (1394)
44. Central Bank of Islamic Republic of Iran, Government size in Iranian Economics, Economic Analysis and Policy Dept, 2006, 34 p.
45. Dehghan A., The oil passage, Beezeman, Tehran, 1391 (2012/013), 131 p.
46. Ebtehee A., Oil of Bekhteeyareeha, Tareekh moaser, Tehran, 1384 (2005/06), 126 p.
47. Fateh M., Fifty years oil, Kavosh, Tehran, 1389 (2010/11), 72 p.
48. Gazaeree A., Oil on century 21, Yezda, Tehran, 1389 (2010/11), 360 p.
49. Ghanbery A., Oil economy, Chaesh, Tehran, 1390 (2011/12), 368 p.
50. Ghofranee A., Addiction to Oil, Ettelaat, Tehran, 1391 (2012/13), 340 p.
51. Gholami S., Pathology economic development program of the country after the Islamic Revolution, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 314 p.
52. Ghybee M., Oil; Money and Power, Ministry of Oil Iran, Tehran, 1373 (1994/95), 510 p.
53. Hadizadeh R., Taati S. and Rakhshan Sh., Investigation referring to project of exporting and importing goods price indices, Amar, No 18, Summer 2016, pp. 9-13 [amar.srtc.ac.ir/article-1-187-fa.pdf]
54. Hadizenoz B., The optimal pattern of consumption of oil revenues, Strategic research in Iran's economic development (5), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, p. 2675
55. Heshmetzadeh M., Oil of Iran, Beheshtee university, Tehran, 1388 (2009/10), 101 p.

56. <http://irpetro.com/newsdetail-4512-fa.html> (15/05/2009)
57. <https://bazarnews.ir/fa/print/17963>
58. <https://www.iranenergy.news/2638/صفت-نفت-خبر>
59. <https://www.isna.ir/print/96071507991/پیش-بینی-تولید-ناخالص-داخلی-ایران>
60. Iran's management and budgeting organization, long-term planning of Islamic republic of Iran, 2007, report No 16, 225 p.
61. Khodavyssee N., Study Dutch Disease in Iranian economy, Modares, 2(2), Tehran, 1376 (1997/98), pp. 20-36
62. Khyrkhah G., The paradox of plenty oil booms and petro states, Nay, Tehran, 1388 (2009/10), 432 p.
63. Malaek H., The Crude Facts, Economic Trends, 6(5), Tehran, 2008, pp. 18-19
64. Mashaykhee A., Iran's economic development based on oil, Nasher dakshgahee, Tehran, 1363 (1984/05), 102 p.
65. Mehdivian M.H., Oil and National macroeconomic Management Challenge” Strategic research in Iran's economic development (2), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 950 p.
66. Mehdiyan R., Review the functioning of the foreign exchange reserve account, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 145 p.
67. Mehmoody B., Core inflation, Strategic research in Iran's economic development (4), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 2354 p.
68. Mehrara Mohsen and Nikioskouei Kamran, Oil price shocks and its dynamic effects on macroeconomic variables, Journal of commercial research, Vol 9, No 40, 2006, pp. 1-32
69. Mekee H., Oil and speech Makee, Amir kabir, Tehran, 1385 (2006/07), 562 p.
70. Melek F., Consumer Price Index (CPI), Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 225 p.
71. Mesjedjamaee A., Oil of north, Office of the President, Tehran, 2001, 280 p.
72. Mohamdee Y., Oil and Iran's foreign policy, Esnad enghelab, Tehran, 2011, 468 p.
73. Mosavee V., Oil and blood, Second ed., Saghee, Tehran, 1390 (2011/12), 245 p.
74. Mousavi Jahromi Yeganeh and Zayer Ayat, Analysis of the effect of governmental budget deficit on consumption and investment of private sector in Iran, Quarterly Journal of Economic Researches, Vol 8, No 3, 2008, pp. 1-19
75. Nazamabadee B, A Century in oil, Ministry of Culture and Islamic Guidance, Tehran, 1385 (2006/07), 145 p.
76. Neeli M., Budget effects on macroeconomic variables, Iran's economic development, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, (1), Tehran, 2009, pp. 483-508

77. Neely M., Effects on macroeconomic variables 2006 budget, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 613 p.
78. Nobakht M.B., Forecasts Iran's economic situation in 2007, Strategic research in Iran's economic development (4), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 2012 p.
79. Nobakht M.B., The process of globalization and the changes and requirements in the field of the Iran's economy, Strategic research in Iran's economic development (4), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 1860 p.
80. Noobakht M., The effects of rising prices of petroleum products on the price of transport services in iran, Iran's economic development, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, (3), Tehran, 2009, pp. 1501-1598
81. Oil and development, Report on important activities of Ministry of Oil (1997-2000), Public Relation Depth of Ministry of Oil, June 2001, 63 p.
82. Oree K., The Economics of mine, Ferdousee university, Meshhad, 1381 (2002/03), 190 p.
83. Pilehforoush Meysam, Oil Trace in Budget, Quarterly Journal of Economic New Topics, No 136, 2012. pp. 48-50
84. Pirooznya S., Oil trade market, Chlesh, Tehran, 1387 (2008/09), 119 p.
85. Pirozmand M., History of oil, Berga, Tehran, 1390 (2011/12), 68 p.
86. Pyrmohamdy M., Iranian Oil Bourse, Tedbeer eghtesad, Tehran, 1386 (2007/08), 102 p.
87. Rasekhee A., Oil wave, ettlaat, Tehran, 1384 (2005/06), 287 p.
88. Reesidana F., Money and inflation, Papeeros, Tehran, 1386 (2007/08), 472 p.
89. Ryazee M., energy crisis, Amir kabeer, Tehran, 1362 (1983/84), 172 p.
90. Sala-i-Martin X. & Subramanian A., Addressing the Natural Resource Curse: An Illustration from Nigeria, NBER Working Paper Series, Journal of African Economies, Centre for the Study of African Economies (CSAE), 22(4), August, 2003, pp. 570-615
91. Salehyar G., History of oil world, Ettelaat, Tehran, 1384 (2005/06), 256 p.
92. Sameemee A., Analysis of the 2008 budget bill, Strategic research in Iran's economic development (5), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 2982 p.
93. Sameemi A., Oil and Finance, Iran's economic development, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, (5), Tehran, 2009, pp. 2767-2796
94. Sameti Morteza, Khanzadi Azad and Yazdani Mehdi, Effects of oil revenues and its injection into the economics on revenue distribution: Case study: Iran, Quarterly Journal of Quantitative Economics, Vol 6, No 4, 2009, pp. 51-72
95. Seidee A., Oil chance to Middle East, Amir kabeer Tehran, 1363 (2084/05), 235 p.

96. Serabadee G., Government and inflation, Farhang v andishe islamee, Tehran, 1386 (2007/08), 295 p.
97. Shams Fakhr Farzaneh, A Survey of the Relationship among PPI, WPI, and CPI (Vector Autoregression (VAR) Approach), Economic Research and Policy Department, Central Bank of the Islamic Republic of Iran, May 2009, 41 p. [<http://www.cbi.ir/>]
98. Shobeirnejan A., Structural problem in the budgeting process in Iran, Iran's economic development, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, (1), Tehran, 2009, pp. 459-481
99. Summary of State Economic Developments within 1383-1388, Publications of Central Bank of Islamic Republic of Iran, 2010, 210 p.
100. Tahereefard A., The Economics of Energy, Imam Sadegh university, Tehran, 1390 (2011/12), 192 p.
101. Tehrani H. Japan's development model, Strategic research in Iran's economic development (1), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 1441 p.
102. Teloe M., Oil war in the Middle East, Secound ed., Sina, Tehran, 1371 (1992/93), pp. 73-85
103. Vaziry M., Oil price in the next 20 years, Strategic research in Iran's economic development (5), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 2654 p.
104. Yazdy R., The trend of outsourcing of Government, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 1452 p.
105. Yazdy Tabataee R., Iran and economic challenges of globalization, Strategic research in Iran's economic development (7), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 3530 p.
106. Yazdy Tabataee R., Iran's economic in 2007, Strategic research in Iran's economic development (6), Nobakht M.B., Tehran, Expediency council, Center for Strategic Research, Research Institute, 2009, 2160 p.
107. Zoghee E., Oil of Iran, Pazhang, Tehran, 1372 (1993/94), 394 p.

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Հավելված 1.

Աղյուսակ Ա.

Կապիտալ ներդրումների ծրագրերի տվյալների և դրանցում նավթի մասնաբաժնի համեմատությունը (մլրդ ռիալ)

Ծրագրեր	Ծրագրի ժամկետները	Կառավարության ընդհանուր եկամուտը	Պետեկամտի նավթի մասնաբաժինը	Պետեկամտի նավթի մասնաբաժինը՝ տոկոսներով
Առաջին ծրագիր	1945-1955	21	7.8	37.1
Երկրորդ ծրագիր	1955-1962	232	153.2	66
Երրորդ ծրագիր	1962-1967	610	385	63
Չորրորդ ծրագիր	1968-1972	3344	1577.4	47.2
Հինգերորդ ծրագիր	1973-1977	829.5	662.5	79.8

Աղյուսակ Բ.

Կապիտալ ներդրումների առաջին ծրագրերի եկամտի և ծախսային կրեդիտի կանխատեսումները (մլրդ ռիալ)

Ռեսուրսներ	Գումարը	Ընդհանուրից մասնաբաժինը, %
Նավթի եկամուտը	7.8	37.1
Պետական ակտիվների վաճառք	1	4.8
Մասնավոր ձեռնարկությունների մասնակցությունը	1	4.8
Իրանի Մելլի Բանկից վարկեր	4.5	21.4
Միջազգային բանկից վարկեր	6.7	31.9
Ընդամենը՝	21	100

Իրանի նավթի հատվածի տվյալները՝ սանկցիաներից առաջ, ընթացքում և հետո

	2012 թ. մարտ ամսից առաջ (նախքան սանկցիաների կիրառումը)	2012 թ. մարտ ամսից մինչև 2015 թ. (սանկցիաների կիրառման ժամանահատվածը)	2016 թվականից ի վեր (սանկցաինները չեղարկելուց ի վեր)
Նավթի արտադրությունը (բարել/օր)	3,800,000	2,000,000	3,800,000
Արտահանումը՝ համաշխարհային շուկաներ (բարել/օր)	2,300,000	1,000,000	2,600,000
Արտահանումը՝ եվրոպական շուկաներ (բարել/օր)	800,000	100,000	600,000
Եկամուտը, մլրդ ԱՄՆ դոլար		13	31
Սղաճի աստիճանը, %		40.4	8.6
Տնտեսական աճը, %		-6.8	+3
Բանկային տոկոսադրույքը, %		25	12
Առևտրային հաշվեկշիռը, մլրդ ԱՄՆ դոլար	Արտահանում	36.555	43.920
	Ներմուծում	53.569	43.684
	Հաշվեկշիռը՝	-17.014	0.236

Հավելված 2

Աղյուսակ Ա.

Իրանի ՀՆԱ-ն և նավթային հասույթները՝ 1380-1395 (2001/02-2016/17) թթ.

Տարի		Մլն բարել/օր		Հասույթները, մլրդ դիալ	Մլրդ դիալ			Մասնաբաժինը, %	
Արեգակնային տոմարով	Մ.թ.	Արտադրություն	Արտահանում		նավթային	Ոչ նավթային	Ընդհանուր ՀՆԱ	Նավթային	Ոչ նավթային
1380	2001/02	3.7	2.4	19393	100391	564229	664620	15	85
1381	2002/03	3.4	2.3	22807	210085	706380	916465	23	77
1382	2003/04	3.9	2.4	27033	252144	843573	1095717	23	77
1383	2004/05	4	2.5	36315	346673	1038145	1384819	25	75
1384	2005/06	4	2.5	53820	471520	1220294	1691814	28	72
1385	2006/07	4.3	2.6	62458	540091	1498341	2038432	26	74
1386	2007/08	4.3	2.7	81567	805986	2084361	2890347	27	73
1387	2008/09	4.3	2.4	81855	850642	2528082	3378724	25	75
1388	2009/10	4.2	2.1	69800	729282	2833007	3562289	26	74
1389	2010/11	4.3	2	90191	977799	3326466	4304264	30	70
1390	2011/12	4.3	2.1	118232	1564360	4681406	6245766	25	75
1391	2012/13	3.7	1.8	68135	1164713	5926676	7091389	16	84
1392	2013/14	3.5	1.6	64789	1589600	7752400	9242000	17	83
1393	2014/15	3.6	1.3	55352	1649479	9157998	10807477	15	85
1394	2015/16	3.9	1.6	33600	1041000	10088000	11129000	9	91
1395	2016/17	3.7	2.2	55800	1564000	11159000	12723000	12	88

Հավելված 2ա.

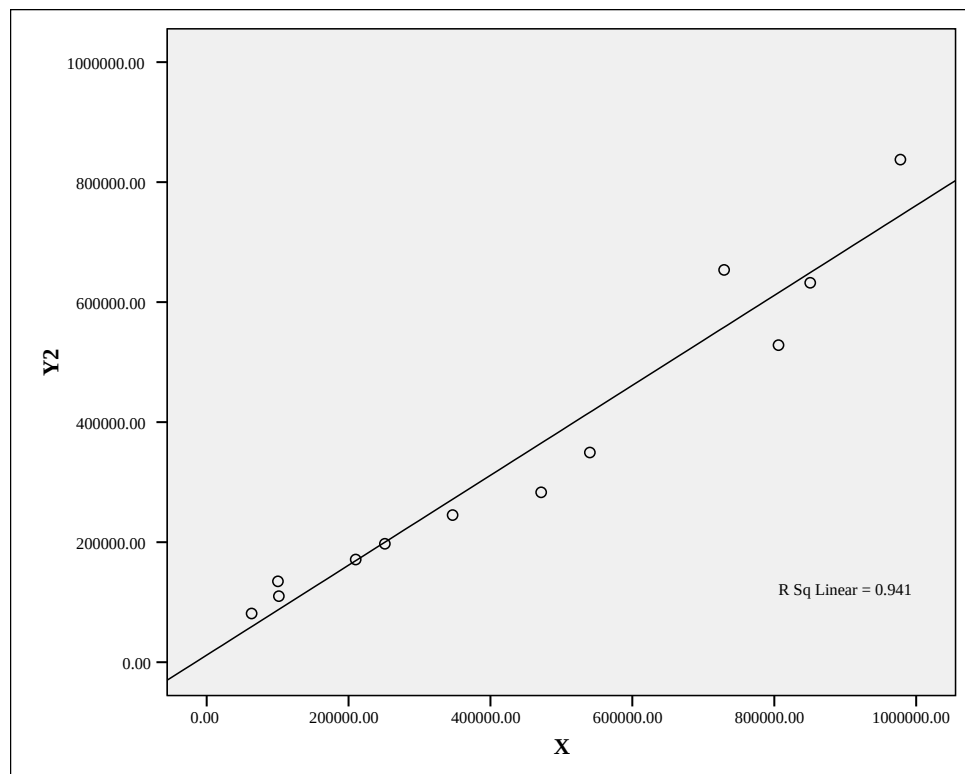
Աղյուսակ 2.11.

Ռեգրեսիոն գործակիցներ¹⁷³

	Ոչ ստանդարտացված		Ստանդարտ գործակիցներ	Պիճակագրություն	Հոսանքային աստիճանը B
	B	Շեղման չափանիշը	Բետա		
Հաստատուն մեծությունը	11818.254	32732.108	-	0.361	0.726
X	0.749	0.06	0.97	12.585	0.000

$$Y = a + (b_1 x_1) + \varepsilon$$

$$Y2 = (0.97)(X) + \varepsilon$$

Գծապատկեր 2.4. Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիան¹⁷⁴

¹⁷³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹⁷⁴ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

Հավելված 2բ.

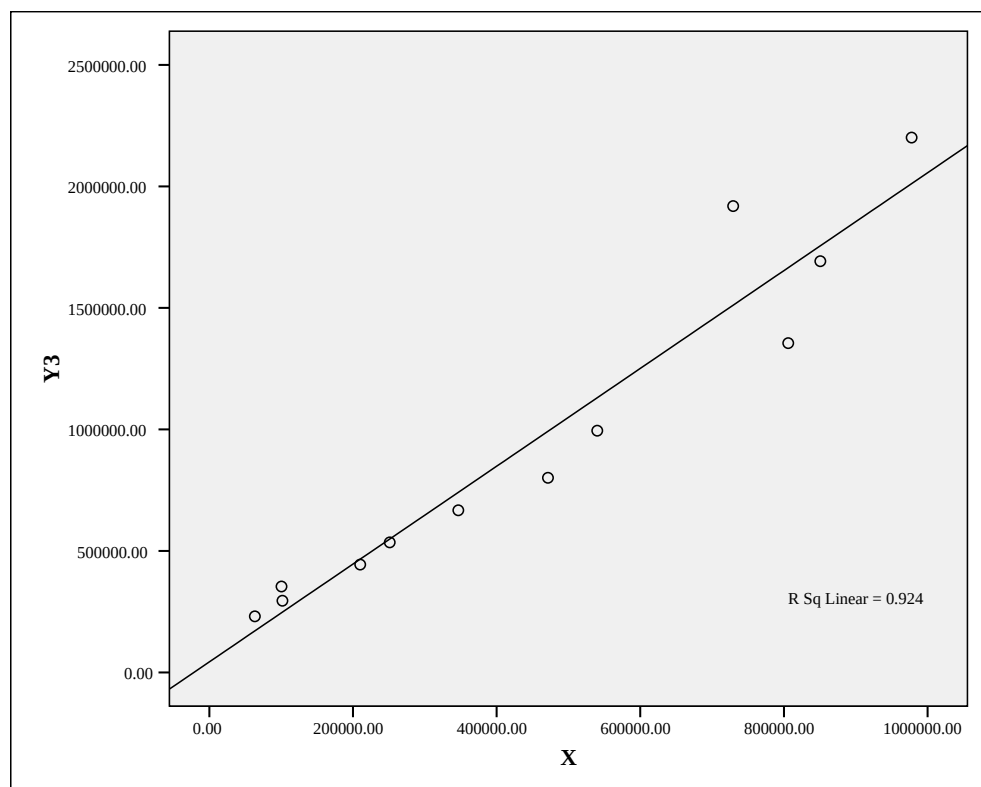
Աղյուսակ 2.15.

Ռեգրեսիոն գործակիցներ¹⁷⁵

	Ոչ ստանդարտացված		Ստանդարտ գործակիցներ	Վիճակագրություն	Նորմալիզացված գործակիցներ
	B	Շեղման չափանիշը	Բետա		
Հաստատուն մեծությունը	43621.37	99993.992	-	0.436	0.672
X	2.012	0.182	0.962	11.065	0.000

$$Y = a + (b_1 x_1) + \varepsilon$$

$$Y3 = (0.962)(X) + \varepsilon$$

Գծապատկեր 2.5. Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի բաշխածությունը¹⁷⁶

¹⁷⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

¹⁷⁶ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

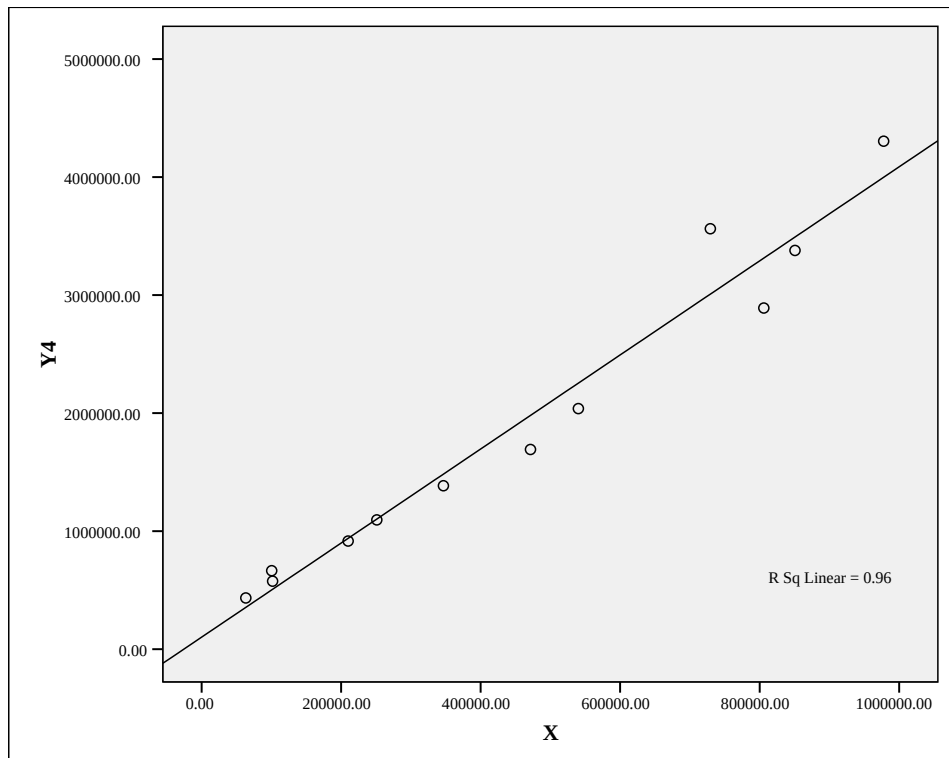
Ռեգրեսիոն գործակիցներ¹⁷⁷

	Ոչ ստանդարտացված		Ստանդարտ գործակիցներ	Պիճակագրություն	Հուսալիության աստիճանը B
	B	Շեղման չափանիշը	Բետա		
Հաստատուն մեծությունը	102248.945	142146.752	-	719	0.488
X	3.985	0.259	0.98	15.411	0.000

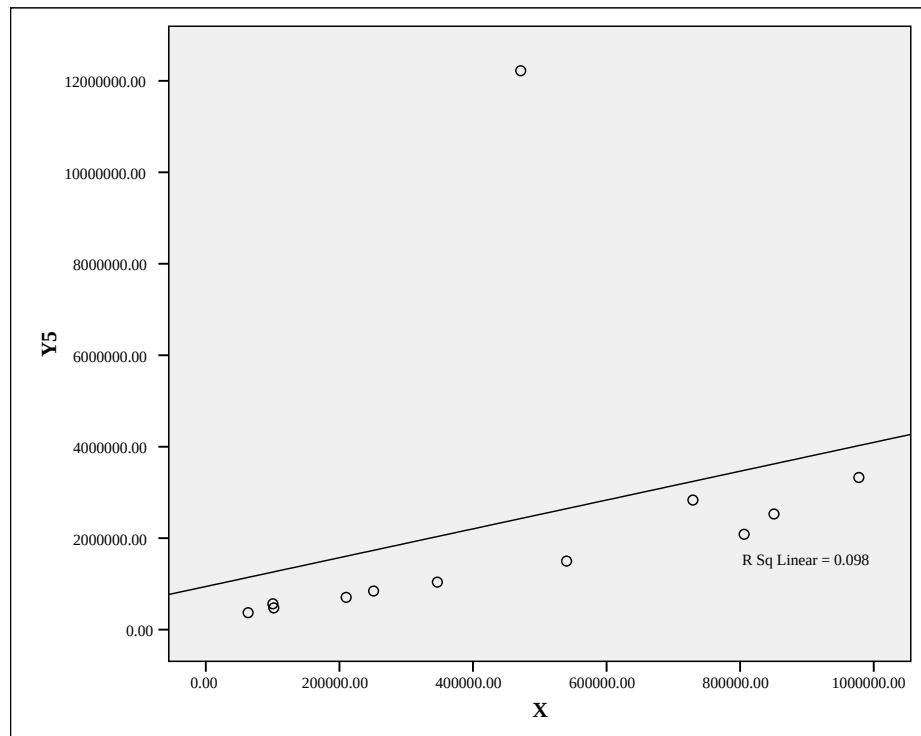
$$Y = a + (b_1 x_1) + \varepsilon$$

$$Y4 = (0.98)(X) + \varepsilon$$

Y4 և X փոփոխականների միջև կապը

Գծապատկեր 2.6. Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիան¹⁷⁸¹⁷⁷ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:¹⁷⁸ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

Հավելված 2դ.

Գծապատկեր 2.7. Անկախ և կախյալ փոփոխականների միջև կապի դիսպերսիան¹⁷⁹

Հավելված 2ե.

Աղյուսակ 2.26.

Ռեգրեսիայի գործակիցները¹⁸⁰

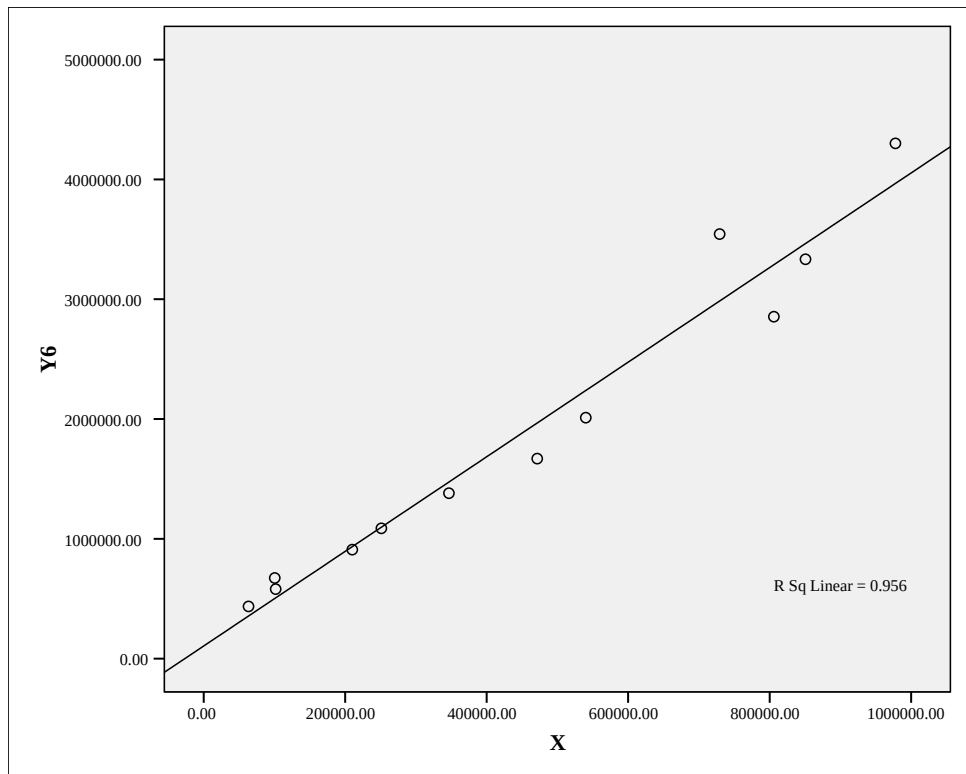
	Ոչ ստանդարտացված		Ստանդարտ գործակիցներ	Վիճակագրություն	Հոսսիության աստիճանը B
	B	Շեղման չափանիշը	Բետա		
Հաստատուն մեծությունը	105862.009	146602.346	-	0.722	0.487
X	3.948	0.267	0.978	14.805	0.000

¹⁷⁹ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

¹⁸⁰ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

$$Y = a + (b_1 x_1) + \varepsilon$$

$$Y6 = (0.978)(X) + \varepsilon$$

Գծապատկեր 2.8. Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիան¹⁸¹

Հավելված 2գ.

Աղյուսակ 2.30.

Ռեգրեսիայի գործակիցները¹⁸²

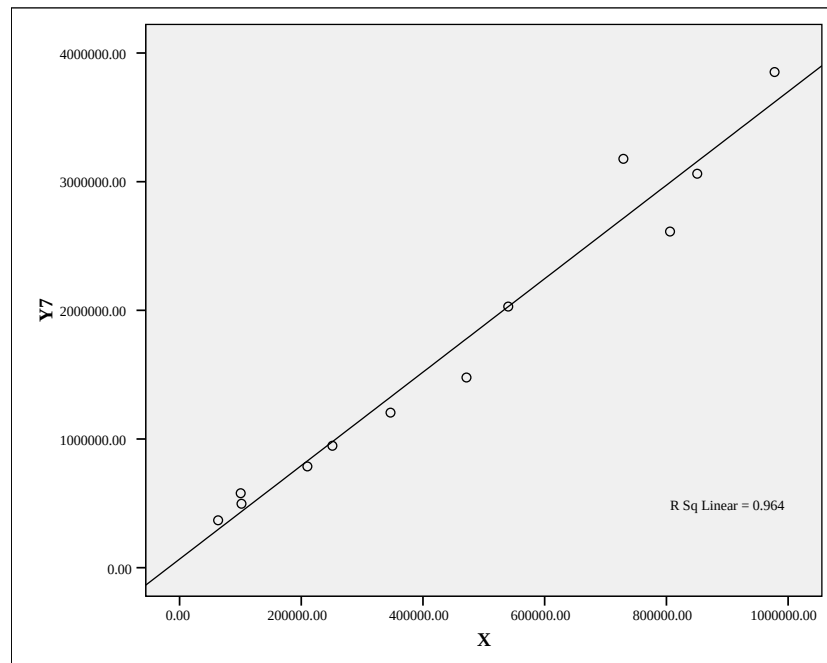
	Ոչ ստանդարտացված		Ստանդարտ գործակիցներ	Վիճակագրություն	Հոսանքային արտադրանք B
	B	Շեղման չափանիշը	Բետա		
Հաստատուն մեծությունը	66807.732	121337.111	-	0.551	0.594
X	3.632	0.221	0.982	16.457	0.000

¹⁸¹ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

¹⁸² Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից:

$$Y = a + (b_1 x_1) + \varepsilon$$

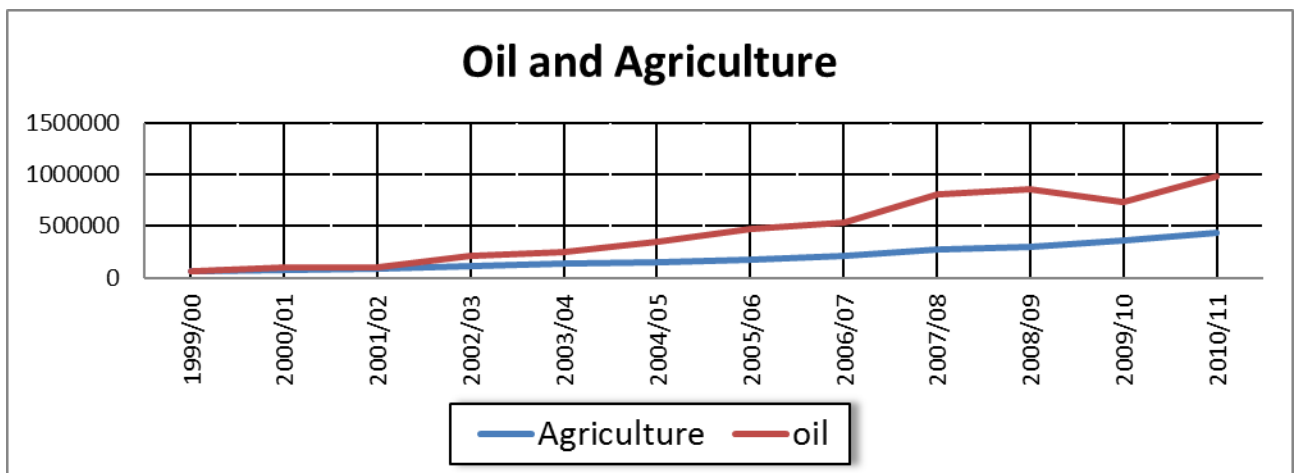
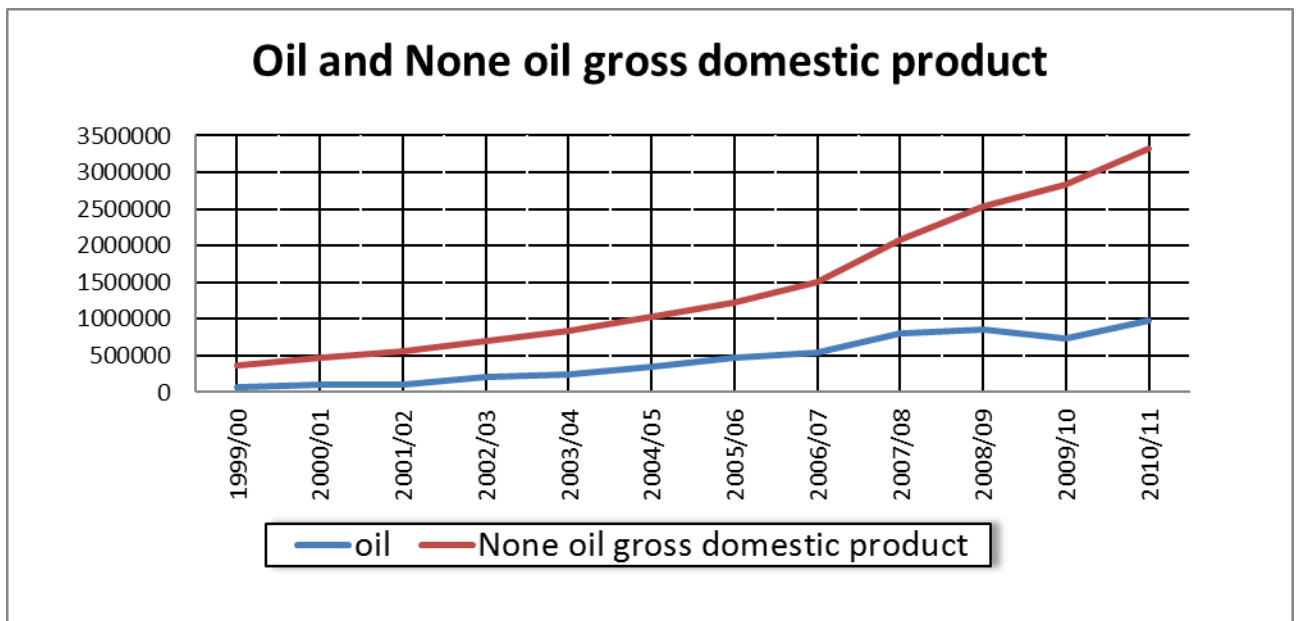
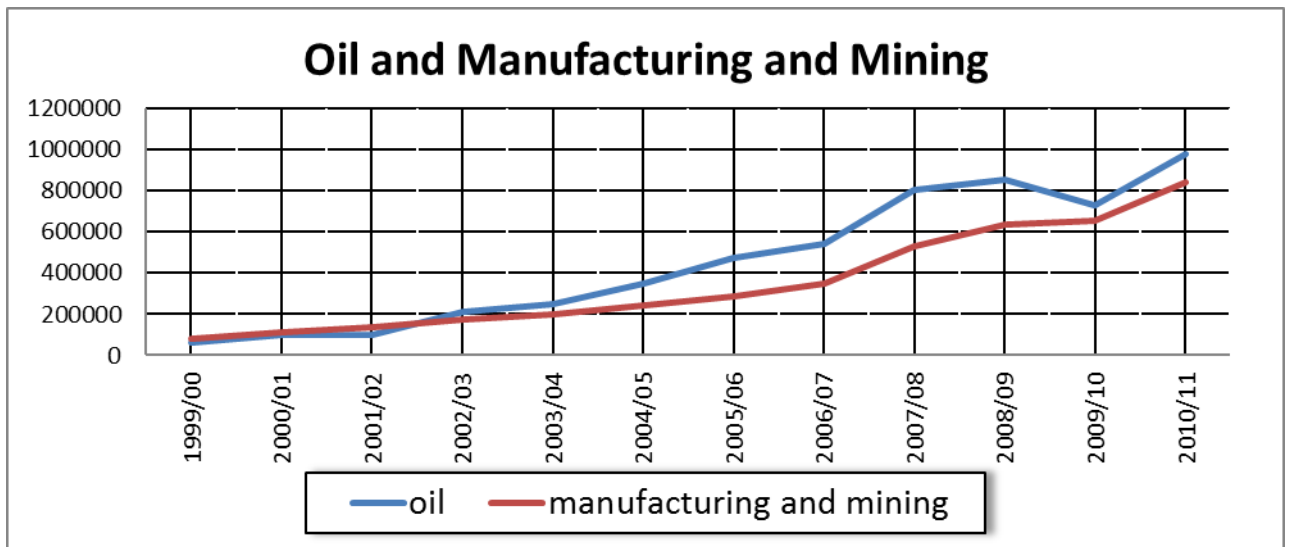
$$Y7=(0.982)(X)+\varepsilon$$

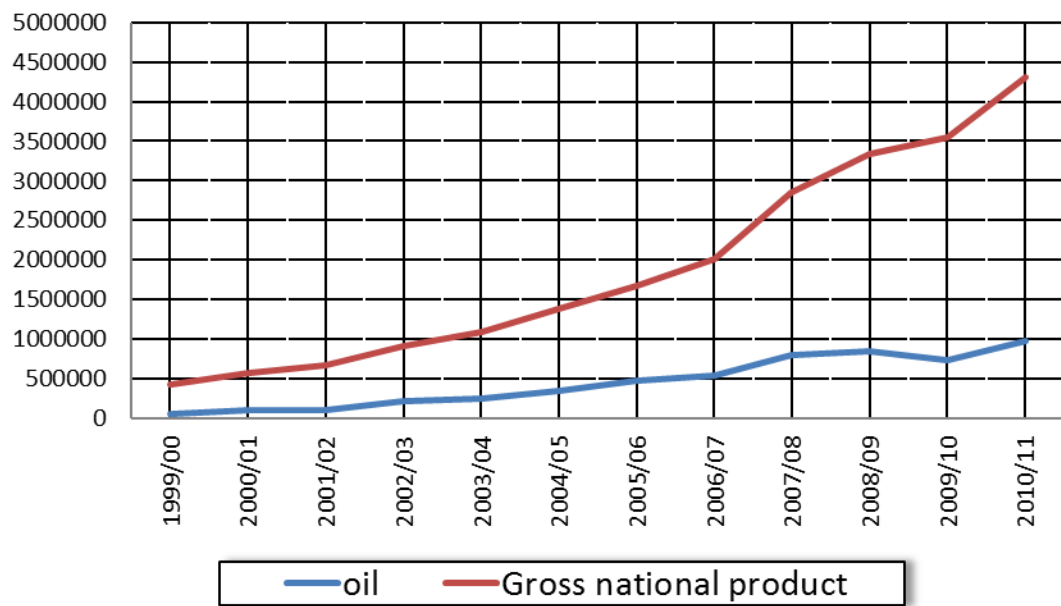
Գծապատկեր 2.9. Անկախ և կախյալ փոփոխականի միջև կապի դիսպերսիան¹⁸³

¹⁸³ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

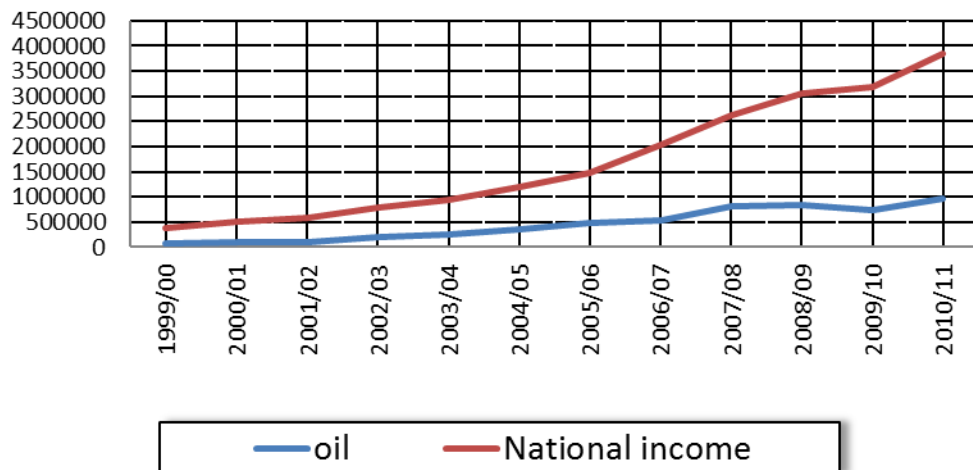
Հավելված 2է.

Oil and Gross national product

Oil and National income

Հավելված 3.

Սղաճը 1385 (2006/07) թ.¹⁸⁴

1. Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 1.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1385 (2006/07) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ծառայություններ	15.7	Բժշկական խնամք	18	Կաթնամթերք և ձու	17.6
Նվազագույն աճ	Ապրանքներ	12.1	Տրանսպորտ և կապ	8	Ջուր, վառելիք և էներգիա	2.6

Աղյուսակ 2.

1385 (2006/07) թ. գնի ցուցանիշների միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	WPI	PPI
CPI	65.5	81.3

2. Մեծածախ գնի ցուցանիշը (WPI)

Աղյուսակ 3.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1385 (2006/07) թ.

	Խոշոր խմբեր		Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Արտահանվող ապրանքներ	17.6	Շինանյութեր	19.9	Արտադրված ապրանքներ՝ ըստ հումքային նյութերի	16	Մետաղական նյութեր	31.8
Նվազագույն աճ	Արտահանվող ապրանքներ	10.1	Գյուղատնտեսություն	15.2	Հանքային վառելիքներ և դրանց արտադրանքները	2.7	Ոչ մետաղական նյութեր	6.3

¹⁸⁴ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2006/07 (1385)» աղբյուրից:

Աղյուսակ 4.

1385 (2006/07) թ. գնի ցուցանիշների միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	CPI	PPI
WPI	65.5	86.9

3. Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)**Աղյուսակ 5.**

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1385 (2006/07) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	13.1	Հանքարդյունաբերություն	34
Նվազագույն աճ	Հանքարդյունաբերություն, արտադրություն, ալեկտրաէներգիա, գազ և ջրամատակարարում	11.3	Ֆինանսական միջնորդություններ	-0.4

Աղյուսակ 6.

1385 (2006/07) թ. գնի ցուցանիշների միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	WPI	CPI
PPI	86.9	81.3

4. Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)**Աղյուսակ 7.**

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1385 (2006/07) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Մեխանիկական սարքեր և էլեկտրական սարքավորումներ	67.8
Նվազագույն աճ	Չմշակված մորթի և կաշի, մշակված կաշի և դրանից պատրաստված իրեր	-3.4

Աղյուսակ 8.

Նախորդ տարվա համեմատությամբ 1385 (2006/07) թ. գնի ցուցանիշների
փոփոխության աստիճանը, %

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	12.1
2	Մեծածախ ապրանքների գնի ցուցանիշը (WPI)	9.5
3	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	9.5
4	Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)	16.2

Աղյուսակ 9.

1385 (2006/07) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա
համեմատությամբ

	Խոշոր խմբեր		Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	---	---	Ծառայություններ	15.8	Բժշկական խնամք	19.3	Կաթնամթերք և ձու	17.6
WPI	Արտահանվող ապրանքներ	19	Շինանյութեր	19.9	Արտադրված ապրանքներ՝ ըստ հումքային նյութերի	16.1	Մետաղական նյութեր	31.8
PPI	---	---	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն և ձկնեղեն արտադրանքներ	13.1	Հանքարդյունաբերություն	34	--	
XPI	---	---	---	---	Մեքենաշինական սարքեր և էլեկտրական սարքավորումներ	67.8	---	---

Աղյուսակ 10.

1385 (2006/07) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	CPI	WPI	PPI
CPI	---	65.5	81.3
WPI	65.5	---	86.9

Աղյուսակ 11.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1385 (2006/07) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	15.7	12.1		
Մայրաքաղաքում	11.1			
Նահանգային	15.3	9.3	Քյուրդստան և Խուզիստան	Արևելյան Ատրպատական (Թավրիզ)
Քաղաքային	14.1			
Գյուղական	12.2			

Սղաճը 1386 (2007/08) թ.¹⁸⁵

1. Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 12.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1386 (2007/08) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Բնակարանաշինություն, ջուր, էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	15.7	Ծխախոտ	22.6	Յուղեր և ձեթեր	33.4
Նվազագույն աճ	Ապրանքներ	17.4	Ջուր	10.8	Ջուր	10.8

Աղյուսակ 13.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշների միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	WPI	PPI
CPI	61	83

¹⁸⁵ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2007/08 (1386)» աղբյուրից:

2. Մեծածախ գնի ցուցանիշը (WPI)

Աղյուսակ 14.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

	Խոշոր խմբեր		Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Արտահանվող ապրանքներ	17.6	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն և ձկնեղեն արտադրանքներ	10.1	Քիմիական և նավթաքիմիական ապրանքներ	16	Գյուղատնտեսական արտադրանք	13.2
Նվազագույն աճ	Ներմուծվող ապրանքներ	10.1	Շինանյութեր	6.2	Արդյունաբերական նյութեր (բացառությամբ հանքային վառելիքի)	4.7	Շինանյութեր (մետաղական)	4.7

Աղյուսակ 15.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	CPI	PPI
WPI	61	86

3. Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 16.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ծառայություններ	13.6	Կրթություն	20.6
Նվազագույն աճ	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	20.6	Էլեկտրաէներգիա, գազ և ջրամատակարարում	0.8

Աղյուսակ 17.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	WPI	CPI
PPI	86	83

4. Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 18.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն ան	Հանքային արտադրանք	37.6
Նվազագույն ան	Չմշակված մորթի և կաշի, մշակված կաշի և դրանից պատրաստված իրեր	-9.4

Աղյուսակ 19.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	12.1
2	Մեծածախ ապրանքների գնի ցուցանիշը (WPI)	9.5
3	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	9.5
4	Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)	16.2

Աղյուսակ 20.

1386 (2007/08) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	CPI	WPI	PPI
CPI	---	61	0.83
WPI	61	---	0.82

Աղյուսակ 21.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1386 (2007/08) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	15.7	12.1		
Մայրաքաղաքում	11.1			
Նահանգային	15.3	9.3	Քյուրդստան և Իսուզիստան	Արևելյան Ատրպատական (Թավրիզ)
Քաղաքային	14.1			
Գյուղական	12.2			

Սղաճը 1387 (2008/09) թ.¹⁸⁶

1. Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 22.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1387 (2008/09) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Բնակարանաշինություն, ջուր, էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	27.9	Մնունդ և ըմպելիք	30.2	Հաց և հացահատիկ	57.3
Նվազագույն աճ	Ապրանքներ	24.9	Կապ	-0.2	Էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	8.8

2. Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 23.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1387 (2008/09) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	27.9	Ձկնաբուծություն	31.2
Նվազագույն աճ	Հանքարդյունաբերություն, արտադրություն, և էլեկտրաէներգիա, գազ և ջրամատակարարում	18.7	Հանքարդյունաբերություն	-6.1

¹⁸⁶ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2008/09 (1387)» աղբյուրից:

3. Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 24.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1387 (2008/09) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Կենդանական և բուսական յուղեր և ձեթեր	36.4
Նվազագույն աճ	Հանքարդյունաբերություն	-11

Աղյուսակ 25.

1387 (2008/09) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Բնակարանաշինություն, ջուր, էլեկտրաէներգիա, բնական գազ և այլ վառելիքներ	27.9	Սնունդ և ըմպելիք	30.2	Հաց և հացահատիկ	57.3
PPI	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	27.9	Ձկնաբուծություն	31.2	--	
XPI	---	---	Կենդանական կամ բուսական ծագման յուղեր և ձեթեր	36.4	---	---

Աղյուսակ 26.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1387 (2008/09) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	25.9	25.4		
Մայրաքաղաքում	26.7			
Նահանգային	26.7	19.6	Թեհրան	Քերման
Քաղաքային	14.1			
Գյուղական	26.7			

Սղաճը 1389 (2010/11) թ.¹⁸⁷

1) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 27.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1389 (2010/11) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ապրանքներ	14	Բժշկական խնամք	19.9	Յուղեր և ձեթեր	32.9
Նվազագույն աճ	Բնակարանաշինություն, ջուր, էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	7.3	Կապ	-0.2	Ջուր	3.3

2) Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 28.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1389 (2010/11) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Արտադրություն	22	Արտադրություն	22
Նվազագույն աճ	Ծառայություններ	11.8	Տրանսպորտ, պահեստավորում և կապ	7.1

3) Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 29.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1389 (2010/11) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Չմշակված մորթի և կաշի, մշակված կաշի և դրանից պատրաստված իրեր	53.5
Նվազագույն աճ	Բանջարեղենի արտադրանք	-13.46

¹⁸⁷ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2010/11 (1389)» աղբյուրից:

Աղյուսակ 30.

Գնի ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը 1389 (2010/11) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Ապրանքներ	14	Բժշկական խնամք	19.9	Յուղեր և ձեթեր	32.9
PPI	Արտադրություն	22	Արտադրություն	22	--	
XPI	---	---	Չմշակված մորթի և կաշի, մշակված կաշի և դրանից պատրաստված իրեր	53.5	---	---

Աղյուսակ 31.

1389 (2010/11) թ. գնի ցուցանիշի փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	12.4
2	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	16.6
3	Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)	11

Աղյուսակ 32.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների, 1389 (2010/11) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	12.4	8.8		
Մայրաքաղաքում	10.4			
Նահանգային	15.9	9.3	Սիստան և Բելուջեստան	Թեհրան
Քաղաքային	12.4			
Գյուղական	20			

Սղաճը 1390 (2011/12) թ.¹⁸⁸

1) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 33.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1390 (2011/12) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ապրանքներ	27.9	Տրանսպորտ	27.6	Էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	194
Նվազագույն աճ	Ծառայություններ	14.7	Կապ	1.8	Ոչ սեփականատերերի կողմից գրադեցրած բնակարանների վարձակալություն	11.3

¹⁸⁸ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2011/12 (1390)» աղբյուրից:

2) Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 34.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1390 (2011/12) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Արտադրություն	54.3	Արտադրություն	54
Նվազագույն աճ	Ծառայություններ	15	Տրանսպորտ, պահեստավորում և կապ	12.3

3) Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 35.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1390 (2011/12) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Չմշակված մորթի և կաշի, մշակված կաշի և դրանից պատրաստված իրեր	49
Նվազագույն աճ	Կենդանական ծագման արտադրանք	5

Աղյուսակ 36.

1390 (2011/12) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	12.1
3	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	9.5
4	Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)	16.2

Աղյուսակ 37.

Գնի ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը 1390 (2011/12) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Ապրանքներ	27.9	Տրանսպորտ	27.6	Էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	194
PPI	Արտադրություն	54.3	Արտադրություն	54	---	---
XPI	---	---	Չմշակված մորթի և կաշի, մշակված կաշի և դրանից պատրաստված իրեր	49	---	---

Աղյուսակ 38.

1390 (2011/12) թ. գնի ցուցանիշների փոփոխության միջև կորելացիան, %

Գնի ցուցանիշները	CPI	XPI	PPI
CPI	---	62.8	73.9
XPI	62.8	---	91.1

Աղյուսակ 39.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1390 (2011/12) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	15.7	12.1		
Մայրաքաղաքում	11.1			
Նահանգային	15.3	9.3	Քյուրդստան և Խուզեստան	Արևելյան Ատրպատական (Թավրիզ)
Քաղաքային	14.1			
Գյուղական	12.2			

Սղաճը 1391 (2012/13) թ.¹⁸⁹

1) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային

Աղյուսակ 40.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1391 (2012/13) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ապրանքներ	41.8	Ծխախոտ	82.5	Ձկներեն և ծովամթերք	62.5
Նվազագույն աճ	Ծառայություններ	17.6	Կապ	7.5	Էլեկտրաէներգիա, գազ և այլ վառելիքներ	0.8

2) Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 41.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1391 (2012/13) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	38.2	Ձկնաբուծություն	53.9
Նվազագույն աճ	Ծառայություններ	22.6	Կրթություն	14

¹⁸⁹ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2012/13 (1391)» աղբյուրից:

3) Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 42.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1391 (2012/13) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Հանքային արտադրանք	181.9
Նվազագույն աճ	Բժշկական, ճշգրիտ և օպտիկական սարքավորումներ	0

Աղյուսակ 43.

1391 (2012/13) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	30.5
2	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	29.6
3	Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)	88.6

Աղյուսակ 44.

Գնի ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը 1391 (2012/13) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Ապրանքներ	41.8	Ծխախոտ	82.5	Ձկնեղեն և ծովամթերք	62.5
PPI	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	38.2	Ձկնաբուծություն	53.9	---	---
XPI	---	---	Հանքային արտադրանք	181.9	---	---

Աղյուսակ 45.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1391 (2012/13) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	30.5	21.5		
Մայրաքաղաքում	26.5			
Նահանգային	34.9	26.5	Խորասան	Թեհրան
Քաղաքային	25.2			
Գյուղական	33.8			

Սղաճը 1392 (2013/14) թ.¹⁹⁰

1) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 46.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1392 (2013/14) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ապրանքներ	41.9	Կահավորում, բնակարանային սարքավորումներ և առօրյա սպասարկումներ	52.9	Բանջարեղեն, լոբազգիներ և բանջարեղենի արտադրանք	58.2
Նվազագույն աճ	Ծառայություններ	24.9	Կապ	7.11	Ջուր	0.2

2) Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 47.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1392 (2013/14) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Գյուղատնտեսություն, անասնաբուծություն, անտառապահություն և ձկնաբուծություն	43.3	Ձկնաբուծություն	52
Նվազագույն աճ	Արտադրություն	27.9	Կրթություն	15.7

3) Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 48.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1392 (2013/14) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Պլասմա և պլասմասից իրեր, կաուչուկ և համապատասխան իրեր	39.9
Նվազագույն աճ	Գործվածքեղեն և համապատասխան իրեր	-1.1

¹⁹⁰ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2013/14 (1392)» աղբյուրից:

Աղյուսակ 49.

1392 (2013/14) թ. գնի ցուցանիշի տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա համեմատությամբ

Գնի ցուցանիշը		%
1	Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը (CPI) քաղաքային շրջաններում	34.7
2	Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)	31.9
3	Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)	21.8

Աղյուսակ 50.

1392 (2013/14) թ. գնի ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Ապրանքներ	41.9	Կահավորում, բնակարանային սարքավորումներ և առօրյա սպասարկումներ	52.9	Բանջարեղեն, լոբազգիներ և բանջարեղենի արտադրանք	58.2
PPI	Գյուղատնտեսու- թյուն, անասնա- բուծություն, անտառապա- հություն և ձկնաբուծություն	43.3	Ձկնաբուծություն	52	---	---
XPI	---	---	Պլասմաս և պլասմասից իրեր, կաուչուկ և համապատասխան իրեր	39.9	---	---

Աղյուսակ 51.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1392 (2013/14) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	40.4	34.7		
Մայրաքաղաքում	26.1			
Նահանգային	39.2	32.2	Ղազվին	Թեհրան

Սղաճը 1393 (2014/15) թ.¹⁹¹

1) Սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գնի ցուցանիշը քաղաքային շրջաններում (CPI)

Աղյուսակ 52.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1393 (2014/15) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ծառայություններ	20.5	Բժշկական խնամք	31.7	Ջուր	35
Նվազագույն աճ	Ապրանքներ	12.4	Ծխախոտ	-6.1	Բանջարեղեն, լոբազգիներ և բանջարեղենի արտադրանք	3.2

2) Արտադրողի գնի ցուցանիշը (PPI)

Աղյուսակ 53.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1393 (2014/15) թ.

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Ծառայություններ	25.7	Բժշկական խնամք	35.4
Նվազագույն աճ	Արտադրություն	9.9	Կրթություն	13.9

3) Արտահանվող ապրանքների գնի ցուցանիշը (XPI)

Աղյուսակ 54.

Բարձրագույն և ցածրագույն խմբերը տարբերակելու ստուգող ցուցանիշների փոփոխությունները 1393 (2014/15) թ.

	Հիմնական խմբեր	
	անվանում	%
Առավելագույն աճ	Կոշկեղեն	30.1
Նվազագույն աճ	Քիմիական արտադրանք և համապատասխան արդյունաբերություն	-10.3

¹⁹¹ Վերլուծության և աղյուսակների համար անհրաժեշտ տվյալները վերցվել են «Central bank of Iran, Annual Review 2014/15 (1393)» աղբյուրից:

Աղյուսակ 55.

1393 (2014/15) թ. գնի ցուցանիշի առավելագույն փոփոխությունը

	Որոշակի խմբեր		Հիմնական խմբեր		Ընտրված փոքր խմբեր	
	անվանում	%	անվանում	%	անվանում	%
CPI	Ծառայություններ	20.5	Բժշկական խնամք	31.7	Ջուր	35
PPI	Ծառայություններ	25.7	Բժշկական խնամք	35.4	--	
XPI	---	---	Կոշկեղեն	30.1	---	---

Աղյուսակ 56.

Սղաճի մակարդակն՝ ըստ աշխարհագրական տարածքների 1393 (2014/15) թ.

Աշխարհագրական տարածք	Առավելագույն	Նվազագույն	Ամենաբարձր մակարդակն ունեցող նահանգը	Ամենացածր մակարդակն ունեցող նահանգը
Հանրապետությունում	32.5	15.6		
Մայրաքաղաքում	27.5			
Նահանգային	16.9	14.1	Ղոմ և Լորեստան	Զանջան և Հարավային Խորասան

Աղյուսակ 57.

Գնի ցուցանիշի ամսական առավելագույն և նվազագույն փոփոխությունները 1384-1393 (2005/06-2014/15) թթ. (նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ)

Տարի		Գնի ցուցանիշի ամսական փոփոխությունները		CPI	WPI	PPI	XPI
Արեգակ. տոմարով	Մ.թ.						
1384	2005/06	Առավելագույն	ամիս	մայիս, հունիս	մայիս	ապրիլ	փետրվար
			%	15.7	15.3	16.7	4.3
		Նվազագույն	ամիս	մարտ	հուլիս, օգոստոս	օգոստոս	օգոստոս
			%	9.5	1	9.5	2.7
1385	2006/07	Առավելագույն	ամիս	մարտ	մարտ	մարտ	
			%	13.6	12.1	12.2	
		Նվազագույն	ամիս	հունիս	հուլիս	օգոստոս	
			%	10.3	7.1	8	
1386	2007/08	Առավելագույն	ամիս	մարտ	օգոստոս, նոյեմբեր	ապրիլ	
			%	18.4	15.6	12.2	
		Նվազագույն	ամիս	ապրիլ	ապրիլ	հուլիս	
			%	12.8	13.3	7.8	
1387	2008/09	Առավելագույն	ամիս	հունվար		մարտ	օգոստոս, նոյեմբեր
			%	25.9		22.4	15.6
		Նվազագույն	ամիս	ապրիլ		ապրիլ	ապրիլ
			%	19.1		17.3	13.3
1388	2009/10	Առավելագույն	ամիս	ապրիլ		ապրիլ	օգոստոս, նոյեմբեր
			%	24.5		20.3	15.6
		Նվազագույն	ամիս	մարտ		մարտ	ապրիլ
			%	20.3		7.4	13.3
1389	2010/11	Առավելագույն	ամիս	մարտ		հունվար	հոկտեմբեր
			%	3.4		15.3	4
		Նվազագույն	ամիս	մայիս		հունիս	հուլիս
			%	3.4		0.1	-1.9
1390	2011/12	Առավելագույն	ամիս	մայիս, հունիս		ապրիլ	փետրվար
			%	15.7		1.3	4.3
		Նվազագույն	ամիս	մարտ		օգոստոս	օգոստոս
			%	12.1		0.4	2.7
1391	2012/13	Առավելագույն	ամիս	փետրվար		հոկտեմբեր	հոկտեմբեր
			%	5.2		8.2	104.8
		Նվազագույն	ամիս	հունիս		դեկտեմբեր	դեկտեմբեր
			%	1		0.2	-4.3
1392	2013/14	Առավելագույն	ամիս				
			%				
		Նվազագույն	ամիս				
			%				
1393	2014/15	Առավելագույն	ամիս				
			%				
		Նվազագույն	ամիս				
			%				